

Lokaal bibliotheekwerk

Een handreiking voor gemeenten

Colofon*Samenstelling*

Uitgebracht in opdracht van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten .en met steun van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW).

Tekst

Eveline Vos, Alwien Boogart en Rento Zoutman, met medewerking van Dide van Berkel (DSP-Groep)

Eindredactie VNG

April 2015

Inhoud

1	Inleiding	5
2	De Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen	7
2.1	Aanleiding	7
2.2	Het bibliotheeknetwerk	7
2.3	De gemeentelijke taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden in de Wsob	11
3	Landelijke bibliotheekorganisaties	15
3.1	De Koninklijke Bibliotheek	15
3.2	Stichting Lezen	19
3.3	Stichting Lezen & Schrijven	20
3.4	De Provinciale Serviceorganisaties	20
3.5	Vereniging van Openbare Bibliotheken	21
3.6	De Stichting Certificering Openbare Bibliotheken	21
3.7	Stichting Onderhandelingen Leenvergoedingen	23
4	Positionering lokale bibliotheek	24
4.1	Crisis	24
4.2	Trends met aanknopingspunten	26
4.3	Naar een nieuwe positie van de bibliotheek	28
4.4	Handvat invulling van de vijf functies	31
5	Lokaal bibliotheekwerk: visie en proces	33
5.1	Van maatschappelijk vraagstuk naar visie	33
5.2	Lokaal en regionaal beleid als basis	34
5.3	Ontwikkelen visie: aandachtspunten	35
5.4	Spanning tussen ambitie en financiële krapte	35
5.5	Procesaanpak	37
6	Geïntegreerde benadering digitale en de fysieke bibliotheek	38
6.1	Gemeenschappelijke uitstraling	38
6.2	Innovatieve wijzen om toegang verschaffen tot kennis en informatie	39
7	Uitbouw van de educatiefunctie	42
7.1	Actieprogramma Tel mee met Taal	42
7.2	Gewijzigde Wet educatie en beroepsonderwijs	43
7.3	Mediawijsheid	43
8	Leesbevordering en ondersteuning van het onderwijs	48
8.1	Onderwijsachterstandenbeleid	48
8.2	Kunst van lezen	48
9	De bibliotheek als partner in het sociaal domein	52

10	Vrijwilligers en de bibliotheek	57
11	De bibliotheek als knooppunt voor kennis, cultuur en ontmoeting	60
12	Cultureel ondernemerschap	64
13	Nieuwe toetreders	67
14	Organisatorische efficiëntie en samenwerking	70
14.1	Efficiencymaatregelen kleine vestigingen in dorpen en wijken	70
14.2	Bibliotheken als onderdeel van een brede (culturele) organisatie	72

Bijlagen

Bijlage 1 Capita selecta subsidies

Bijlage 2 Model samenwerkingsovereenkomst

Bijlage 3 Model subsidiebeschikking

Bijlage 4 Social Return on Investment (SROI) en Business Model Canvas

Bijlage 5 Certificeringsnorm 2014-2017 "Zichtbare waarde"

Bijlage 6 Casebeschrijvingen

1 Inleiding

Op 1 januari 2015 is de Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen (Wsob) van kracht geworden. Deze wet neemt openbare bibliotheekvoorzieningen die onderling verbonden zijn als uitgangspunt. De wet bepaalt dat de lokale bibliotheken, de provinciale ondersteuningsinstellingen en de Koninklijke Bibliotheek (KB), voor wat betreft haar taak tot het in stand houden van de landelijke digitale bibliotheek, één netwerk vormen van openbare bibliotheekvoorzieningen. Om relevant te blijven in de toekomst moet de bibliotheeksector zich vernieuwen, aanwezig zijn in het digitale domein en aansluiting vinden bij digitale media. De KB geeft – onder verantwoordelijkheid van het Rijk - daaraan gestalte met de landelijke digitale bibliotheek.

De Wsob geeft aanleiding tot en richting aan het herdefiniëren van het lokaal bibliotheekbeleid, onder meer door de maatschappelijke functies van de bibliotheek vast te leggen. De wet biedt een kader, maar laat de gemeenten alle ruimte om daarbinnen hun eigen bibliotheekbeleid in te vullen.

Vrijwel alle gemeenten ondersteunen een lokale bibliotheek. Veel van hen zijn al enige tijd actief in gesprek over de bibliotheek van de toekomst. Het bibliotheekwerk in Nederland is in een bijzonder spannende fase terechtgekomen. Er is een duidelijke versobering van het bibliotheekwerk te zien. Er is discussie over die toekomst, over de meerwaarde van de fysieke bibliotheek een tijdperk van ontlezing en digitalisering. Het traditionele beeld van de bibliotheek als 'uitleenfabriek' in een krimpende markt met dalende aantallen leden en uitleningen is bij veel gemeenten nog aanwezig. Daartegenover bestaat bij andere gemeenten het beeld van de lokale bibliotheek die wordt ingeschakeld om maatschappelijke opgaven aan te pakken, zoals de bestrijding van laaggeletterdheid en leesbevordering en andere onderwerpen in het sociaal domein en het onderwijs. Deze maatschappelijke taken verbinden zij aan de presentatie van de bibliotheek als aantrekkelijke voorziening voor inwoners en bezoekers in stad of dorp. Bezuinigingen gaan samen met een nieuwe kijk op de bibliotheek en haar functies. De bibliotheek krijgt een andere positie dan voorheen en in deze handreiking beschrijven wij deze.

De *urgentie* voor gemeenten om de vernieuwing van het lokaal bibliotheekwerk inhoudelijk aan te sturen is *groot*. Het volstaat niet alleen om te sturen op de schaal van de organisatie of op de financiële en vastgoedaspecten van het bibliotheekwerk, zoals in de afgelopen periode in veel gemeenten het geval was. De bibliotheek blijft als maatschappelijke organisatie relevant, maar alleen wanneer deze aansluit bij de actuele behoeften van leden, bezoekers en partnerorganisaties waarin men meerwaarde kan laten zien. In dit proces moeten gemeenten keuzen maken: vanuit financiële beperkingen én de ambities vanuit beleid: de lokale context en de maatschappelijke opgaven waar de gemeente voor staat. Daarbij komt men mogelijk voor lastige keuzen te staan, bijvoorbeeld om vestigingen te sluiten of om te zetten in andere vormen van dienstverlening of om al dan niet in zee te gaan met alternatieve aanbieders die een concurrerend aanbod doen voor de uitvoering van bibliotheekwerk. In deze handreiking bieden wij verschillende bouwstenen om tot de gemeentelijke visie te komen:

- Het wettelijk kader (hoofdstuk 2): hier geven wij de gemeentelijke beleidsruimte aan en de verplichtingen voor bibliotheekorganisaties om deel te nemen aan het stelsel.
- Het landelijk netwerk (hoofdstuk 3) met informatie over de rol en taken van onder meer de Koninklijke Bibliotheek, de Provinciale Serviceorganisaties, de Vereniging van Openbare Bibliotheken en de Stichting Certificering Openbare Bibliotheken.
- Positionering van de bibliotheek (hoofdstuk 4): de trends in de samenleving die relevant zijn voor de ontwikkeling van de bibliotheek en hun doorwerking in de positie van de bibliotheek.

- Visie op het bibliotheekwerk en het proces om daartoe te komen (hoofdstuk 5)

In de daarop volgende hoofdstukken wordt dieper op een aantal inhoudelijke thema's ingegaan:

- De geïntegreerde benadering van de digitale en fysieke bibliotheek (hoofdstuk 6)
- Uitbouw van de educatiefunctie (hoofdstuk 7)
- Leesbevordering en ondersteuning van het onderwijs (hoofdstuk 8)
- De bibliotheek als partner in het sociaal domein (hoofdstuk 9)
- Vrijwilligers en de bibliotheek (hoofdstuk 10)
- De bibliotheek als knooppunt voor kennis, cultuur en ontmoeting (hoofdstuk 11)
- Cultureel ondernemerschap (hoofdstuk 12)
- Nieuwe toetreders (hoofdstuk 13)
- Organisatorische efficiëntie en samenwerking (hoofdstuk 14): kostenbesparing in het bibliotheekwerk onder meer door keuzen in organisatievorm

In de bijlagen worden de meer praktische 'hoe vragen' uitgediept en zijn modellen opgenomen:

- Capita selecta over subsidies en daarmee verbonden thema's als formuleren van doelen en prestaties, aanbesteden, certificering, egaliseringsreserves en voorzieningen, huisvestingssubsidies voor regionale bibliotheken.
- Een model samenwerkingsovereenkomst
- Een model subsidiebeschikking
- Een handvat voor het formuleren van beleidsdoelen en prestatieafspraken: Social Return On Investment
- De certificeringsnorm 2014-2017

Tot slot is een overzicht van de casebeschrijvingen van gemeenten die in dialoog met hun bibliotheek tot een visie en invulling van het bibliotheekwerk zijn gekomen: Noord-Fryslân, de regio's Oosterschelde en Rivierenland, Tilburg en Veghel als bijlage opgenomen.

Voor u ligt een uitgebreide handreiking lokaal bibliotheekbeleid, die u kan dienen als vraagbaak, richtingwijzer en inspiratiebron. Een vraagbaak met uitleg van de Wsob, een toelichting op het werk van de landelijke organisaties in het netwerk en een 'capita selecta' over subsidies en daaraan verwante onderwerpen. Een richtingwijzer voor de nieuwe rol van de bibliotheek in het sociaal domein en als cultureel ondernemer, de positionering van de bibliotheek en de invulling van functies. Maar ook over visieontwikkeling rond de lokale bibliotheek en doelmatig en kostenefficiënt bibliotheekwerk. De handreiking is bedoeld als 'inspirator' door lokale en regionale voorbeelden te laten zien waar gemeente(n) en bibliotheek tot passende afspraken zijn gekomen, van Noord-Fryslân tot Tilburg.

De bibliotheeksector is sterk in ontwikkeling naar een nieuwe fase. In deze handreiking hebben wij dan ook per onderwerp passende verwijzingen opgenomen naar digitale bronnen waar u actuele informatie kunt vinden. Voor meer informatie verwijzen wij u graag naar www.vng.nl. De VNG zal de tekst van de handreiking in beheer nemen.

Wij danken tot slot: de gemeenten en bibliotheekbestuurders die hebben meegewerkt aan interviews om tot de casebeschrijvingen te komen; de vertegenwoordigers van de landelijke instellingen die aan een reflectiebijeenkomst hebben deelgenomen; en de gemeentebestuurders van de meeleesgroep, die de concepttekst van kritisch commentaar hebben voorzien.

2 De Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen

Dit hoofdstuk gaat in op de Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen (Wsob). Eerst wordt ingegaan op de aanleiding tot de wet en vervolgens op het bibliotheeknetwerk en de verplichtingen om aan dat netwerk deel te nemen. Tot slot wordt specifiek ingegaan op de taken van de gemeente, de verplichtingen daarvan en de lokale beleidsruimte.

2.1 Aanleiding

De volgende zaken gaven aanleiding voor het invoeren van de Wsob:

- **Digitale bibliotheek:** Het oude wettelijke kader voor het openbare bibliotheekwerk, de bepalingen over de bibliotheken in de Wet specifiek cultuurbeleid (Wsc), dateerden uit de periode voor de digitale ontwikkeling en de komst van het internet. De summiere bepalingen van de Wsc gaven de situatie weer in het predigitale tijdperk, waarin bibliotheken alleen functioneerden als fysieke voorziening (“een gebouw met boeken, kranten en tijdschriften”). Deze bepalingen sloten nog maar in beperkte mate aan op de huidige situatie, waarbij bibliotheken een fysieke én een digitale component hebben. De digitale bibliotheek, die door de stichting Bibliotheek.nl is opgezet, zorgt er voor dat de openbare bibliotheken hun publieke taken ook in het digitale domein kunnen vervullen. Verwachting voor de langere termijn is een verder afnemend fysiek gebruik en een groeiend digitaal gebruik. De toenemende betekenis van de digitale bibliotheek maakte wettelijke verankering noodzakelijk. Dat is nu gebeurd in de Wsob. In deze digitale bibliotheek zijn de verschillende versnipperde landelijke initiatieven van de openbare bibliotheken via Bibliotheek.nl, de Koninklijke Bibliotheek (KB), en de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL) en enkele kleinere organisaties gebundeld tot één krachtige organisatie.
- **Onvoldoende samenhang:** Het oude stelsel van openbare bibliotheken met veel spelers in een decentrale structuur vertoonde onvoldoende samenhang. Ook had de KB, een belangrijke speler in het Nederlandse bibliotheeklandschap, geen formele relatie tot de openbare bibliotheken. De effectiviteit en innovatiekracht van de sector waren hierdoor te beperkt, zeker gezien de snelheid en de impact van de digitale ontwikkelingen.
- **Maatschappelijke functie:** De maatschappelijke functie van de openbare bibliotheek was in de Wsc niet gedefinieerd. In de lokale besluitvorming over de budgetten voor het openbare bibliotheekwerk, zo stelt OCW, diende zich steeds vaker de vraag naar de invulling van de maatschappelijke functie van de openbare bibliotheek aan.

2.2 Het bibliotheeknetwerk

De Wsob neemt openbare bibliotheekvoorzieningen, die onderling verbonden zijn in een netwerk als uitgangspunt. De Wsob beoogt een **samenhangend stelsel** van openbare bibliotheekvoorzieningen tot stand te brengen. Artikel 7 van de Wsob bepaalt dat de lokale bibliotheken, de provinciale ondersteuningsinstellingen en de KB en haar taak tot het in stand houden van de landelijke digitale bibliotheek, één netwerk vormen van openbare bibliotheekvoorzieningen. Doordat alle lokale bibliotheken in één digitale infrastructuur participeren, versterkt de digitale bibliotheek de kracht van het netwerk.

Verantwoordelijkheden overheden binnen het stelsel

De gemeente is verantwoordelijk voor het lokale bibliotheekwerk, de provincie voor de ondersteuning daarvan en het Rijk is verantwoordelijk voor het stelsel als geheel en voor de digitale bibliotheek. De drie overheden zijn volgens artikel 6 gezamenlijk verantwoordelijk voor het bibliotheeknetwerk. Zij geven zich bij de uitoefening van de verantwoordelijkheid rekenschap van de gemiddelde afstand tussen de lokale bibliotheekvoorziening en de inwoners van de financierende gemeente of gemeenten. Zij bevorderen voorts dat een door hen bekostigde of in stand gehouden openbare bibliotheekvoorziening aan de verplichtingen om deel te nemen aan het netwerk (genoemd in artikel 8) voldoet.

Eisen voor deelname in het stelsel

Het wetsvoorstel legt vast aan welke eisen een bibliotheekvoorziening moet voldoen om onderdeel van het stelsel te vormen. Samenvattend gaat het om de volgende eisen:

- Functioneren vanuit publieke waarden (artikel 4).
- Vervullen van vijf maatschappelijke functies (artikel 5).
- Invulling geven aan een aantal activiteiten (artikel 8).

De vijf publieke waarden

De openbare bibliotheekvoorziening functioneert volgens de Wsob vanuit een aantal publieke waarden:

- Betrouwbaarheid
- Onafhankelijkheid
- Authenticiteit
- Pluriformiteit
- Toegankelijkheid

De vastlegging van de publieke waarden is gebeurd op advies van de Raad voor Cultuur. Deze stelde dat het van belang is de grenzen tussen publieke en commerciële aanbieders van content duidelijk te maken. In een situatie waarbij uitleen (door openbare bibliotheken) en verhuur (door private c.q. commerciële partijen) van e-books en andere digitale content naast elkaar zullen bestaan, is het noodzakelijk te onderbouwen waarom de openbare bibliotheeksector op dit vlak bepaalde voorzieningen moet blijven aanbieden en waarin zij zich moet onderscheiden van een commercieel aanbod.¹

De genoemde publieke waarden zijn zowel op het fysieke als op het digitale domein van toepassing. Bibliotheken stellen vanouds burgers in staat om toegang te krijgen tot informatie, kennis en cultuur, die voorheen niet in ieders handbereik lagen. In het digitale domein is geen sprake van informatieschaarste; eerder van informatieovervloed. De taken van de openbare bibliotheek in het digitale domein concentreren zich op het publieksvriendelijk, gestructureerd en van context voorzien aanbieden van digitale vormen van informatie en cultuur met een toets op betrouwbaarheid, onafhankelijkheid, authenticiteit en pluriformiteit.

De vijf functies

Een bibliotheekvoorziening die een publieksfunctie vervult, dus de lokale bibliotheken en de digitale bibliotheek,² moet volgens artikel 5 van de Wsob de volgende vijf functies vervullen, die bijdragen aan de persoonlijke ontwikkeling en verbetering van de maatschappelijke kansen van het algemene publiek:

- 1 ter beschikking stellen van kennis en informatie;

¹ Raad voor Cultuur, Advies Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen, 6 juni 2013, bib-2013.06754/2.

² De Wsob stelt een aantal functies alleen verplicht voor openbare bibliotheekvoorzieningen die voor het algemeen publiek toegankelijk zijn. De provinciale ondersteuningsinstellingen zijn hiervan uitgesloten, aangezien deze als functie de ondersteuning van de lokale bibliotheken hebben en zich niet rechtstreeks richten tot het algemeen publiek.

- 2 bieden van mogelijkheden tot ontwikkeling en educatie;
- 3 bevorderen van lezen en het laten kennismaken met literatuur;
- 4 organiseren van ontmoeting en debat;
- 5 laten kennis maken met kunst en cultuur

Met de vastlegging dat deze vijf functies bijdragen aan de persoonlijke ontwikkeling van mensen en de verbetering van hun kansen in de maatschappij, is aangesloten op het *Manifest over de openbare bibliotheek van Unesco*.³ Daarin zijn algemene principes vertaald naar opdrachten aan de overheden en aan de bibliotheeksector. In het Manifest wordt gesteld dat *“constructief deelnemen aan het maatschappelijk leven en meewerken aan het vormgeven van de democratie afhankelijk zijn van voldoende opleiding en van vrije en onbeperkte toegang tot kennis, wetenschap, cultuur en informatie. De openbare bibliotheek, de plaatselijke toegangspoort tot kennis, schept een essentiële voorwaarde voor levenslang leren, onafhankelijke besluitvorming en de culturele ontwikkeling van individuen en maatschappelijke groeperingen.”*

De vijf functies zijn niet nieuw en worden al door de meeste lokale bibliotheken ingevuld. Hierbij is aangesloten op de *Richtlijn voor basisbibliotheken* uit 2005, waarin de inrichting van de lokale bibliotheken op deze wijze was beschreven.⁴ De eerste drie functies worden tezamen aangeduid als ‘lezen, leren en informeren’ en vormen de kerntaak van de bibliotheek. De afgeleide functies ‘ontmoeting en debat’ en ‘kunst en cultuur’ zijn in de Wsob opgenomen teneinde de lokale bibliotheek in staat te stellen zich duurzaam te positioneren en verbinding te zoeken met de media (lokale omroepen), erfgoedinstellingen (archieven en regionale historische centra en musea) en instellingen voor cultuureducatie en/of volwasseneneducatie. De kernactiviteiten krijgen door de functies ‘ontmoeting en debat’ en ‘kunst en cultuur’ meer substantie en een grotere publiekswaarde.

Wanneer wordt voldaan aan de invulling van de vijf functies?

Over de invulling van deze functies is in het wetstraject onder meer het volgende gesteld:

- Bibliotheken zijn, om deel te nemen aan het stelsel, verplicht de vijf functies te vervullen. Een bibliotheek die niet alle vijf de functies vervult, is geen volwaardige openbare bibliotheekvoorziening in de zin van de wet en kan, in het uiterste geval, van het netwerk worden afgesloten.⁵
- De Wsob gaat ervan uit dat de vijf functies *door de bibliotheekorganisatie* worden vervuld. Dat kan weliswaar in samenwerking met instellingen op maatschappelijke domeinen als welzijn, onderwijs en cultuur plaatsvinden, maar door de activiteiten van deze instellingen op het gebied van bijvoorbeeld ‘ontmoeting’ en ‘kunst en cultuur’ alleen wordt er aan de verplichting géén gestalte gegeven. Het is nadrukkelijk de bedoeling dat de lokale bibliotheek alle vijf functies zélf vervult.
- De verplichting tot het vervullen van de vijf bibliotheekfuncties geldt op *het niveau van de bibliotheekorganisatie* (de rechtspersoon) en niet op het niveau van de bibliotheekvestiging (de locatie). Bij de grote, stedelijke bibliotheekorganisaties betekent dit dat binnen het totaal aan vestigingen in die gemeente de vijf functies moeten worden aangeboden. Maar niet elke individuele vestiging hoeft alle vijf functies aan te bieden. Zo zullen er wijkfilialen zijn met alleen een uitleen- en educatiefunctie. Bij de bibliotheken met een regionaal werkgebied betekent dit dat niet elke vestiging in elk van de deelnemende gemeenten alle vijf functies hoeft aan te bieden. Daardoor zullen inwoners van een kleine gemeente soms naar de vestiging in een buurgemeente moeten, als ze bijvoorbeeld aan een educatieve activiteit willen deelnemen of een debataavond willen bijwonen. Deze inrichting van het stelsel maakt de beschikbaarheid van alle vijf functies

³ Unesco Library Manifesto, a gateway to knowledge, 1994.

⁴ VOB en VNG, Richtlijn voor basisbibliotheken, 2005

⁵ M. Bussemaker, Vaststellen van een geactualiseerd stelsel van openbare bibliotheekvoorzieningen (Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen), Memorie van Antwoord, 10 oktober 2014, Eerste Kamer, vergaderjaar 2014–2015, 33 846, C, p. 2.

voor alle inwoners voor gemeenten en bibliotheken financieel en organisatorisch haalbaar, al dan niet in de eigen woonplaats⁶.

- De functies zijn gelijkwaardig maar hoeven niet alle in dezelfde intensiteit uitgeoefend te worden. De intensiteit waarmee de vijf functies worden ingevuld, is afhankelijk van wat lokaal nodig en mogelijk is.

De zes activiteiten in het netwerk

Het netwerk van openbare bibliotheekvoorzieningen werkt als één geheel samen en bedient de gezamenlijke gebruikers van deze bibliotheken met één 'collectie Nederland'. De netwerkgedachte veronderstelt dat de deelnemers van het netwerk samenwerken en gezamenlijk de gebruikers ten dienste zijn. Om deze samenwerking te bereiken zijn zes activiteiten verplicht gesteld aan de voorzieningen. Deze zes activiteiten zijn:

- 1 *Nationale bibliotheekcatalogus (NBC)*. Alle deelnemers aan het netwerk moeten gebruik maken van één gemeenschappelijke catalogus. Daardoor zijn alle materialen van alle deelnemers aan het netwerk beschikbaar voor alle bibliotheekleden. Deze collectie omvat fysieke en digitale materialen. Het totaal van de collectie Nederland (fysiek en digitaal) is via de Nationale Bibliotheekcatalogus als geheel te benaderen en doorzoekbaar. Link en meer info zie handreiking digitale bibliotheek.
- 2 *Interbibliothecair leenverkeer (IBL)*. IBL maakt mogelijk dat een lid van een bibliotheek gebruik kan maken van media die niet tot de collectie behoren van de bibliotheekorganisatie bij welke hij of zij als lid is ingeschreven. De verlangde media worden getransporteerd via de provinciale serviceorganisaties.
- 3 *Gemeenschappelijk collectieplan*. Doel van het collectieplan is het tot stand brengen van een gemeenschappelijk kader voor collectievorming door de deelnemers aan het bibliotheeknetwerk. Het collectieplan moet een raamwerk bieden voor lokale bibliotheken om efficiënter te werk te gaan bij de inkoop van collecties en een kader voor de afstemming van digitale en papieren boeken. Het plan beschrijft de principes voor collectievorming, maar schrijft niet voor welke individuele titels individuele bibliotheken zouden moeten aanschaffen. De KB is verantwoordelijk voor de totstandkoming en vaststelling van het plan. Het plan wordt opgesteld in samenwerking tussen de deelnemers aan het bibliotheeknetwerk. Het collectieplan heeft betrekking op de gehele collectie van de Nederlandse openbare bibliotheken en de KB, zowel fysiek als digitaal.
- 4 *Gemeenschappelijke digitale infrastructuur*. Om in technische zin als netwerk te kunnen functioneren is deelname aan de gemeenschappelijke digitale infrastructuur vereist. Essentiële onderdelen daarvan zijn: de gemeenschappelijke catalogus (zie 1), de centrale verzameling van gegevens over de gebruikers (via het zogenoemde Datawarehouse) en het gebruik en een website op basis van uniforme specificaties (de zogenoemde Waas, de Website as a service).
- 5 *Uniforme ledenadministratie en algemene voorwaarden*. Voor het functioneren als netwerk is het noodzakelijk dat de bibliotheken hun ledenadministratie op uniforme wijze inrichten en actuele algemene voorwaarden hanteren. Van de bibliotheekorganisaties wordt verwacht dat zij deze onderwerpen in gezamenlijkheid regelen. Dit ondersteunt ook het voornemen van de bibliotheekbranche om te komen tot één landelijke bibliotheekpas.
- 6 *Ondersteuning van onderwijs*. Bibliotheken vervullen hun functies voor de individuele leden maar ook voor maatschappelijke organisaties, bijvoorbeeld op het terrein van onderwijs en educatie. Op deze manier worden in samenwerking met het onderwijs programma's voor leesbevordering, bestrijding van laaggeletterdheid en mediawijsheid uitgevoerd. De verplichting om ondersteuning te bieden aan het onderwijs vormt een nieuw accent in de inzet van de bibliotheek.

6 M. Bussemaker, Vaststelling van een geactualiseerd stelsel van openbare bibliotheekvoorzieningen (Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen), Nota naar aanleiding van het verslag, 20 maart 2014, Tweede Kamer, vergaderjaar 2013–2014, 33 846, nr. 7, p.5.

Uitsluiting uit het stelsel

Een openbare bibliotheekvoorziening die niet aan alle vijf functies en de zes activiteiten voldoet, kan geen onderdeel van het stelsel vormen. Bij uitsluiting uit het stelsel is te voorzien dat de lokale bibliotheek:

- de toegang tot de landelijke digitale infrastructuur wordt ontzegd;
- geen steun zal krijgen bij innovaties door de KB;
- niet zal kunnen deelnemen aan het interbibliothecair leenverkeer;
- het lidmaatschap van de brancheorganisatie, de VOB, verliest. De bibliotheek zal dan zelf afspraken moeten maken over onder meer de afdracht van leenrechten.

2.3 De gemeentelijke taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden in de Wsob

De gemeente is verantwoordelijk voor het lokale bibliotheekwerk. De centrale organisatie van de digitale bibliotheek heeft als consequentie dat de lokale verantwoordelijkheid in hoofdzaak de fysieke bibliotheek betreft en in het digitale domein alleen specifieke lokale toepassingen.

De lokale verantwoordelijkheid heeft betrekking op de beschikbaarheid, de omvang en de kwaliteit van de voorziening. De gemeente dient zich bij de uitoefening van de verantwoordelijkheid rekenschap te geven van de gemiddelde afstand tussen de lokale bibliotheekvoorziening en de inwoners van de gemeente(n). De gemeente stimuleert de bibliotheek aan de verplichtingen te voldoen, om deel te nemen aan het bibliotheeknetwerk (zie boven).

De Wsob handhaaft de bestaande decentrale structuur van het fysieke bibliotheekwerk, waarbij gemeenten in grote mate zelf kunnen beslissen over de inrichting van het lokale bibliotheekwerk.

Lokale keuzes daarin bepalen het bekostigingsniveau. Er geldt geen minimaal bekostigingsniveau. Gemeenten hebben, zoals ook voorheen, de mogelijkheid om een jeugdcontributie in te stellen.

De gemeente mag zelf besluiten welke partij het bibliotheekwerk uitvoert. Dat mag ook een commerciële aanbieder zijn.

De Wsob legt geen verplichting op aan gemeenten om een bibliotheek in stand te houden. Wel is vastgelegd dat bij de sluiting van de bibliotheekvoorziening overleg moet worden gevoerd met belanghebbenden, waaronder de ingezetenen, met als inzet de toegang tot de openbare bibliotheek te borgen.

Gemeentelijke beleidsvrijheid

Is de gemeente verplicht een bibliotheek te subsidiëren? Nee. Het subsidiëren van een lokale bibliotheek is gebaseerd op een eigen beleidskeuze: er bestaat hiertoe geen wettelijke verplichting in de Wsob.

Lokale beleidsvrijheid

Uitgangspunt van de Wsob is dat alle burgers toegang hebben tot een lokale bibliotheek. Dat betekent echter niet dat elke gemeente over een eigen bibliotheek(vestiging) moet beschikken.

- Gemeenten kunnen in grote mate zelf beslissen over de inrichting van het lokale bibliotheekwerk. Dit kan in een kleinere gemeente bijvoorbeeld betekenen dat in de eigen gemeente geen openbare bibliotheek aanwezig is, maar inwoners wel gebruik kunnen maken van de bibliotheek in een buurgemeente, of gemeenten samen zorgen voor een bibliobus.

- Het is belangrijk dat de bibliotheekvoorziening voor de burger bereikbaar is. Er bestaat daarvoor geen vaststaande norm. De gemeente is verantwoordelijk voor de inschatting daarvan.
- Het is belangrijk dat inwoners toegang hebben tot alle functies van de bibliotheek. Het is afhankelijk van de lokale omstandigheden of alle functies aanwezig moeten zijn in de gemeente, of dat de toegankelijkheid van een functie in een andere gemeente voldoende is voor de inwoners.⁷

Gemeentelijke beleidsvrijheid

Gemeenten hebben grote vrijheid in de wijze waarop zij de functies invullen. Daarmee kunnen zij inspelen op de lokale behoeften en mogelijkheden.

Jeugdcontributie

De openbare bibliotheek speelt een belangrijke rol bij het stimuleren van het lezen onder de jeugd en draagt in brede zin bij aan ontwikkeling en kennisverwerving. De wet schrijft daarom voor dat jeugd tot 18 jaar gratis lid kan worden (contributievrijstelling). Bij wijze van uitzondering op deze regel is contributieheffing voor de jeugd mogelijk, indien het college van burgemeester en wethouders daartoe besluit. De contributie mag dan maximaal 50% van de contributie voor volwassen leden bedragen. Vaak dient een jeugdtarief als een vorm van gewenning aan het betalen van contributie, teneinde te voorkomen dat jongeren direct het lidmaatschap opzeggen als zij 18 jaar worden.

Nieuwe toetreders (commerciële bibliotheekinitiatieven)

In algemene zin kan gesteld worden dat er in Nederland geen commerciële bibliotheken zijn. Dat wil zeggen: organisaties die zonder subsidie, tegen marktprijs, boeken (fysiek of digitaal) verhuren of uitleenen. In enkele gevallen komt wel de volgende situatie voor: gemeenten willen dat voor hun inwoners een bibliotheek beschikbaar is en verstrekken een commerciële partij een budget om de gewenste diensten te leveren. Het bibliotheekwerk in de gemeente Waterland en Lienden (gemeente Buren) wordt op deze manier uitgevoerd. Indien aan de voorwaarden van de Wsob – zoals het vervullen van de vijf functies – wordt voldaan, past deze vorm binnen het Nederlandse openbare bibliotheekstelsel.⁸ Om deel uit te maken van het netwerk moet een nieuwe toetredster ook aan de eisen, genoemd in artikel 8, voldoen. (Zie ook hoofdstuk 13 Nieuwe toetreders).

Overleg bij opheffing lokale bibliotheek

De gemeente besluit over het bekostigen van een bibliotheekvoorziening en de hoogte daarvan. Het is mogelijk dat de gemeente de subsidie aan de lokale bibliotheek zodanig verlaagt, dat deze redelijkerwijs niet meer aan de wettelijke eisen kan voldoen of dat de gemeente het besluit neemt de bibliotheek te sluiten. In dit geval is de gemeente volgens artikel 6 lid 4 verplicht voorafgaand aan het besluit overleg te voeren met partijen op wie het besluit van invloed kan zijn, zoals de omliggende gemeenten, de desbetreffende bibliotheekorganisatie, een aanpalende bibliotheekorganisatie en mogelijk ook de Provinciale Serviceorganisatie. Het kan immers zo zijn dat inwoners van de gemeente waar geen openbare bibliotheek meer aanwezig is gebruik gaan maken van de diensten van bibliotheken in de regio. Tevens dient met de ingezetenen te worden overlegd. Dit overleg moet de garantie bieden dat bewust wordt nagedacht over de gevolgen en dat afspraken gemaakt kunnen worden over de toegankelijkheid van bibliotheekvoorzieningen voor de desbetreffende inwoners.⁹

⁷ M. Bussemaker, Vaststelling van een geactualiseerd stelsel van openbare bibliotheekvoorzieningen (Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen), Nota naar aanleiding van het verslag, 20 maart 2014, Tweede Kamer, vergaderjaar 2013–2014, 33 846, nr. 7, p. 22.

⁸ Nota naar aanleiding van het verslag, p. 5-6.

⁹ Nota naar aanleiding van het verslag, p. 37.

Spelregels

Voor het afbouwen van het bibliotheekwerk zijn in de Wsob procedures geformuleerd, die moeten borgen dat inwoners de toegang tot een bibliotheek behouden. Voorafgaand aan het besluit moet overlegd worden met buurgemeenten en andere belanghebbende partijen, waaronder ingezetenen.

Borging toegang tot een openbare bibliotheekvoorziening

Iedere inwoner van Nederland moet gebruik kunnen maken van de fysieke en/of digitale diensten van de openbare bibliotheek. In de praktijk zijn twee vormen van bibliotheekgebruik te onderscheiden: gebruik als bezoeker en gebruik als klant. Bezoekers kunnen ter plekke in de publieke ruimte van het bibliotheekgebouw boeken, kranten en tijdschriften inzien zonder dat sprake is van uitlening. Dit staat voor iedereen open. Er is dan geen formele relatie tussen de bezoeker en de bibliotheek nodig. Zodra sprake is van uitlening vanuit de collectie is lidmaatschap vereist.

Elke inwoner moet een reële mogelijkheid op een lidmaatschap bij een (fysieke) openbare bibliotheekvestiging blijven hebben. In het overleg kunnen afspraken worden gemaakt over lidmaatschap in de buurgemeente. Het kan zo zijn dat een kleine gemeente met een andere gemeente afsprekt dat de inwoners van die kleine gemeente gebruik maken van de bibliotheekvestiging in de andere gemeente en de kleine gemeente daarvoor betaalt. Een andere mogelijke uitkomst is dat een afspraak wordt gemaakt over het verzorgen van een vestiging als een uitleenpunt vanuit de bibliotheek in de buurgemeente. Tot slot kan het overleg ertoe leiden dat de desbetreffende gemeente besluit om niet over te gaan tot sluiting.

Per geval moet worden bekeken of de toegang voor de inwoners voldoende gewaarborgd is. De hoogte van de tarieven van de naburige bibliotheek is een aspect dat in de afweging van belang kan zijn. Naburige bibliotheekvoorzieningen worden geconfronteerd met een toeloop van gebruikers en leden waarvoor zij geen bijdrage van de gemeente ontvangen. Deze bibliotheken willen wel vaker hogere tarieven voor leden uit dergelijke gemeenten berekenen. Het is aan de gemeente om de financiële toegankelijkheid tot een bibliotheekvoorziening voor haar inwoners te waarborgen. Daarbij moet ook worden gedacht aan de inwoners met een kleine beurs.

Burgerinitiatief

Bij een voorgenomen sluiting kunnen inwoners van de desbetreffende gemeente voorstellen doen voor het behoud van de voorziening of voor de overname van het beheer daarvan. Deze bepaling is in de wet opgenomen op basis van een amendement van de Tweede Kamer.¹⁰ Het amendement is door de indieners als volgt toegelicht: *'De indieners zijn van mening dat niet alleen Rijk, provincie en gemeente belang hebben bij het al dan niet open houden van een bibliotheekvoorziening. Juist buurtbewoners zijn belanghebbenden als het gaat om voorzieningen in de wijk, waaronder een openbare bibliotheekvoorziening. Aangezien bewoners hun eigen buurt het beste kennen, is het heel goed denkbaar dat zij zelf een initiatief kunnen ontwikkelen waardoor de betreffende bibliotheek toch voort kan bestaan. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan het inzetten van vrijwilligers of het combineren van de bibliotheek met een andere (commerciële) functie.'*

¹⁰ Tweede Kamer der Staten-Generaal, Vaststelling van een geactualiseerd stelsel van openbare bibliotheekvoorzieningen (Wet stelsel openbare bibliotheekvoorzieningen), gewijzigd amendement van het lid Keijzer c.s. 5 juni 2014, 33846, nr. 41

Dit amendement vindt zijn inspiratie in de Localism Act uit het Verenigd Koninkrijk. Kort gezegd biedt deze wet de burgers het recht om met een alternatief te komen om bij privatisering en wegbezuiniging van een voorziening, de voorziening zelf, in eigen beheer voort te zetten ("right to challenge"). Dergelijke burgerinitiatieven passen goed in en ondersteunen de ontwikkeling naar de participatiemaatschappij.

Om mee te doen in het stelsel moeten dergelijke burgerbibliotheken ook voldoen aan de eisen die de wet stelt. In de praktijk betekent dit dat het moet fungeren onder de paraplu van een professionele bibliotheekorganisatie. Overigens werken de bibliotheken en de vakbonden dergelijke initiatieven wel vaker tegen, met als argument kwaliteit en bescherming van de bibliotheekprofessie. In gevallen waarbij wordt samengewerkt door bibliotheken met dergelijke initiatieven, gebeurt dat onder voorwaarden waarbij bepaalde handelingen door professionals verplicht moeten plaatsvinden, zoals het werken met het digitale bibliotheekuitleensysteem.

In artikel 6 lid 5 is bepaald dat bij algemene maatregel van bestuur (amvb) nadere regels kunnen worden gesteld over de wijze waarop ingezetenen en maatschappelijke initiatieven bij de uitvoering van het beleid kunnen worden betrokken, het uitvoeren van taken van het college op grond van deze wet daaronder begrepen. Het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) wacht af hoe deze initiatieven in de praktijk vorm krijgen, alvorens een amvb vast te stellen.

Toezicht en sancties

In de Wsob zijn geen bepalingen over toezicht en sancties opgenomen. Dat verdraagt zich niet met het karakter van de wet, die decentraal en vrijwillig is en weinig verplichtingen bevat. Het is dus aan de gemeente en de gemeenteraden om toe te zien op de correcte uitvoering van de Wsob. De minister van OCW heeft aangegeven dat besluiten van de gemeente die leiden tot het ontstaan van 'gaten in het netwerk' en waarbij de toegang van burgers tot een bibliotheekvoorziening in gevaar komt, aanleiding kunnen vormen voor overleg met de gemeente en de VNG. De monitoring door de KB zal dergelijke gevallen in beeld moeten brengen (zie volgende hoofdstuk). De procedurele verplichting in artikel 6 lid 4 om overleg te voeren met partijen waarop een besluit om subsidie te korten of de bibliotheek te sluiten kan volgen, is echter hard te noemen. De bestuursrechter zal bij een proces het besluit van de gemeente hierop toetsen. Indien de voorgeschreven procedure niet correct wordt gevolgd, zou het Rijk - uiteindelijk - in het kader van het generieke toezicht het instrumentarium van maatregelen, genoemd in de Gemeentewet, zoals schorsing en vernietiging en indeplaatsstelling kunnen inzetten.

Evaluatie

In de wet is er vastgelegd dat de Wsob na 5 jaar zal worden geëvalueerd (2020). Dit vanwege de snel veranderende omstandigheden in het bibliotheekwerk. Met name de digitalisering zorgt voor constante veranderingen. De minister van OCW heeft aan het parlement toegezegd dat er een Mid-term review komt van de werking van de Wsob (2017). Er zal gekeken worden hoe het bibliotheekstelsel functioneert. Evaluatiecriteria zijn onder meer: het publieksbereik, de publieke waardering van de openbare bibliotheek, de pluriformiteit van het aanbod en de samenhang in het stelsel. In dit kader is de eerdergenoemde monitoring door de KB van belang.

3 Landelijke bibliotheekorganisaties

Voordat wij op de lokale bibliotheek ingaan is het goed deze te plaatsen in het bibliotheekstelsel. De lokale bibliotheek wordt ondersteund door de KB en andere landelijke instellingen en door de provinciale ondersteuningsinstellingen. Daarnaast speelt de brancheorganisatie een rol, onder meer in de certificering van lokale bibliotheken.

3.1 De Koninklijke Bibliotheek

De taken van het Rijk in de Wsob betreffen:

- de algemene stelselverantwoordelijkheid;
- de verantwoordelijkheid voor de landelijke infrastructuur van de digitale bibliotheek, inclusief de bekostiging van e-content;
- de voorziening voor personen met een leesbeperking.

Deze taken en verantwoordelijkheden en daarvoor noodzakelijke bevoegdheden zijn belegd bij de KB, die daarmee een centrale regisseursrol heeft toebedeeld gekregen. De KB is sinds 1982 de nationale bibliotheek van Nederland. Als nationale bibliotheek verzamelt en bewaart de KB alles wat in of over Nederland gepubliceerd is en geeft zij toegang tot wetenschappelijke informatie. Ook werkt zij samen met de universiteitsbibliotheken. Vanaf 1 januari 2015 werkt de KB dus ook voor (en met) het openbaar bibliotheekveld. Dit zorgt voor een verbreding van de taken van de nationale bibliotheek. Eén van de doelen is om iedere Nederlander toegang te geven tot de informatie van alle publiek gefinancierde bibliotheken. Er ontstaat synergie tussen de bestaande KB-activiteiten en de nieuwe activiteiten voor de openbare bibliotheken; één netwerk voor de bibliotheekorganisaties dat meer samenhang creëert in het bibliotheekstelsel. Hierdoor worden de effectiviteit en innovatiekracht van de sector vergroot, met aandacht voor zowel de maatschappelijke functie als de plaats van de openbare bibliotheek in het digitale domein.

De KB is per 2015 concreet verantwoordelijk geworden voor het in stand houden van de digitale bibliotheek en verricht de inkoop van e-content ten behoeve van de digitale bibliotheek op basis van de wensen van de openbare bibliotheeksector. Alle activiteiten in het digitaal domein die de KB, de openbare bibliotheken via de stichting Bibliotheek.nl, De Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL) voorheen verrichtten, worden voortgezet en in de nationale digitale bibliotheek die de KB aan het ontwikkelen is bij elkaar gebracht. Daarnaast is de KB verantwoordelijk voor de uitvoering van de stelseltaken: afstemming en coördinatie, educatie, informatie en reflectie en vertegenwoordiging en promotie. Daartoe behoort ook de aansturing van innovatie, kennisdeling en onderzoek in de sector - die voorheen werd uitgevoerd door het Sectorinstituut Openbare Bibliotheken (SIOB). De taken, het budget en de mensen van Stichting Bibliotheek.nl, de Stichting DBNL en het SIOB zijn overgegaan naar de KB. De websites van BNL, SIOB en DBNL blijven voorlopig beschikbaar.

De KB coördineert tot slot de voorzieningen voor personen met een leesbeperking en stuurt ze aan.

Het totale budget van de KB voor de Wsob taken bedraagt per 2015 circa € 40 miljoen.

De digitale bibliotheek

In de Wsob is geborgd dat burgers zowel direct als via de lokale bibliotheek toegang kunnen krijgen tot de digitale bibliotheek. De digitale bibliotheek omvat rechtenvrije en auteursrechtelijk beschermde content. De rechtenvrije content is voor iedereen vrij toegankelijk. Voor de toegang tot auteursrechtelijk beschermde werken en diensten is een gebruikersregistratie vereist. Iedereen die in Nederland als ingezetene is ingeschreven, kan zich als gebruiker van de digitale bibliotheek laten registreren. Het is daarbij niet noodzakelijk lid te zijn van een fysieke bibliotheek.

Op dit moment is nog niet bekend wat de kosten worden van het lidmaatschap van een digitale bibliotheek. Dat zal in de loop van 2015 bekend worden. Voor het digitale domein geldt geen contributievrijstelling voor de jeugd. Wel heeft de minister van OCW toegezegd aan de Tweede Kamer dat een selectie van jeugdboeken om niet beschikbaar gesteld zullen worden. De rechten die daarop berusten zullen worden afgekocht door het Rijk.

De digitale bibliotheek kent twee onderdelen: de infrastructuur en de content. De infrastructuur is in opdracht van het OCW gebouwd door de stichting Bibliotheek.nl. Alle lokale bibliotheken zijn daaraan verbonden. Via de infrastructuur worden e-books en andere content beschikbaar gesteld. De digitale bibliotheek biedt daarnaast bepaalde digitale diensten aan de lokale bibliotheken. De afgelopen jaren is gewerkt aan een samenhangende infrastructuur van de lokale en de landelijke digitale bibliotheek, in nauwe verbondenheid met de lokale bibliotheekautomatiseringssystemen. De landelijke digitale infrastructuur is in ontwikkeling en wordt de komende jaren verder uitgebouwd. Er komen meer componenten (functies) landelijk beschikbaar die ook op de lokale website/digitale bibliotheek gebruikt kunnen worden. Daarmee ontstaat een gezamenlijke herkenbaarheid van de bibliotheek in het digitale domein. De landelijke componenten worden door het Rijk bekostigd.

Door de Wsob is het Rijk ook verantwoordelijk geworden voor de inkoop van e-content. Het leenrechtstelsel is niet van toepassing op digitale werken. Voor de uitlening van e-content zijn daarom overeenkomsten met rechthebbenden (auteurs en uitgevers) nodig. OCW stelt in dit verband middelen beschikbaar aan de KB. De KB Inkoopcommissie koopt vervolgens in, op voordracht van de openbare bibliotheken (zie paragraaf 3.5. VOB), begrensd door het financiële kader van het ter beschikking gestelde bedrag. Voor de bekostiging van de inkoop heeft een uitname uit het gemeentefonds plaatsgevonden (zie kader).

Uitname gemeentefonds 2015-2018

De inkoop van e-content was voorheen een lokale verantwoordelijkheid, die via omslaggelden van de Vereniging van Openbare Bibliotheken (VOB) over haar leden werd bekostigd. In de Wsob is deze verantwoordelijkheid bij het Rijk komen te liggen. In verband met deze centralisatie van de inkoop van e-content is een afspraak gemaakt tussen OCW, VNG en BZK over de onttrekking van een bedrag volgens een groeipad aan het gemeentefonds. Dat is gebeurd aan de hand van een prospectief

onderzoek naar de verwachte (markt)ontwikkeling. Het marktonderzoek is mede begeleid door de VOB, die met de conclusies heeft ingestemd.

In het voorjaar van 2014 is het besluit hierover medegedeeld in het kader van de meicirculaire van het Gemeentefonds. In die meicirculaire staan de bedragen van de uitname voor de landelijke digitale bibliotheek.¹¹ Het gaat om een bedrag van € 8 miljoen met ingang van 2015, oplopend tot een bedrag van € 12,2 miljoen in 2018.

De structurele mutatie op de algemene uitkering is de volgende.

Jaar	2015	2016	2017	2018	2019
Mutatie (milj)	-8,000	-9,200	-10,600	-12,200	-12,200

De verdeling van de uitname over de gemeenten geschiedt volgens de maatstaf van vast bedrag per inwoner.¹²

De uitname kan door de gemeente in mindering gebracht worden op de subsidie aan de lokale bibliotheek. Dat is te billijken, omdat de lokale bibliotheken deze taak niet meer uit gaan voeren en geen omslaggelden meer hoeven te betalen. Bij ongewijzigd beleid waren lokale bibliotheken bovendien ongeveer hetzelfde bedrag aan omslaggelden kwijt geweest. De VOB zou bij de berekening van omslaggelden van min of meer dezelfde verwachtingen omtrent de behoefte aan e-books uitgegaan zijn. Er blijft na de uitname in het lokaal domein voldoende financiële ruimte over voor de bekostiging van fysieke content.

Landelijke componenten van de digitale bibliotheek die beschikbaar zijn of komen zijn onder meer de volgende:

Aanbod e-books via eboekplatform

Voor rechtendragende titels zijn overeenkomsten met de rechthebbenden (uitgevers en auteurs) nodig. Deze zijn terughoudend als het gaat om uitleen van e-books. Het aanbod aan actuele, rechtendragende titels dat als e-book kan worden geleend, is daardoor nog beperkt tot voorlopig circa 7.000. Doorlopend worden meer titels ingekocht. Alle genres zijn beschikbaar: literaire en streekromans, thrillers, non-fictie, biografieën, etc. Hiernaast is er een rechtenvrije collectie.

WaaS

De dienst Website as a Service (WaaS) ondersteunt bibliotheken bij het opbouwen en onderhouden van een optimale webpresentatie. De landelijke webinfrastructuur integreert bibliotheekfunctionaliteiten, diensten en content. Bibliotheken kunnen met de WaaS efficiënt en gemakkelijk een klantvriendelijke online toegang tot de bibliotheek inrichten met maximaal gebruik van de beschikbare landelijke functionaliteiten.

Nationale Bibliotheekcatalogus (NBC+)

De Nationale Bibliotheekcatalogus (NBC+) is een zoekplatform waar het bezit van alle openbare bibliotheken in Nederland in opgeslagen is, en tevens bronnen die landelijk voor de OB-wereld zijn ingekocht. Zowel marktpartijen als bibliotheken en BNL zelf kunnen gebruikersinterfaces ontwikkelen die aansluiten op de API

¹¹Ministerie van BZK, Meicirculaire Gemeentefonds 2014, 30 mei 2014. <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/circulaires/2014/05/30/meicirculaire-gemeentefonds-2014.html>

¹² Voor de taakmutatie zie het tabblad e-books in de Excelsheet van BZK <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gemeenten/documenten-en-publicaties/circulaires/2014/06/06/taakmutatie-2015-mei-2014.xls.html>

(technische interface) van de NBC+ om de beschikbare bronnen geheel of gedeeltelijk te doorzoeken en de content erin te raadplegen. Via de NBC+ wordt ook contextinformatie aangeboden. Bibliotheken zijn via de Wsob verplicht deel te nemen aan de NBC+ en hun gegevens beschikbaar te stellen.

Datawarehouse

Het datawarehouse is een eenduidige en efficiënte verzameling van bibliotheekgegevens.

Het datawarehouse wordt gevoed vanuit de verschillende systemen die lokale bibliotheken gebruiken. De bibliotheken zelf, maar ook de brancheorganisaties kunnen gebruikmaken (van delen) van deze informatie. Hiermee vormt het datawarehouse een gemeenschappelijke bron voor beleids- en branche-informatie. In het datawarehouse zijn onder meer gegevens opgenomen met betrekking tot de lokale bibliotheken, de leden, de titels, objecten en transacties. De datawarehouse biedt informatie ten behoeve van de jaarlijkse bibliotheekmonitor.

Stelseltaken

De stelseltaken van de KB omvatten regie en advies, faciliterende en coördinerende taken en de aansturing van grootschalige programma's en projecten voor het hele bibliotheekstelsel. Daarnaast wordt ingezet op de versterking van het lokaal ondernemerschap en lokale netwerken. De KB geeft invulling aan de stelseltaken in samenspraak met de lokale bibliotheken, de PSO's, de VOB en andere partners.

Met grootschalige programma's ondersteunt de KB kinderen en volwassenen om informatie te begrijpen en te verwerken. Met de Stichting Lezen, de Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek, Stichting Lezen & Schrijven en VOB werkt de KB in de landelijke Leescoalitie samen om zo veel mogelijk relevante partijen te binden aan de doelstellingen van het leesbeleid.

De KB steunt innovatie van de lokale bibliotheken op de brede kernfuncties van de Wsob met onder meer het programma *"De bibliotheek, maatschappelijk hart van de samenleving"*. De KB en de VOB bieden een toolkit aan met informatie voor bibliotheken en hun (lokale) samenwerkingspartners. In deze toolkit zijn, gerangschikt op thema, concrete voorbeelden, projecten, activiteiten, stappenplannen en inspirerende filmpjes te vinden.¹³

Collectieplan

Elke vier jaar wordt een landelijke collectieplan vastgesteld. Het collectieplan zorgt voor afspraken over de collecties in het stelsel, waardoor de lokale bibliotheken zich vooral kunnen inzetten op actuele, op de behoeften in het eigen werkgebied afgestemde collecties, terwijl de complete collectie op stelselniveau beschikbaar is. Het collectieplan dient als kader voor de inkoop door de digitale bibliotheek en de lokale bibliotheken. Het collectieplan heeft tot de doel de fysieke en de digitale collectie op elkaar af te stemmen.

Jaarlijkse Bibliotheekmonitor

De KB heeft al op grond van zijn algemene stelseltaken in artikel 9 de opdracht ontwikkelingen in het bibliotheekstelsel in kaart te brengen. Dat is een voortzetting van de bibliotheekmonitor van voorheen het SIOB. De KB brengt via de jaarlijkse bibliotheekmonitor de situatie van de fysieke bibliotheken in beeld. De KB beziet dan onder meer hoeveel vestigingen, leden, uitleningen en bezoeken er zijn en de spreiding en de toepassing en de resultaten van de nieuwe kernfuncties.

¹³ <http://www.siob.nl/thema/hart-van-de-samenleving/item2773>

In de Regeling Gegevensverstrekking Openbare Bibliotheken¹⁴ - een uitvoeringsregeling van de Wsob - is vermeld welke gegevens lokale bibliotheken aan de KB moeten verstrekken. De gegevens hebben betrekking op:

- a voorzieningen;
- b collectie;
- c uitleningen;
- d lidmaatschap en bezoek;
- e personeel;
- f baten en lasten.

Deze gegevensverzameling laat nog een reflectie zien van de oude bibliotheek als centrum voor de uitleen van boeken. De KB en OCW overleggen met de VOB, VNG, CBS en IPO over de aanpassing van de gegevensverzameling om een eigentijdser beeld van de bibliotheek te kunnen geven. Vooruitlopend daarop worden al meer gegevens gemonitord, o.a. in de educatiemonitor met gegevens van Boekstart en de Bibliotheek *op school*. Deze zijn nu nog raadpleegbaar op <http://www.sioob.nl/bibliotheekmonitor> en zullen verhuizen naar de website van de KB. Deze gegevens zijn openbaar toegankelijk. Bedoeling is tevens om in de naaste toekomst een benchmark van lokale bibliotheken te ontwikkelen.

In relatie tot de toegankelijkheid van het stelsel heeft de minister van OCW aan de Eerste Kamer het belang van de landelijke monitor onderstreept waarin de ontwikkelingen in de sector gevolgd worden: het aantal vestigingen, het aantal leden en de spreiding van bibliotheken. De inhoud van de monitor kan aanleiding geven om met de VNG, het IPO en de VOB in gesprek te gaan over de vraag of het allemaal de goede kant op gaat, of men voldoende samenwerkt en ook of men voldoende uitdrukking geeft aan al die taken die de wet wil borgen, waaronder de verplichting van bibliotheken en gemeenten om met partijen in het netwerk te overleggen. Dat biedt volgens de minister voldoende waarborgen voor de toegankelijkheid, zonder voor te schrijven 'u moet allemaal hetzelfde doen'¹⁵.

Aangepast lezen

Aangepast lezen richt zich op een ieder bij wie het gewone lezen niet (meer) gaat. Naast mensen met een visuele beperking kunnen ook dyslectici en mensen met een cognitieve beperking of met een motorische beperking gebruik maken van de dienstverlening. De uitvoering vindt plaats door de landelijk werkende Stichting Aangepast Lezen (SAL). De collectie omvat meer dan 68.000 gesproken boeken, 11.500 brailletitels en een paar honderd kranten en tijdschriften. Ook zijn er 1.000 hoorspelen beschikbaar. De dienstverlening vindt in grote mate plaats langs de elektronische weg. Een groot deel van de doelgroep is mediawijs en mediavaardig, hoewel de toegankelijkheid van de grote digitale wereld nog veel te wensen overlaat. Voor jeugd is er de website Superboek.nl. Door de vergaande digitalisering komt deze gespecialiseerde dienstverlening binnen het bereik van de lokale bibliotheekvoorziening en door de koppeling met de Bibliotheek *op school* ook voor gebruik in scholen.

3.2 Stichting Lezen

Stichting Lezen is het landelijke kennis- en expertisecentrum voor leesbevordering en literatuureducatie. Zij zet zich in voor het verbeteren van het leesklimaat en de leescultuur, als onderdeel van het algemene lees- en literatuurbeleid van het Ministerie van OCW. Kunst van Lezen is het leesbevorderingsprogramma van het ministerie van OCW. Stichting Lezen draagt samen met de Koninklijke Bibliotheek (KB) de verantwoordelijkheid voor het beleid en de algemene coördinatie van het programma.

¹⁴ OCW, Regeling gegevenslevering openbare bibliotheekvoorzieningen, Staatscourant Nr. 35295, 10 december 2014.

¹⁵ Idem.

3.3 Stichting Lezen & Schrijven

Stichting Lezen & Schrijven heeft als ambitie dat heel Nederland moet kunnen lezen, schrijven, rekenen en om moet kunnen gaan met een computer. De Stichting Lezen & Schrijven heeft vier belangrijke speerpunten:

1. Kennis verzamelen rondom het probleem van laaggeletterdheid.
2. Iedereen die niet goed kan lezen of schrijven, om wat voor reden dan ook, een tweede kans bieden om het alsnog te leren.
3. Actief werken aan het voorkomen van laaggeletterdheid door onder andere (voor)lezen te stimuleren bij kinderen en ouders.
4. Zoveel mogelijk mensen er van bewust te maken dat 1 op de 9 Nederlanders laaggeletterd is en dat daar iets aan gedaan moet worden.

De stichting Lezen & Schrijven is verantwoordelijk voor een deel van de uitvoering van het landelijke Actieplan Laaggeletterdheid 2012-2015, dat in het nieuwe landelijke Actieprogramma "Tel mee voor Taal" een voortzetting krijgt.

3.4 De Provinciale Serviceorganisaties

De Wsob geeft de provincie een rol op die terreinen, waar sprake is van een duidelijke meerwaarde. Dat betreft bovenlokale ondersteuning in het fysieke domein, zoals innovaties en het interbibliothecaire leenverkeer. De Provinciale Serviceorganisaties (PSO's) zijn met de uitvoering belast en zijn volgens de wet onderdeel van het stelsel van openbare bibliotheken. Er zijn negen PSO's in Nederland, drie PSO's bedienen twee provincies. De PSO-activiteiten ten behoeve van het stelsel van openbare bibliotheken omvatten:

Netwerkpartnerschap

PSO's nemen als provinciale netwerklaag verantwoordelijkheid voor het stimuleren, faciliteren en coördineren van het netwerk op provinciaal niveau. De PSO's geven daarbij in overleg met de lokale bibliotheken en de KB invulling aan de wettelijke bepalingen waaraan alle deelnemers aan het netwerk moeten voldoen. Verder is de landelijke digitale infrastructuur gekoppeld aan de op provinciaal niveau ondersteunde lokale en bovenlokale infrastructuur. Vanwege de aanwezigheid van kennis van beide niveaus is de eerstelijns helpdesk op provinciaal niveau belegd.

Ondersteuning interbibliothecair leenverkeer

PSO's dragen bij aan het provinciale en landelijke leenverkeer. Zij organiseren per provincie en gezamenlijk de benodigde collectieknoppunten en het transport van werken tussen bibliotheken in de provincies en tussen de provincies en spelen daarbij in op de toenemende digitale beschikbaarheid.

Ontwikkelen en ondersteunen van innovaties

PSO's ontwikkelen innovatieve dienstverleningsconcepten ten behoeve van de lokale bibliotheken. Het doel is om lokale bibliotheken te ondersteunen in de noodzakelijke transitie naar een knooppunt voor kennis, contact en cultuur. De innovaties richten zich met name op het ontwikkelen en implementeren van dienstverlening op de vijf functies van de lokale bibliotheek. PSO's beschikken vanuit hun ondersteuningstaak op educatief terrein (consulenten school- en jeugdbibliotheekwerk) over de expertise om bibliotheken te ondersteunen bij het implementeren van programma's als Kunst van Lezen, het Actieprogramma Laaggeletterdheid en het Programma 'Tel mee met taal'.

Bijdragen aan het landelijk collectiebeleid

PSO's dragen bij aan de ontwikkeling en uitvoering van het landelijk collectiebeleid dat onder regie van de KB opgesteld wordt. De PSO's ondersteunen lokale bibliotheken tot slot op het gebied van HRM.

3.5 Vereniging van Openbare Bibliotheken

De Vereniging van Openbare Bibliotheken in Nederland (VOB) is de branche- en werkgeversorganisatie van de openbare bibliotheken en bibliotheek ondersteunende organisaties in Nederland. Het ledenbestand van de VOB bestaat uit alle 159 lokale bibliotheekorganisaties (peil: 1 januari 2015), alle PSO's en een aantal speciale bibliotheken en branche gerelateerde bedrijven in Nederland. Om lid te zijn van de VOB moet de bibliotheek gecertificeerd zijn (zie SCOB). De VOB behartigt de belangen van haar leden waarbij vooral de versterking van het maatschappelijk ondernemerschap, eigentijds werkgeverschap, marktontwikkeling en positionering centraal staan. De VOB adviseert de KB bindend (conform Wsob) over de inkoop van e-content voor de openbare bibliotheken, sluit overeenkomsten met de Stichting Leenrecht over de hoogte van leenvergoedingen en draagt bij aan de activiteiten van de Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek (CPNB). Als werkgeversorganisatie sluit zij met de bonden de cao openbare bibliotheken en de cao Stichting BibliotheekWerk (A&O fonds).

In het kader van de meerjarenstrategie "De Bibliotheek levert waarde" (2012-2016) worden verschillende programma's uitgevoerd, onder meer gericht op de ontwikkeling van de Nationale Bibliotheek Catalogus + (zie boven bij KB) en de Nationale Bibliotheekpas en versterking van het ondernemerschap.

3.6 De Stichting Certificering Openbare Bibliotheken

In het kader van certificering vindt periodiek een kwaliteitsbeoordeling van de lokale bibliotheek plaats. Deze kwaliteitstoets wordt verricht door de Stichting Certificering Openbare Bibliotheken (SCOB). Deze stichting is opgericht door de VNG en de VOB. In het bestuur van de stichting SCOB participeren een onafhankelijk lid en de VNG en de VOB elk met twee leden. Hiermee wordt tot uitdrukking gebracht dat kwaliteit van de openbare bibliotheken een gedeelde verantwoordelijkheid van gemeenten als opdrachtgever en de bibliotheek als opdrachtnemer is. Dit heeft als voordeel dat de gemeenten invloed kunnen uitoefenen op de toegang tot het stelsel en de kostenstructuur van de bibliotheken.

Eind 2014 is de nieuwe certificeringnorm 2014-2017 "Zichtbare waarde" vastgesteld (zie bijlage 5). Het bibliotheekveld is sterk in beweging en de bibliotheek als instituut ziet zich voor grote uitdagingen gesteld. Daarom is er gekozen voor een aanpak, waarbij de toetsing zich op de centrale opgaven en dilemma's van de bibliotheek richt. Het cyclisch karakter, de toekomstbestendigheid en het zichtbaar maken van maatschappelijke meerwaarde worden in de norm benadrukt. De beoordeling is zo ingericht dat de bibliotheek het hele proces als een stevige stimulans ervaart om zelf veel met de uitkomsten te doen. De audit mondt uit in een adviesgesprek op basis van intercollegiale toetsing. Ambities en dilemma's uit de praktijk van elke bibliotheek staan daarbij centraal. De audit wordt daarom niet alleen door experts maar ook door 'peers' uitgevoerd, waaronder oud-bibliotheekdirecteuren, directeuren van andere instellingen en oud-bestuurders.

In de norm wordt gekeken naar de volgende normelementen:

- 1 Leiderschap
- 2 Strategie
- 3 Medewerkers
- 4 Processen

- 5 Middelen
- 6 Netwerk
- 7 Dienstverlening
- 8 Collectie
- 9 Gemeente(n)

De verschillende normelementen zijn met elkaar verbonden en versterken elkaar. De bibliotheek hoeft niet in alles even sterk te zijn, maar het totaal moet wel robuust genoeg zijn om de continuïteit te verzekeren.

De relatie van de bibliotheek met de gemeente(s)n is van vitale betekenis voor het kunnen uitvoeren van haar taken. Daarom wordt tijdens de audit expliciet onderzoek gedaan naar de wisselwerking met de gemeente(n) en wordt in deze certificeringsronde voorzien in de mogelijkheid voor het auditteam om een gesprek met (een) vertegenwoordiger(s) van de gemeente(n) te voeren. Daarbij kan niet alleen met de (bestuurlijke en ambtelijk) portefeuillehouder bibliotheekbeleid gesproken worden, maar bijvoorbeeld bij de functie ten aanzien van bestrijden van laaggeletterdheid, die van onderwijs en educatie. Elk auditrapport zal aandacht aan de relatie besteden.

De certificering van de openbare bibliotheken heeft meerwaarde voor:

- degenen voor wie de bibliotheek werkt (waarde voor klanten, inclusief de opdrachtgevers): certificering toont aan dat de bibliotheek luistert, uitspreekt wat mag worden verwacht, doet wat wordt beloofd en luistert naar de reacties;
- de bibliotheek zelf: de certificering is geen momentopname maar zo opgezet dat ze de bibliotheek helpt om zich op termijn te positioneren en toont tevens aan dat de bibliotheek gericht aan haar toekomst werkt;
- het stelsel: certificering is een uitspraak op brancheniveau dat de betreffende bibliotheek aan de minimumcriteria voldoet om aan het stelsel deel te nemen. Certificering is een voorwaarde voor het lidmaatschap van de VOB. Als de bibliotheek geen lid van de VOB is, kan ze niet deelnemen aan een aantal voordelige collectieve arrangementen (o.a. overeenkomst met de stichting Leenrecht). Als de bibliotheek geen toegang heeft tot het stelsel, kan het o.a. geen aansluiting krijgen op de landelijke digitale bibliotheek. Wanneer een bibliotheek twee keer niet aan de norm voldoet kan het VOB-bestuur besluiten tot roeyement over te gaan, maar voordien krijgt de bibliotheek nog een termijn om de gebreken te herstellen.

Certificering in relatie tot het voldoen aan de eisen die de wet stelt aan een openbare bibliotheek

De minister in de Nota naar aanleiding van het verslag hierover:

‘Certificering is een vorm van zelfregulering. De kwaliteitsbeoordeling in het kader van certificering staat los van de eisen die het wetsvoorstel stelt. Deze wettelijke eisen vormen het criterium om te bepalen of een bibliotheekorganisatie een openbare bibliotheek is volgens de wettelijke vereisten en of deze organisatie behoort tot het stelsel van openbare bibliotheken. Besluiten op grond van deze zelfregulering kunnen aanleiding zijn om een bibliotheek de voordelen van het netwerk te ontzeggen, als blijkt dat zij niet voldoet aan de wettelijke eisen. Als een bibliotheekorganisatie niet voldoet aan de functies, is uiteindelijk de consequentie dat deze niet meer kan deelnemen aan de faciliteiten van het netwerk, waaronder de Nationale Bibliotheekcatalogus en het interbibliotheecair leenverkeer. Het certificeringssysteem van de branche is hierbij een belangrijke indicator. De KB zal gesprekken aangaan met bibliotheken die niet meer aan de certificeringseisen kunnen voldoen. De KB kan dan bepalen of de organisatie nog voldoet aan de eisen die in de wet worden gesteld en of de organisatie nog deel uit kan maken van het netwerk’.

3.7 Stichting Onderhandelingen Leenvergoedingen

Uitlening van fysieke werken vindt plaats op basis van een uitzonderingsbepaling in de Auteurswet. Openbare bibliotheken kunnen op grond daarvan fysieke werken zonder voorafgaande toestemming van de rechthebbende uitlenen. Ze zijn daarvoor een vergoeding verschuldigd. Deze wordt rechtstreeks bij hen geïnd door Stichting Leenrecht. De leenrechtvergoedingen worden jaarlijks vastgesteld door Stichting Onderhandelingen Leenvergoedingen (STOL).

Onderwijsinstellingen zijn vrijgesteld van de leenrechtvergoeding. Schoolbibliotheken betalen geen leenrechtvergoeding, mits uitsluitend wordt uitgeleend aan leerlingen, docenten en ouders. Wordt uitgeleend aan bijvoorbeeld buurtbewoners dan heeft de schoolbibliotheek het karakter van een openbare bibliotheek en is wel leenrechtvergoeding verschuldigd.

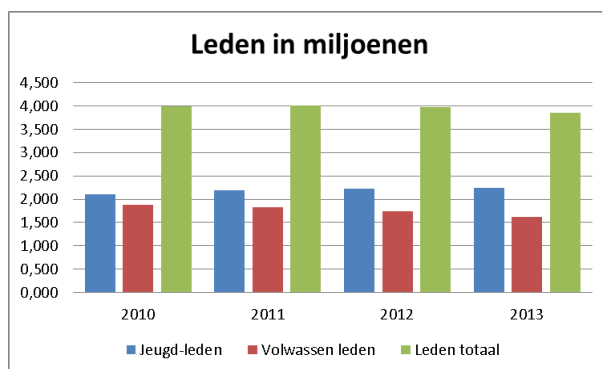
4 Positionering lokale bibliotheek

'De bibliotheek moet zichzelf opnieuw uitvinden. De vergaande digitalisering van de samenleving, snelle maatschappelijke en economische veranderingen en een zich terugtrekkende overheid dwingen daartoe.'
(*'Bibliotheek van de toekomst'*, 2014)

In dit hoofdstuk bespreken wij het teruglopend aantal uitleningen van bibliotheken en lichten de relevante trends voor het bibliotheekwerk toe. We eindigen met een conclusie in de vorm van een toekomstgerichte positionering van de lokale bibliotheek. Er is nog geen nieuw bibliotheekconcept gekomen, maar wel zijn er aanzetten daartoe.

4.1 Crisis

Was de bibliotheek ooit een onomstreden instituut, nu moet zij vechten om haar bestaansrecht en staat het voortbestaan in veel gemeenten onder druk. De crisis in de bibliotheeksector vindt hoofdzakelijk en oorzaak in de trends van ontleding en digitalisering. Deze ontwikkeling is beschreven de VNG-handreiking "De openbare bibliotheek in het digitale tijdperk" (2012).¹⁶ Enerzijds wordt er minder gelezen, vooral gedrukte media. Zo laat het Tijdsbestedingsonderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau zien dat de vrije tijd die Nederlanders boven de 12 jaar besteden aan het lezen van gedrukte media (kranten, tijdschriften en boeken), tussen 1975 en 2006 afnam van 6,1 naar 3,8 uur per week en tussen 2006 en 2011 naar 2,6 uur per week¹⁷. Sinds 2008 daalt in Nederland de aanschaf van gedrukte boeken aanhoudend, terwijl de aanschaf van e-boeken toeneemt. Anderzijds is er de opkomst van het internet, met een veelheid van informatie en – breder - de ontwikkeling naar een informatiesamenleving met een veelheid aan verbindingen tussen mensen door digitale media. Deze ontwikkelingen vertalen zich bij de bibliotheken in een dalend aantal volwassen leden, uitleningen van boeken en andere fysieke media. Hiertegenover staat een toename van het aanbod van Bibliotheek.nl. Sinds de lancering van de landelijke digitale bibliotheek in januari 2014 hebben meer dan 160.000 bibliotheekleden een e-book account. Samen hebben ze meer dan 800.000 e-books gelezen uit een aanbod dat dagelijks groeit.

¹⁶ <http://www.vng.nl/onderwerpenindex/cultuur-en-sport/bibliotheekwerk/publicaties/handreiking-de-openbare-bibliotheek-in-het-digitale-tijdperk>

¹⁷ <http://www.scp.nl/Onderzoek/Tijdsbesteding>

x 1.000	uitleningen jeugd	uitleningen volwassenen	uitleningen e-books	Totaal uitleningen
2010	43.437	49.961		100.102
2011	44.196	48.832		100.025
2012	40.796	44.397		92.332
2013	38.027	39.674		84.397
2014			814 ¹⁸	

Bron: CBS, Bibliotheek.nl en [CB Logistics](#) (voor e-books)

Het aantal fysieke bezoeken aan de bibliotheek daalde van 74,1 miljoen in 2010 naar 60 miljoen in 2013. In 2013 werden 33 miljoen digitale bezoeken gebracht.

Hiernaast is er bij vele gemeenten sprake van budgettaire druk. De financiering van bibliotheken door gemeenten is daardoor afgenomen. Met name in de landelijke gebieden waar gemiddeld minder subsidie beschikbaar is per inwoner dan in de stedelijke gebieden heeft dit gevolgen. Bezuinigingen worden gezocht in huisvestingskosten, personeel, automatiseringskosten, collectie en andere variabele kosten.

Baten	2010	2011	2012	2013
Gemeentelijke subsidie (in miljoen)	457,8	456,8	452,1	438,4
Eigen inkomsten bibliotheken (in miljoen)	71,8	71,4	69,8	67,6
Lasten				
Huisvesting	123,2	126,7	131,9	127,5
Personeel	270,3	267,9	266,6	256,1
Automatiseringskosten	50,5	50,6	48,2	46,5
Collectie	77,4	75,9	48,2	70,0
Overig	45,7	43,7	68,6	34,4

Bron: [CBS Statline](#) 2014

Het aantal bibliotheekvestigingen dat minimaal 15 uur per week is geopend is afgenomen van 843 vestigingen in 2013 tot 802 vestigingen in 2015. Ook het aantal servicepunten (4 tot 15 uur open) en miniservicepunten (minder dan 4 uur per week open), bibliobussen en bibliobushaltes is afgenomen.

Bibliotheken	jan-13	jan-14	jan-15
Bibliotheekorganisaties	161	160	157
Vestigingen en hoofdvestigingen, minimaal 15 uur open per week.	843	810	802
Servicepunten, 4 tot 15 uur open per week	220	225	209
Miniservicepunten, minder dan 4 uur open per week	106	87	59
Afhaalpunten		14	31
Zelfbedieningsbibliotheken	6	4	4
Bibliobussen	26	20	16
Bibliobushaltes	499	262	212

¹⁸ Het e-boekenplatform werd op 21 jan 2014 geopend.

4.2 Trends met aanknopingspunten

In de maatschappij zijn ook trends die aanknopingspunten bieden voor het bibliotheekwerk. Achtereenvolgens gaan wij in op de volgende ontwikkelingen.¹⁹

- 1 Het belang van kennis neemt toe.
- 2 Mediawijsheid wordt onmisbaar.
- 3 Digitalisering zet door.
- 4 Belang van netwerken neemt toe.
- 5 De participatiesamenleving.
- 6 Cultureel ondernemerschap.
- 7 Demografische krimp en urbanisatie.

1 Het belang van kennis neemt toe

Nederland wil een kenniseconomie zijn en streeft naar een toppositie op internationaal niveau. Een belangrijk kenmerk voor een kenniseconomie is dat burgers zich hun hele leven kunnen blijven ontwikkelen.

Internationalisering, technologische revoluties, diversiteit, de snelle 'veroudering' van kennis en de verwerking van een veelheid aan kennis vereisen een brede vorming en ontwikkeling van alle burgers. Nog meer dan vroeger en nu, zal een leven lang leren in de toekomst van essentieel belang zijn. Er komt meer nadruk te liggen op het leren buiten de formele structuren van het onderwijs.

Goed kunnen lezen is een voorwaarde voor volwaardige maatschappelijke participatie. In onze kennissamenleving is 80 procent van het werk gerelateerd aan lezen en schrijven. Uit recent internationaal onderzoek van de OECD blijkt dat Nederland wereldwijd de derde positie inneemt op het gebied van taalvaardigheid. Toch is er reden tot extra aandacht: het percentage laaggeletterden steeg ten opzichte van 17 jaar geleden van 9,4 % naar 11,9 %. Momenteel zijn er in Nederland 1,3 miljoen laaggeletterden, waarvan twee derde autochtone burgers zijn. De laaggeletterde groep bestaat vooral uit laagopgeleide volwassenen (vrouwen, werklozen en ouderen) en inburgeraars. De verwachting is dat, bij ongewijzigd beleid, het gemiddelde niveau van geletterdheid tot 2020 verder zal dalen.

2 Mediawijsheid wordt onmisbaar

Niet alleen goed kunnen lezen is een voorwaarde voor maatschappelijke participatie. Met de enorme groei van de wereldwijd geproduceerde digitale informatie groeit het belang om goed met die informatie te kunnen omgaan. Het verwerven van die vaardigheden gaat verder dan technische vaardigheden alleen. Ook inhoudelijke vaardigheden als zoeken, selecteren en evalueren van informatie, en strategische vaardigheden zijn van groot belang. Hoewel het belang van informatievaardigheden toeneemt, wijst onderzoek uit dat veel mensen hierover nog vaak onvoldoende beschikken²⁰. Bij ouderen schort het nog vaak aan de technische vaardigheden en bij kinderen en tieners juist aan de inhoudelijk gerelateerde vaardigheden.

Digibeten, mensen met een beperking en laaggeletterden, zullen blijvend moeite hebben met het gebruik van digitale dienstverlening. Voor hen zal altijd additionele hulp beschikbaar moeten blijven aangezien zij vaak niet zelfstandig van bepaalde diensten gebruik kunnen maken, niet met de muis en niet met de pen.

3 Digitalisering zet door

Digitalisering zorgt er voor dat toegankelijkheid en snelheid van informatie toenemen, met als gevolg een

19 Cohen, J. e.a. (2014) 'Bibliotheek van de toekomst: knooppunt voor kennis, contact en cultuur', SIOB: Den Haag
M. Oomes, E. Bosman en N. Langerak, Trends in de samenleving' SIOB, Den Haag (2014).

20 Bontje, D. & Studulski, F. (2013). *Beter leren door informatievaardigheden*. Den Haag: Sectorinstituut voor Openbare Bibliotheken.

explosieve groei in digitale content. Mede door deze ontwikkeling is zowel de omvang van het informatieaanbod als de manier waarop het wordt gebruikt, aan grote veranderingen onderhevig. Door de digitalisering is content gemakkelijker te raadplegen. Bijna alle Nederlanders hebben toegang tot internet, de afgelopen jaren steeds vaker op mobiele apparaten als smartphones en tablets. Nieuwe technologieën zorgen er voor dat, naast het vergaren, ook het creëren en delen van informatie eenvoudiger wordt. Gebruikers voegen gemakkelijk informatie toe aan reeds beschikbare content en worden zelf producent. Tegelijkertijd is er ook in de huidige informatiesamenleving informatie die niet altijd en overal beschikbaar is en blijven er groepen die geen of beperkte toegang hebben tot deze informatie.

4 Belang van netwerken en de 'community' neemt toe

Waar voorheen de samenleving was gestructureerd rondom instituten, is nu een verschuiving te zien naar structuren rondom het individu en de community (gemeenschap) buiten deze instituten om. In de huidige samenleving spelen onderlinge connecties, kennisdeling en samenwerking een steeds belangrijkere rol. Delen en samenwerken is geen nieuw fenomeen, maar door technologische ontwikkelingen zijn de mogelijkheden vergroot om producten op grotere schaal te huren, lenen, ruilen, geven en delen. Ook het uitwisselen van kennis en informatie vindt in steeds grotere mate online plaats. Internet functioneert als platform waarop steeds meer mensen een stem hebben en waarop de hoeveelheid aan conversaties en de uitwisseling van ideeën enorme potentie bieden voor massacreativiteit en innovatie. Twitter (#durftevragen) en Wikipedia vervullen de functie van de encyclopedie. Leren wordt steeds meer een sociaal proces dat plaatsvindt in co-creatie en door samenwerken en delen.

5 De participatiesamenleving

De verzorgingsstaat ontwikkelt zich naar een participatiemaatschappij waarin burgers zelf een actieve rol hebben in plaats van op de overheid te leunen. Het uitgangspunt van het overheidsbeleid is dat de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid van de burger dient te worden gefaciliteerd en gestimuleerd.

6 Cultureel ondernemerschap

Lange tijd waren de continuïteit en ontwikkeling van het cultuuraanbod in Nederland verzekerd – of op zijn minst voorspelbaar – door een trendvolgende manier van publieke en private financiering. Maar die tijd is voorbij en komt zeker op korte termijn niet terug. In het huidige maatschappelijke en economische klimaat is – ook in andere sectoren – bijna niets meer vanzelfsprekend, de culturele sector kan zich daaraan niet onttrekken. Er is een flinke kloof tussen de financieringsbehoefte in de culturele sector en de financiële middelen vanuit de publieke, financiële en private/maatschappelijke sector.²¹

7 Demografische krimp en urbanisatie

De bevolking krimpt in kleinere gemeenten, vooral aan de randen van Nederland, en groeit in steden. Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en het CBS verwachten dat het aantal gemeenten en regio's dat in de nabije toekomst met één of meer vormen van demografische krimp te maken krijgt, zal toenemen. Naar verwachting zal tussen 2011 en 2040 in meer dan een derde van alle gemeenten het aantal inwoners afnemen, in minder dan een tiende het aantal huishoudens en in bijna alle gemeenten de potentiële beroepsbevolking. Vooral de kleine gemeenten (tot 20.000 inwoners) en middelgrote gemeenten (20.000 tot 50.000 inwoners) zullen te maken krijgen met demografische krimp. De meeste daarvan worden door het CBS en het PBL aangeduid als plattelandsgemeente. Tegenover de regionale krimp staat voortgaande urbanisatie. Er is sprake van groei van

²¹ VNG / Cultureel ondernemen, Cultureel Ondernemen, nieuw rendement voor gemeenten en instellingen, 2014

bevolking in steden, vooral in de vier grote steden. Deze grote steden blijven een belangrijke bestemming voor immigranten en jongeren.

De verwachting is dat het aandeel 65-plussers in de bevolking toeneemt van 17% in 2014 tot 22% in 2025 en 25% in 2040. Op het platteland is en blijft het aandeel ouderen het hoogst: soms tot meer dan 30 procent van de lokale bevolking. Niet alleen de vergrijzing maar ook de ontgroening (minder jeugd) zal van vergaande invloed zijn op de lokale samenleving en het beleid van gemeenten.²²

4.3 Naar een nieuwe positie van de bibliotheek

De lokale bibliotheken moeten zich actief verhouden tot voorgaande ontwikkelingen. Tegen bovengeschetste achtergrond is een zoektocht naar een nieuwe taakinvulling van de lokale bibliotheek op gang gekomen. In het rapport 'Bibliotheek van de toekomst' (2014) van de commissie Cohen is gesignaleerd dat dit leidt tot verandering in opdracht en positie van de bibliotheek.²³ Hierna vatten wij dit samen en vullen deze aan met enkele andere denkrichtingen.

Van collectie naar connectie

Volgens Cohen c.s. is de kern van de opdracht van de bibliotheek erin gelegen dat zij bijdraagt aan en de basis vormt voor de kennis- en informatiesamenleving. Haar opdracht bestaat uit het stimuleren, ondersteunen, faciliteren en toerusten van burgers om mee te kunnen doen in en bij te kunnen dragen aan de moderne kennissamenleving.

Naarmate informatie in toenemende mate elders en gemakkelijk te vinden is, neemt voor de bibliotheek de noodzaak af om een eigen collectie beschikbaar te stellen. In een moderne netwerksamenleving worden lezen en leren steeds meer beïnvloed door, of zelfs onderdeel van, sociale processen. En snel ontwikkelende informatie- en communicatietechnologieën versterken de mogelijkheden om te delen met en een beroep te doen op anderen in de gemeenschap. De bibliotheek moet zich in de toekomst meer richten op het tot stand brengen, stimuleren en faciliteren van waardevolle verbindingen.

Geïntegreerde benadering van fysiek en digitaal

De bibliotheek kent een fysieke en een digitale component. Met de komst van de landelijke digitale bibliotheek zal de lokale bibliotheek niet overbodig worden. Hoewel het internet en de digitale wereld in vele opzichten alternatieve diensten bieden die voordelen met zich meebrengen, zijn er ook beperkingen. Het blijkt dat veel gebruikers in de praktijk ook behoefte hebben aan face-to-face contact en advies. De digitale en de fysieke diensten vullen elkaar op een natuurlijke manier aan en versterken elkaar. De bibliotheekklant zal op verschillende manieren toegang tot de bibliotheek willen zoeken, bijvoorbeeld: via de smartphone voor een korte raadpleging van de stadsagenda, via het internet om een e-book te downloaden, maar ook via de fysieke locatie om huiswerk te maken samen met klasgenoten, een papieren boek terug te bezorgen en advies te krijgen over een literatuurlijst. De klant zal geen onderscheid willen maken tussen de landelijke digitale en de lokale bibliotheek. Om goed in te spelen op deze trend moeten de lokale en de digitale bibliotheek dus nauw met elkaar verbonden worden. Voor de verwerving van een herkenbare positie op het web en in de samenleving is nodig dat de bibliotheken samenwerken en zich als één maatschappelijke organisatie naar buiten toe presenteren.

22 Regionale prognose 2013–2040, C. Huisman, A. de Jong, C. van Duin en L. Stoeldraijer, 1 oktober 2013.

Rapport Prospectieve trendanalyse VNG 2010-2020, E. Hokke en R. te Slaa, 2014.

23 Cohen, J. e.a., Bibliotheek van de toekomst: knooppunt voor kennis, contact en cultuur, SIOB: Den Haag, 2014.

Uitbouw educatieve functie

De bibliotheek moet haar ondersteunende taak op het gebied van bestrijding van laaggeleerdheid uitbouwen. Als aanbieder van aangepaste lectuur die mensen op laagdrempelige wijze in aanraking brengt met boeken en als gids waar mensen terecht kunnen voor informatie over of een doorverwijzing naar taalaanbieders, speciale cursussen of workshops. Maar ook als facilitator die haar ruimte beschikbaar stelt of verhuurt aan aanbieders van cursussen en workshops, en die cursisten gelegenheid geeft om te oefenen. Hiernaast kunnen bibliotheken een rol van betekenis spelen in het leren van mediawijsheid en digitale vaardigheden.

Leesbevordering en samenwerking met het onderwijs

Mee kunnen komen in en bij kunnen dragen aan de kenniseconomie begint bij geletterdheid in brede zin. Lezen is van groot belang bij het bijbrengen van goede geletterdheid op jonge leeftijd. Omdat lezen voor het plezier en geletterdheid elkaar over en weer versterken, is het van belang om kinderen al in hun vroege jeugd een positieve leeservaring mee te geven.

Met name met het onderwijs moet de samenwerking gezocht worden. Dit is ook wettelijk verankerd in art. 8 van Wsob (zie daar). Waar de scholen verantwoordelijk zijn voor het technisch en begrijpend lezen, draagt de bibliotheek bij aan het leesplezier met een hoogwaardige en diverse collectie en haar vakkundigheid. De bibliotheek is expert op het gebied van collectievorming en afstemming van collectieonderdelen op de wensen, behoeften en leefwereld van de gebruiker. Bibliotheken moeten die ondersteunende rol verstevigen en uitbouwen.

De bibliotheek kan haar leesbevorderende rol meer verbreden richting het voor- en buitenschoolse domein door allianties aan te gaan met educatieve en maatschappelijke instellingen zoals peuterspeelzalen, kinderopvang, het Centrum voor Jeugd en Gezin of de GGD. Met een adviseur vanuit de bibliotheek of met een vestiging ter plekke, zoals dat op verschillende scholen in het land al gebeurt, is de bibliotheek (medewerker) dicht bij de plek waar kinderen dagelijks samenkomen.

Het ledental van bibliotheken als geheel loopt terug, maar stijgt onder jeugd; inmiddels naar 66% van alle jeugd tot 18 jaar in 2013 met totaal 2,230 miljoen jeugdleden. Tussen 2009 en 2014 nam het percentage bibliotheken dat deelneemt aan het programma de Bibliotheek *op school* toe van 7 naar 74 procent.

De Bibliotheek op school (dBos)

	aantal bibliotheek- organisaties	aantal bibl.org. met dBos	% bibl.org. met dBos	totaal aantal scholen	aantal scholen met dBos	% scholen met dBos
2009	171	12	7,02%	6892	70	1,02%
2010	163	39	23,93%	6881	131	1,90%
2011	163	46	28,22%	6848	173	2,53%
2012	163	93	57,06%	6806	1287	18,91%
2013	161	108	67,50%	6742	1717	25,47%
2014	160	118	73,75%	6649	2385	35,87%

Bron: Stamos/[Kunst van Lezen](#)

Partner op het sociaal domein

Per 1 januari 2015 zijn gemeenten verantwoordelijk voor de uitvoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning, de Jeugdwet en de Participatiewet. Lokale bibliotheken kunnen een bijdrage leveren aan de uitvoering en realisatie van de uitgangspunten van het beleid in het sociaal domein:

- 1 Preventief en integraal
- 2 Zelfredzaamheid: De eigen kracht en het netwerk van inwoners zijn leidend
- 3 Participatie: Iedereen doet mee in de maatschappij
- 4 De buurt en de wijk zijn het optimale schaalniveau

Vrijwilligers en de bibliotheek

Het betrekken van vrijwilligers bij de bibliotheek is een noodzaak, afgezet tegen de ontwikkeling van de participatiesamenleving en een terugtrekkende overheid.

Tussen 2010 en 2013 nam het aantal fte dat in de bibliotheeksector werkzaam is met 23 procent af. Er is een toename van de hoeveelheid vrijwilligers in de bibliotheken. Tussen 2010 en 2013 verdubbelde dit bijna.

	Aantal vrijwilligerspersonen	Aantal vrijwilligers in vaste dienst	Percentage vrijwilligers t.o.v vast personeel	Vrijwilligers: uren per week	Aantal vrijwilligers, omgerekend naar 36 uur per week	Aantal fte in vaste dienst	Percentage vrijwilligers t.o.v vaste fte's 36 uur
2010	6.720	8.970	75	10.821	301	5.190	5,79
2011	6.825	8.340	82	10.603	295	5.030	5,86
2012	6.758	7.870	86	10.766	299	4.730	6,32
2013	7.516	6.695	112	13.742	382	4.003	9,54

Bron: [CBS Statline](#) en Inventarisatie [Stichting Bibliotheekwerk](#) 2014

Bibliotheek als knooppunt voor kennis, ontmoeting en cultuur

De bibliotheek van de toekomst moet volgens het rapport Cohen een knooppunt voor kennis, contact en cultuur worden. De bibliotheek is een knooppunt waar een groot deel van die kennis samenkomt, actief wordt gedeeld en doorontwikkeld. De bibliotheek ontwikkelt zich tot een hedendaagse agora, een moderne sociaal-culturele marktplaats, het kloppend hart van de gemeenschap. De bibliotheek onderscheidt zich van andere ontmoetingsplekken door het toegankelijke, laagdrempelige en niet-commerciële karakter. Met deze fysieke plaats biedt de bibliotheek meerwaarde op sociaal-cultureel vlak in stad, wijk en dorp, en draagt ze wezenlijk bij aan gemeenschapsvorming en cohesie.

Cultureel ondernemerschap

Voor de bekostiging van voorzieningen, waaronder bibliotheken, is minder budget beschikbaar. Van bibliotheken worden meer ondernemerschap en initiatieven verwacht om de eigen inkomsten te vergroten. Maar ook gemeenten hebben hierin een rol te pakken, door de randvoorwaarden daarvoor te creëren. In de bibliotheeksector ontstaat concurrentie door nieuwe toetreders; kosteneffectief werken wordt van groter belang.

Organisatorisch efficiëntie en samenwerking

In gebieden waar de bevolking krimpt sluiten sociale voorzieningen (als scholen, winkels, culturele organisaties, zorgaanbieders, sportclubs en buurthuizen) tegen de achtergrond van schaalvergrotingsprocessen of worden meerdere faciliteiten ondergebracht in één accommodatie. Er wordt bijvoorbeeld een extra dienst in een gebouw ondergebracht (bijvoorbeeld een postagentschap in een supermarkt), of er worden nieuwe multifunctionele accommodaties gerealiseerd. De integratie van een bibliotheek met maatschappelijke partners in de brede school of multifunctioneel centrum zijn voorbeelden daarvan (vervlechting). Stand-alone bibliotheken zullen meer onderlinge verbinding moeten zoeken, in het netwerk en in de regio.

4.4 Handvat invulling van de vijf functies

In de volgende hoofdstukken van deze handreiking wordt nader op de bovengenoemde thema's ingegaan. Als handvat bij de visieontwikkeling volgt hier een globaal overzicht van de ontwikkeling op de verschillende functies.

1 *Ter beschikking stellen van kennis en informatie*

De lokale bibliotheek als 'warenhuis' van kennis en informatie zal in de toekomst minder belangrijk worden. De uitleen van materialen zal in toenemende mate digitaal en landelijk plaatsvinden, tegelijkertijd blijft de fysieke collectie voorlopig nog van belang. De lokale bibliotheek zal zich kunnen profileren in de ondersteuning van gebruikers bij het vinden van materialen die zij zoeken door 'het verschaffen van context'. Deze advies- of gidstaak neemt aan belang toe. De bibliotheek betreft daarbij de leden en andere burgers in het kader van 'co-creatie'. De lokale bibliotheek verschaft de leden toegang tot de landelijke digitale bibliotheek van de KB door de aansluiting op de digitale infrastructuur. De Nationale Bibliotheekpas zal bijdragen aan de presentatie van de bibliotheken als één maatschappelijke organisatie naar buiten toe. De bibliotheek zal verder een op de KB aanvullende rol spelen in de digitale ontsluiting van lokaal erfgoed en cultuur. De presentatie van de fysieke collectie vindt op een flexibele manier plaats om op de huidige maatschappelijke en klantenbehoefte aan te sluiten.

2 *Bieden van mogelijkheden tot ontwikkeling en educatie*

In het lokaal bibliotheekbeleid krijgt de functie ondersteuning van persoonlijke ontwikkeling en educatie een zwaarder accent. De bibliotheek ontwikkelt zich daarbij als lokaal kenniscentrum voor leesbevordering, bestrijding van laaggeletterdheid en mediawijsheid. Recente landelijke beleidsinitiatieven bieden gemeenten en bibliotheken mogelijkheden om de functie die de bibliotheek al van oudsher heeft op het terrein van educatie te continueren en uit te bouwen. Op 6 maart 2015 stuurden de bewindspersonen van OCW, SZW en VWS het voorstel voor het gezamenlijke *Actieprogramma Tel mee met Taal* naar de Tweede Kamer.²⁴ In de uitvoering hebben gemeenten de regierol. De bibliotheek kan bijdragen aan het uitvoeren van dit beleid. Ook de wijziging van de Wet educatie en beroepsonderwijs (Web) biedt ruimte voor gemeenten om de bibliotheek in te zetten op dit terrein.

3 *Bevorderen van lezen en het laten kennismaken met literatuur*

In het bevorderen van lezen heeft de toekomstige bibliotheek onverminderd een taak. Dat geldt met name voor de jonge (nog niet schoolgaande) en de schoolgaande jeugd. Hierbij kan gebruik gemaakt worden van de landelijke beleidsinitiatieven. Via het programma Kunst van Lezen, dat in het Actieprogramma Tel mee met Taal wordt voortgezet, is door de bibliotheken in de afgelopen jaren een structurele aanpak van leesbevordering gerealiseerd met projecten als Boekstart en de Bibliotheek *op school*. Deze werkwijzen ondersteunen de

24 M. Bussemaker, L.F. Asscher, J. Klijnsma, M.J. van Rijn, Actieprogramma Tel mee met Taal, Brief aan de Tweede Kamer, 6 maart 2015 <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2015/03/06/actieprogramma-tel-mee-met-taal.html>

decentraal invulling van het bibliotheekwerk, dichtbij onderwijsinstellingen en andere partners, als onderdeel van de reguliere dienstverlening (inbedding). De casussen in deze handreiking (bijlage 6) laten zien wat de toegevoegde waarde van de bibliotheek op deze functie kan zijn, bijvoorbeeld rond een passende en actuele collectie voor de Bibliotheek *op school*, ondersteuning van docenten bij het leesbevordering en andere activiteiten.

4 Organiseren van ontmoeting en debat

Eigentijdse lokale bibliotheken nemen een positie in het hart van de gemeenschap: uitnodigend, inspirerend en stimulerend voor mensen van alle leeftijden en achtergronden. Om een actieve rol te vervullen in de samenleving is de bibliotheek zichtbaar en gaat eropuit om samen met partners initiatieven ontplooiën.

5 Laten kennis maken met kunst en cultuur

De invulling van deze functie is sterk afhankelijk van lokale keuzes en het bestaande aanbod van culturele voorzieningen. In de casebeschrijvingen in deze handreiking valt te zien dat belang en potentie van deze functie toenemen. De bibliotheek ontleent haar aantrekkingskracht mede aan het cultureel aanbod. Veel bibliotheken koppelen hun informatiefunctie aan een kalender van activiteiten die samen met partners, zoals theaters, muziekscholen, musea en historische verenigingen wordt ingevuld. In samenwerking met een (streek)archief of regionaal historisch centrum kunnen aantrekkelijke activiteiten worden aangeboden, ook in samenwerking met de landelijke digitale bibliotheek. Er zijn voorbeelden van bibliotheken die zich verbinden met lokale of regionale omroepen.

5 Lokaal bibliotheekwerk: visie en proces

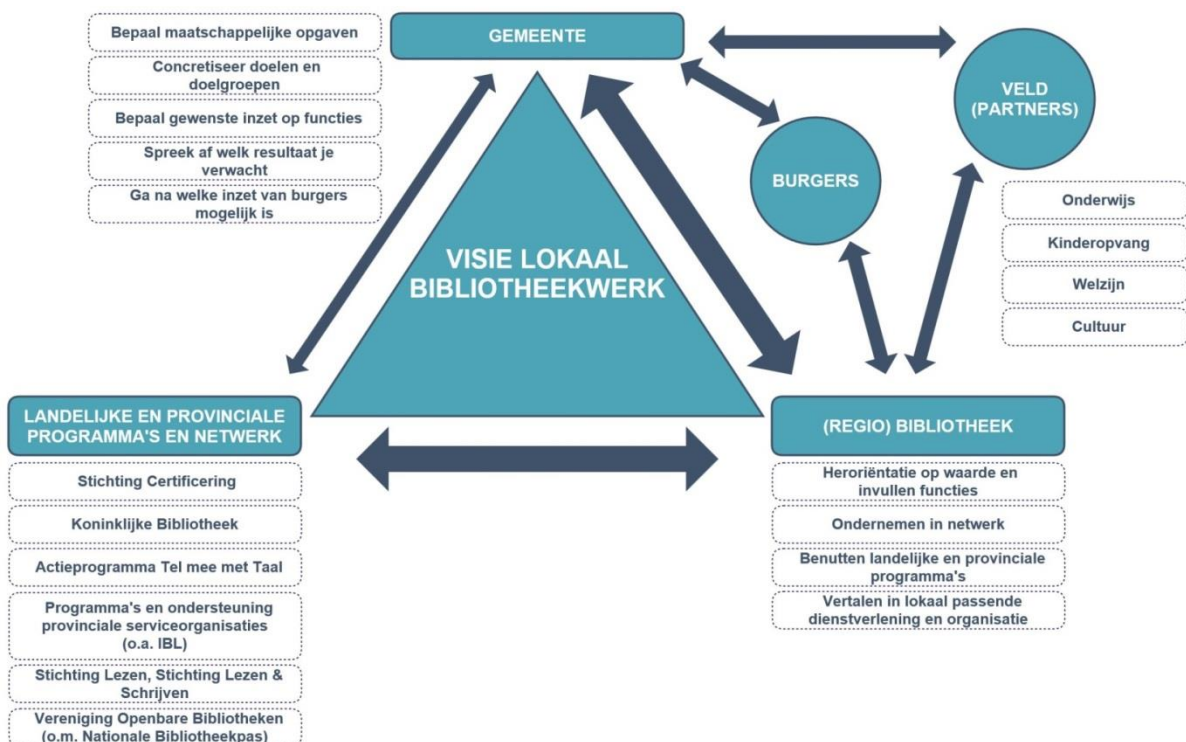
Dit hoofdstuk gaat in op de ontwikkeling van een lokale visie op het bibliotheekwerk. Eerst wordt het krachtenveld geschetst waarbinnen de visie ontwikkeld wordt. Daarna op lokaal beleid als basis voor de bibliotheekvisie. Vervolgens geven wij een aantal aandachtspunten mee voor de visieontwikkeling, zowel naar inhoud als proces. Daarbij wordt specifiek ingegaan op bij de vraag hoe om te gaan met de spanning tussen ambitie en budget.

5.1 Van maatschappelijk vraagstuk naar visie

De *urgentie* voor gemeenten om het bibliotheekwerk inhoudelijk te sturen is *groot*. Het volstaat niet alleen om te sturen op de schaal van de organisatie of op de financiële en vastgoedaspecten van het bibliotheekwerk, zoals in de afgelopen periode in veel gemeenten het geval was. Er moet gestuurd worden op inhoudelijke vernieuwing volgens de lijnen geïnspireerd door de commissie Cohen, geschetst in het voorafgaande hoofdstuk. Dat behoeft wel een lokale vertaling. Sturing komt voort uit beleid en de objectieve gegevens in gemeente en regio. Het is geen gemakkelijke opgave om te komen tot een inhoudelijke heroriëntatie en deze concreet te vertalen in doelen en gewenste prestaties. Hierbij moeten veel gemeenten rekening houden met financiële beperkingen

Krachtenveld

Als schema ziet het krachtenveld waarin de visie op de bibliotheek tot stand komt er globaal als volgt uit:

Ter toelichting van het schema het volgende. De gemeente kiest maatschappelijke opgaven, concretiseert deze in doelen en doelgroepen en bepaalt de prioriteiten bij het invullen van de functies. Daarover gaat men in gesprek met de bibliotheek. Bibliotheken die de handschoen van het cultureel ondernemerschap oppakken, gaan actief om met initiatieven uit de bevolking door deze te faciliteren en door allianties te sluiten. Zij maken in hun werk effectief gebruik van de landelijke programma's en impuls gelden, van ondersteuning door de provinciale serviceorganisaties en vertalen deze in lokaal werkende vormen van dienstverlening, zowel direct aan klanten als aan partners.

5.2 Lokaal en regionaal beleid als basis

De eerste stap in visievorming is dat de gemeenten zelf hun prioriteiten bepalen op basis van de algemene ontwikkelingen die van belang zijn voor de bibliotheek, de lokale situatie en geografische structuur en het lokale beleid. Product- en prestatieafspraken tussen openbare bibliotheken en gemeenten vinden hun basis in algemene gemeentelijke beleidsprogramma's (met name die in het sociale domein: maatschappelijke ondersteuning, jeugd en participatie) of in specifiek geformuleerd beleid met betrekking tot cultuur, media en informatie. De uitdagingen rond de transitie in het sociaal domein bieden andere perspectieven voor de inzet van de bibliotheek. Voor de inzet op de bevordering van taalvaardigheid en arbeidsparticipatie werken gemeenten samen in regionale verbanden.

Interne afstemming

In de meeste gemeenten maakt de bibliotheek deel uit van het werkveld cultuur. De bibliotheek ontwikkelt zich echter steeds meer van een culturele tot een maatschappelijke voorziening. In de visieontwikkeling die start binnen gemeenten is het belangrijk dat de gemeentebestuurders en afdelingen hierin samen optrekken. Dat vergt collegiaal bestuur en samenwerking tussen sectoren op overstijgende thema's. Dat is geen vanzelfsprekendheid en het behoeft dus aandacht in de aansturing binnen gemeenten.

Verbinding aan gemeentelijke ambities

Hoe beter prestatieafspraken zijn ingebed in een geïntegreerd geheel van visie, missie en doelstellingen (wat voor gemeente wil je zijn, wat is in dat verband belangrijk en hoe ga je daaraan werken), hoe beter de functies van de lokale bibliotheek kunnen worden ingezet. Ideaal is wanneer deze functies rechtstreeks in verband staan met geëxpliciteerde gemeentelijke beleidsambities. Er tekent zich dan een (denkbeeldige) matrix af die te gebruiken zou zijn voor een invuloefening voor de te subsidiëren activiteiten van de lokale bibliotheek.²⁵

De inhoud van de gemeentelijke programma's is per gemeente anders gekleurd en leidt tot verschillende strategieën. Relevante documenten zijn coalitieprogramma's en hun uitwerking in college werkprogramma's, sociale structuurvisies of specifieke beleidsprogramma's rond wonen, werken, onderwijs, toerisme en andere terreinen.

Het kan gaan om specifiek beleid voor een gemeente, maar ook om collectieve afspraken in de regio rond voor de gemeenten vergelijkbare beleidsdoelen. In de casus van Noord-Fryslân komt uit het gesprek tussen gemeenten en bibliotheek een gemeenschappelijke rode draad: de regio is een krimpgebied met een – gemiddeld – laag opgeleide bevolking, taalachterstanden en economische problemen. De maatschappelijke opdracht is hier om te werken aan ontwikkeling van taal- en informatievaardigheden, met als inzet deze al vroegtijdig aan te pakken. Specifieke accenten die uiteenlopen per gemeente zijn er rond toerisme en historische en burgerservice-informatiepunten. In Rivierenland en Tilburg sluit de bibliotheekvisie aan bij het beleid in het sociale domein. De daar geformuleerde maatschappelijke effecten zijn het vertrekpunt voor het bibliotheekbeleid. Wat kan de

²⁵ Subsidiebeleid openbare bibliotheken, VNG, 2011.

bibliotheek aan activiteiten bieden waarvan de resultaten bijdragen aan de gewenste maatschappelijke effecten in het sociale domein? In zijn algemeenheid gaat het om participatie. Dit alomvattende doel krijgt een doorvertaling in specifiekere doelen als taalachterstand voorkomen, taalvaardigheid bevorderen en eenzaamheid en sociaal isolement tegengaan.

5.3 Ontwikkelen visie: aandachtspunten

Wij geven enkele aandachtspunten mee bij de visievorming:

- *Innovatie is noodzaak*: de bibliotheek verandert ingrijpend in functie en vorm. Het belang van kennis en informatie krijgt vooral waarde in samenwerking met partners en gerichte activiteiten voor lezers en bezoekers van de bibliotheek. Bibliotheken benutten het landelijk netwerk en de landelijke en provinciale programma's om de innovatie gestalte te geven.
- *Maak de maatschappelijke waarde van de bibliotheek concreet* – plaats deze in breder perspectief, formuleer visie, ambitie en hoeveel budget er is voor het realiseren daarvan.

De bibliotheek levert zijn toegevoegde waarde in de samenwerking met partners op uiteenlopende terreinen als maatschappelijke ondersteuning, jeugd, participatie (algemeen en arbeidsparticipatie), educatie, informatie, advies en cultuur. Deze waarde moet met regelmaat getoetst worden.

In toenemende mate stellen gemeenten zich de vraag: wat levert dat pakket activiteiten werkelijk op aan verandering en verbetering? Leveren activiteiten rond bijvoorbeeld bestrijding van laaggeletterdheid meer geletterde burgers op? En op welk niveau? Dan is het rapporteren over de telbare output, in de vorm van aantallen deelnemers en activiteiten, niet meer voldoende. Daar komt bij dat gemeenten zelf in de formulering van beleid steeds vaker concrete doelstellingen en gewenste maatschappelijke effecten opnemen. Het gaat dan om de outcome: de werkelijk gerealiseerde verandering, verbetering in de situatie, gedrag, competenties, geletterdheid van burgers of leden van een specifieke doelgroep en het geaggregeerde effect op de lokale samenleving²⁶.

Er zijn diverse methoden om waarden concreet te maken. In hoofdstuk 15 van deze handreiking geven wij handvatten voor het formuleren van beleidsdoelen en prestatieafspraken. Er zijn enkele methoden in zwang die in meerdere of mindere mate worden benut: Social Return On Investment (SROI) en Business Model Canvas (zie voor een samenvatting hiervan bijlage 3).

- Houdt rekening met de *objectieve behoefte*: kan de gemeente indicaties krijgen van de behoefte van de inwoners en maatschappelijk veld naar (soorten) informatie? Denk daarbij bijvoorbeeld aan doelgroepen (ouderen, jongeren), sociaal-economische positie, onderwijsniveau, enzovoorts. Grotere gemeenten hebben ervaring met het in kaart brengen van deze behoefte in een lokale sociale monitor, kleinere gemeenten hanteren soms een vorm van 'omnibus onderzoek'. Soms wordt er trendonderzoek verricht in de gemeente of regio dat een basis biedt voor beleid. Het maatschappelijk veld kan bevraagd worden op het gewenste aanbod vanuit de hoek van de bibliotheek.

5.4 Spanning tussen ambitie en financiële krapte

De visie op maatschappelijke waarde en invulling van functies komt tot stand in een spanningsveld van financiële krapte en ambities om tot nieuwe invulling van de lokale bibliotheek te komen. Dit zal met name in de landelijke gebieden het geval zijn. Er zijn verschillende mogelijkheden om hiermee om te gaan.

Ambities kleiner maken

Een voor de hand liggende optie is een minimale uitvoering te geven aan de vijf functies. Dat heeft ook risico's. Als daarin te ver wordt gegaan en in de opdracht aan de bibliotheek niet wordt gevraagd aan alle vijf functies

26 H.P. Veen Acta Cultuur BV

en/of zes netwerkactiviteiten gestalte te geven, zal dat alle gevolgen hebben voor de deelname van de bibliotheek in het stelsel.

Regionale samenwerking optimaliseren

Een andere wijze om met ambitie en financiële krapte om te gaan is de samenwerking te zoeken of te versterken in de regio. Niet alle functies hoeven in een bibliotheekvestiging aanwezig te zijn en functies kunnen ook samen met de regiogemeenten worden ingevuld. In regionaal verband moeten dan keuzes gemaakt worden over het lokale en centrale aanbod van de bibliotheek. De Wsob laat ook toe dat inwoners gebruik maken van een bibliotheekvoorziening in een buurgemeente. In dat kader zullen wel afspraken tussen de gemeenten en de bibliotheek moeten worden gemaakt. Tot slot kan opschaling van de bibliotheekorganisatie door een efficiëntere aanpak mogelijk soelaas bieden.

Efficiency

Een doelmatiger inzet van de bibliotheek is andere optie. In hoofdstuk 14 van deze handreiking besteden wij hier aandacht aan. Efficiëntie kan bijvoorbeeld gevonden worden in minder inzet van beroepskrachten door zelfservice-apparatuur, samenwoning en besparen op inrichting. Er zijn en komen nieuwe aanbieders met een concurrerend aanbod op de markt waarmee gemeenten zaken kunnen doen. Nieuwe toetreders zoals Karmac Bibliotheek Services en Questum leiden tot concurrentie en meer kostenbewustzijn onder de traditionele bibliotheekorganisaties.

Op veel plekken wordt bezuinigd door middel van een efficiënte organisatie van het bibliotheekwerk. Voorheen 'heilige huisjes', zoals vestigingen open houden, worden verlaten. De regionale context van objectieve behoefte, geografische ligging en beleid bepaalt inhoud en vorm van de dienstverlening: dienstverlening wordt passend gemaakt op wensen van gebruikers. Daar waar voorheen werd ingezet op zo veel mogelijk spreiding van zo goed mogelijk geoutilleerde bibliotheekvestigingen wordt de dienstverlening nu meer gedifferentieerd en efficiënter georganiseerd. Volwassen mobiele gebruikers zijn bereid te reizen naar een aantrekkelijke centrumbibliotheek. Dienstverlening voor scholen en niet-mobiele mensen vindt plaats op locatie. Bibliotheekvestigingen kunnen vervangen worden door goedkopere vormen van aanbidding zoals servicepunten.

Een mogelijk remmende factor hierbij is de huisvesting van de bibliotheek, vaak in gemeentelijke panden waarvan de exploitatie moet worden geborgd. Er zijn diverse voorbeelden waarbij gemeenten bezuinigen op de bibliotheek doorvoeren en gelijktijdig de bibliotheek verplichten om een relatief groot deel van de middelen voor overhead uit te geven door in dergelijke panden huisvesting te zoeken. Daardoor wordt de kwaliteit van het bibliotheekwerk onder druk gebracht.

Door de bibliotheek onderdeel te maken van een bredere culturele of maatschappelijke voorziening kunnen de overheadkosten worden teruggebracht.

Inzet vrijwilligers

Een andere mogelijkheid om kosten te besparen is met de bibliotheek afspraken te maken over uitbreiding van de inzet van vrijwilligers. Dat past in de ontwikkeling naar de participatiemaatschappij. De cao Openbare bibliotheekwerk stelt wel bepaalde grenzen aan de werkzaamheden die vrijwilligers mogen verrichten. In hoofdstuk 10 wordt hierop ingegaan.

Eigen inkomsten vergroten

Lokale bibliotheken hebben vergeleken met andere culturele instellingen relatief weinig eigen inkomsten.

De contributiebijdragen zijn daarvan één bron. In het verlengde van de introductie van de Nationale Bibliotheekpas wordt gestreefd naar een harmonisatie van tarieven. Dat zal de ruimte om tarieven lokaal vast te stellen in de toekomst meer beperken. Wel heeft de gemeente de wettelijke bevoegdheid om een jeugdcontributie vast te stellen (maximaal 50% van het contributietarief van volwassenen, zie hoofdstuk 2). Gemeenten en bibliotheken willen ook van deze mogelijkheid gebruik maken om de financiering van de bibliotheek rond te krijgen. Hierbij is wel de toegang tot de bibliotheek een aandachtspunt.

Meer mogelijkheden liggen er in het maken van afspraken om in het kader van ondernemerschap meer bronnen van inkomsten te vinden. Dat stelt zowel aan de bibliotheek als aan de gemeente eisen. In hoofdstuk 12 wordt daarop ingegaan.

5.5 Procesaanpak

De visie is een product van het gesprek tussen de (regio)bibliotheek en de gemeente(n). Het startpunt zou moeten liggen bij het bepalen van de basis voor de visie door de gemeente(n).

Om de maatschappelijke waarde van de bibliotheek te bepalen is samenwerking tussen sectoren en afdelingen binnen de gemeente noodzakelijk. Het is belangrijk om de dienstverlening en functies van de bibliotheek onder de aandacht te brengen van de sectoren die hier profijt van kunnen hebben. Daar ligt in de eerste plaats een (lobby) taak voor de bibliotheken zelf, maar ook voor bestuurders en ambtenaren die betrokken zijn bij portefeuille-overstijgende thema's als participatie en de bestrijding van maatschappelijke achterstanden. In de procesaanpak rond de visievorming zijn verschillende opties mogelijk.

- De gemeente Tilburg (met de Bibliotheek Midden-Brabant) legt de basis hiervoor door een programma van eisen op te stellen waarin het bestuurlijk kader wordt geschetst. De bibliotheek krijgt hierin positie in de ontwikkeling van de Spoorzone, in het sociaal domein en de Cultuuragenda. Uit dit kader vloeien voort: de beleidskoers van de bibliotheek, gewenste maatschappelijke effecten en resultaten, randvoorwaarden, doelgroepen en financiën. De Bibliotheek Midden-Brabant levert maatwerk aan de subsidiërende gemeenten en heeft met elke gemeente een separate subsidierelatie. In Tilburg is men, net als op andere locaties, zoekend naar een meer 'outcome' gerichte manier van subsidiëren en afrekenen.
- In de regio Noord-Fryslân wordt de verantwoordelijkheid voor het totale bibliotheekwerk door de gezamenlijke gemeenten gedeeld op basis van een Regiovisie die is opgesteld door de directeur bestuurder van de bibliotheek. Deze visie is besproken in regionaal bestuurlijk en ambtelijk overleg en vastgesteld in de gemeenteraden. Dit leidde tot een spreidingsplan waarin de gemeenten grensoverstijgend dachten. Een aantal vestigingen is gesloten, anderen werden opgewaardeerd of nieuw gebouwd. De gemeenten werken met een vierjarige afspraak, één subsidiesystematiek en gelijke tarieven. De verantwoordelijkheid voor het totale bibliotheekwerk, alle baten en lasten inclusief de huisvestingskosten, wordt door de gezamenlijke gemeenten gedeeld.
- In Rivierenland ligt het initiatief bij de bibliotheek. Deze stelt een regionale bibliotheekvisie op die is gebaseerd op met name het gemeentelijk beleid in het sociale domein. Welke maatschappelijke effecten streven gemeenten na en wat kan de bibliotheek ondernemen om een bijdrage te leveren aan het realiseren daarvan? Dat leidt tot een basispakket voor iedereen en pluspakketten die met name gericht zijn op preventie van taalachterstand en het bestrijden van laaggeletterdheid van kwetsbare mensen. Gelijke kansen om mee te kunnen doen.
- In de Oosterschelderegio trekken bibliotheek en gemeenten samen op bij de visievorming. Bibliotheekdirecteur en twee ambtenaren vormen een werkgroepje dat werkende weg een concept visie opstelt die tussentijds en aan het eind ambtelijk wordt besproken met gemeenten. Uiteindelijk wordt de visie bestuurlijk in het regionaal samenwerkingsverband vastgesteld.

6 Geïntegreerde benadering digitale en de fysieke bibliotheek

De bibliotheek, zo stelt de Wsob, kent een fysieke en een digitale component, die met elkaar verbonden zijn. De lokale bibliotheken verschaffen de leden toegang tot de landelijke digitale bibliotheek van de Koninklijke Bibliotheek (KB). In dit hoofdstuk gaan we in op 'Mijn Bibliotheek' van de KB en de Nationale Bibliotheekpas van de VOB, die zullen bijdragen aan de presentatie van de bibliotheken als één maatschappelijke organisatie naar buiten toe. Daarnaast gaan we in op de innovatieve manieren om de lokale bibliotheek op de huidige maatschappelijke en klantenbehoefte aan te sluiten.

6.1 Gemeenschappelijke uitstraling

De KB zorgt – als onderdeel van haar stelseltaken - voor een uniforme benadering van de klant, waardoor bibliotheken eenheid uitstralen. Deze ambitie vereist dat alle bibliotheekvoorzieningen op elkaar afgestemd zijn ten dienste van die klant. De KB ontwikkelt een collectieve website voor alle bibliotheken in Nederland: 'Website as a service' voor de lokale bibliotheekwebsite met landelijke componenten. Daarnaast ontwikkelt men de Nationale Bibliotheek Catalogus+ (NBC+): de landelijke catalogus van fysieke en digitale werken/bronnen – inclusief alle lokale bronnen. (Zie hiervoor hoofdstuk 3.)

'Mijn Bibliotheek'

De KB zet verder in op een gezamenlijke digitale 'Mijn Bibliotheek'-omgeving. Mijn Bibliotheek faciliteert eindgebruikers om hun geregistreerde gegevens, leeshistorie en andere transacties in te zien en aan te passen. Dit geldt zowel voor landelijke als lokale bibliotheekproducten die gezamenlijk via Mijn Bibliotheek getoond worden. Bibliotheekleden kunnen door eenmalig inloggen op een moderne, gebruikersvriendelijke wijze toegang krijgen tot de functionaliteiten van de digitale bibliotheek, de landelijke diensten en de diensten van de lokale bibliotheek (of bibliotheken) waarvan de gebruiker lid is.

Nationale Bibliotheekpas

Eén van de programma's van de VOB betreft de ontwikkeling van een Nationale Bibliotheekpas. De VOB heeft Stichting Provinciale Samenwerkende serviceorganisaties Nederland (SPN), het samenwerkingsverband van de PSO's, opdracht gegeven een nationale bibliotheekpas te ontwikkelen. Door de Nationale Bibliotheekpas krijgt iedere klant/burger met één pas toegang tot alle dienstverlening van de bibliotheken in Nederland. Wie lid is en tegen betaling gebruik maakt van de uitleenfunctie kan met de nationale bibliotheekpas bij alle bibliotheken in het land papieren en e-boeken lenen. De Nationale Bibliotheekpas draagt bij aan gebruiksgemak voor de klant, goede toegang voor alle inwoners, de versterking van de herkenbaarheid en het bereik van de sector. Daarnaast biedt één landelijke bibliotheekpas efficiencyvoordelen voor de lokale bibliotheken en bij landelijke marketingacties.

Het streven van de VOB is om de Nationale Bibliotheekpas in de loop van 2016 in heel Nederland te lanceren. Weliswaar gaat het om een Nationale Bibliotheekpas, maar dit sluit lokaal maatwerk niet uit. De lokale bibliotheek kan bijvoorbeeld eigen dienstverleningsmodules ontwikkelen en aanbieden tegen lokaal bepaalde tarieven, zoals voor speciale doelgroepen het scheepkistabonnement, het werkplekabonnement, het theaterabonnement, het

seats-to-meet abonnement etc. Deze extra modules kan een klant bij zijn lokale bibliotheek afnemen, bovenop de mogelijkheden die de Nationale Bibliotheekpas biedt. De klant kan kiezen uit:

- Een gratis lidmaatschap voor die diensten waarvoor alleen een registratie vereist is (dit lidmaatschap sluit het lenen van materialen uit).
- Gebruik maken van de uitleenfunctie door een 'Lenen-in-de-bieb' abonnement en
- Speciale modules bestaande uit losse abonnementen (bijv. e-book abonnement, evenementenabonnement, werkplekabonnement).

6.2 Innovatieve wijzen om toegang verschaffen tot kennis en informatie

Lokale bibliotheken zoeken naar nieuwe manieren om op de huidige maatschappelijke en klantenbehoefte aan te sluiten. Hier bespreken we een vorm van gespecialiseerd uitleen van e-books, de inrichting van de bibliotheek en de flexibele bibliotheek.

Thema	Programma	Doelgroep	Financiering
Uitleen van e-books	1 Biebsearch	Jongeren	Landelijk
Inrichting van de bibliotheek	2 Landelijke bibliotheekformule	Alle inwoners	Landelijk
Flexibele bibliotheek	3 Bibliotheek op het station	Alle inwoners	Provinciaal
	4 Boekspots	Alle inwoners	Provinciaal
	5 Plug-in Bibliotheek	Alle inwoners	Landelijk

1 Biebsearch

Biebsearch is de naam van een samenwerkingsproject tussen voortgezet onderwijs, het MBO en de bibliotheek. Biebsearch is nu nog een zelfstandig uitgevoerd programma, maar wordt in 2015 een onderdeel van de aanpak binnen de Bibliotheek op school (zie hoofdstuk 8). Het doel van Biebsearch is om via de elektronische leeromgeving van scholen niet alleen het eigen lesmateriaal, maar ook de collectie van de bibliotheek ter beschikking te stellen. Hiervoor wordt een zoekmachine aan de elektronische leeromgeving van de school toegevoegd. Leerlingen en medewerkers van de school worden met Biebsearch lid van de bibliotheek en materialen van de bibliotheek worden op school afgeleverd. Tot slot kan de bibliotheek de school ondersteunen in het bevorderen van lezen, informatievaardigheden en mediawijsheid.²⁷ Op dit moment werken twaalf scholen met Biebsearch.

Voorbeeld Biebsearch: Biebsearch Zwolle

Bibliotheek Zwolle is in 2007 gestart met een pilot project Biebsearch. Zowel de bibliotheek als de deelnemende scholen hebben in het project geïnvesteerd. De gemeente Zwolle heeft in 2009 tevens een eenmalig bedrag

²⁷ http://www.biebsearch.nl/images/afbeeldingen/folder/Biebsearchfolder_juli2011-2.pdf

toegekend van € 70.000 aan de doorontwikkeling van de pilot, onder andere voor de financiering van een projectleider. Het project is een voorbeeld van preventie. Beter nu de jongeren te behouden voor lezen en literatuur, dan straks te moeten investeren om hen weer terug te brengen naar de bibliotheek, aldus de gemeente Zwolle. Daarnaast leren de deelnemers om te gaan met informatieverwerking²⁸.

Inrichting van de bibliotheek

De wijze waarop de bibliotheek haar collectie presenteert en de uitleenservice organiseert is van invloed op het leengedrag van de bezoekers en op de kosten voor de bedrijfsvoering. De Landelijke Bibliotheekformule sluit hierop aan:

2 Landelijke Bibliotheekformule

De Landelijke Bibliotheekformule is in 2010 - 2011 ontwikkeld door een groep van tien bibliotheekorganisaties. Zij ontvingen hiervoor een subsidie van het ministerie van OCW. De Landelijke Bibliotheekformule richt zich op vier pijlers: inrichting, assortiment, serviceconcept en marketing en communicatie. De bibliotheek wordt zo ingericht dat klanten veel zelf kunnen regelen, online of in de bibliotheek zelf, zonder directe hulp van een medewerker. Waar nodig worden klanten geholpen door medewerkers. De collectie is ingedeeld in brede interessegebieden of 'werelden'. Met de presentatie op displays worden nieuwe boeken en onderwerpen uit de collectie onder de aandacht gebracht.²⁹

Voorbeeld Landelijke Bibliotheek formule: Bibliotheek Alkmaar Centrum

De bibliotheek in Alkmaar Centrum is in 2013 geheel opnieuw ingericht volgens de Landelijke Bibliotheekformule. De nieuwe inrichting van de bibliotheek is gebaseerd op winkelformules die zorgen voor een aantrekkelijke en uitdagende presentatie van materialen. De collectie is opgedeeld in een aantal belevingswerelden. Daarnaast is de bibliotheek in Alkmaar Centrum, dankzij een extra subsidie van gemeente Alkmaar, sinds 2014 op zondag open. Hiermee gaat een wens van de klanten en van de bibliotheek in vervulling. Op zondag wordt er zoveel mogelijk een activiteit geprogrammeerd op het podium rondom literatuur, muziek, informatie of debat.³⁰

Flexibele bibliotheek

De afgelopen jaren zijn nieuwe, meer flexibele vormen van bibliotheekwerk ontwikkeld om klanten te bereiken als alternatief voor de traditionele bibliotheekvestiging.

3 Bibliotheek op het station

De Bibliotheek op het station richt zich op het activeren van bestaande leden en het werven van nieuwe klanten onder treinforensen. Deze groep leest veel, maar heeft het vaak te druk voor bibliotheekbezoek. Met een vestiging op hun dagelijkse route wordt bibliotheekgebruik gemakkelijker. De bibliotheek op het station is ontwikkeld door ProBiblio, serviceorganisatie voor Noord- en Zuid-Hollandse Bibliotheken, in samenwerking met enkele Nederlandse Bibliotheken en de Nederlandse Spoorwegen.³¹

Op dit moment is de bibliotheek op het station Haarlem de enige stationsbibliotheek in Nederland. Het doel is om een keten van minimaal 10 stationsbibliotheken op te zetten.³²

28 VNG, Encyclopedie openbaar bibliotheekbeleid, 2012.

29 <http://www.debibliotheekformule.nl/>

30 <http://www.debibliotheekformule.nl/verhaal-van/bibliotheek-kennemerwaard>

31 <http://www.probiblio.nl/producten-en-diensten/organisatie/bibliotheekformules/de-bibliotheek-op-het-station.html>

32 <http://www.probiblio.nl/index.php?cmd=file&action=download&file=3886>

4 Boekspots

Het concept Boekspots is ontwikkeld door BiSC, de provinciale serviceorganisatie voor bibliotheken in de provincie Utrecht, en de bibliotheek Lek & IJssel, regiobibliotheek Z-O-U-T en RegioCultuurCentrum Idea, met ondersteuning van de provincie Utrecht. Boekspots zijn boekenkasten waarvan mensen de boeken kunnen delen. Mensen kunnen boeken achterlaten, meenemen of ruilen. De kast gaat buiten werktijden op slot en vrijwilligers beheren, samen met de Bibliotheek, de Boekspots. Boekspots kunnen overal geplaatst worden. De bibliotheek betaalt de kosten van de stickers die op de rug van het boek geplakt kunnen worden. Daarmee wordt de zichtbaarheid van de bibliotheek verzekerd, op ieder boek en alle locaties. De kosten voor de kasten en eventuele overige kosten zijn voor de locatiebeheerders zelf. Op dit moment zijn er 47 boekspots in Nederland.³³

Voorbeeld Boekspot: Boekspot bibliotheek in Someren-Eind

In januari 2015 is er in de multifunctionele accommodatie (MFA) De Einder in Someren-Eind een Boekspot van Bibliotheek Helmond-Peel geopend. Voor Bibliotheek Helmond-Peel is dit de eerste Boekspot. In MFA De Einder bevinden zich diverse vergaderzalen, een jeugdcentrum, een kerk en verschillende welzijns- en zorgactiviteiten. Tevens zijn er drie zorgeenheden voor groepswonen in opgenomen.³⁴

5 Plug-in bibliotheek

De Plug-in bibliotheek is een bibliotheekvoorziening buiten de muren van de bibliotheek, in te zetten in kleine kernen en stadswijken. De plug-in bibliotheek is ontwikkeld als toevoeging aan een beheerde ruimte met ruime openingstijden en waar veel mensen komen, zoals een wijkgebouw, ziekenhuis, bank of supermarkt. De Plug-in bibliotheek is in opdracht van Bibliotheek.nl ontwikkeld.³⁵ (Zie voor de kosten hoofdstuk 14.)

33 www.boekspots.nl

34 <http://www.siris.nl/nieuws/article/4383305/boekspot-in-someren-eind-geopend/>

35 <http://www.probiblio.nl/producten-en-diensten/organisatie/bibliotheekformules/plug-in-bibliotheek.html>

7 Uitbouw van de educatiefunctie

Recente landelijke beleidsinitiatieven bieden gemeenten en bibliotheken mogelijkheden om de functie die de bibliotheek al van oudsher heeft op het terrein van educatie te continueren en uit te bouwen.

Het recente Actieprogramma Tel mee met Taal, dat ten tijde van het schrijven van deze handreiking naar de Tweede Kamer is gestuurd, geeft aanknopingspunten voor gemeenten in het bevorderen van zelfredzaamheid en maatschappelijke participatie van burgers. Dat geldt ook voor de wijzigingen die met ingang van 1 januari 2015 zijn ingevoerd in de Wet educatie en beroepsonderwijs (Web).

In de volgende paragrafen gaan we achtereenvolgens in op Tel mee met Taal en de Web en op de mogelijkheden die dit biedt voor lokaal bibliotheekbeleid. We laten daarbij vormen van dienstverlening van de bibliotheek zien die nu worden toegepast. De uitdaging voor gemeenten en bibliotheken is om de match te maken met de gemeentelijke doelen inzake taalontwikkeling, educatie en participatie.

7.1 Actieprogramma Tel mee met Taal

Op 6 maart 2015 stuurden de bewindspersonen van OCW, SZW en VWS het voorstel voor het gezamenlijke Actieprogramma Tel mee met Taal naar de Tweede Kamer.³⁶ Voor de oriëntatie op visie en doelen is het voor gemeenten belangrijk hiervan kennis te nemen. In dit programma wordt een vervolg gegeven aan de succesvol gebleken programma's als het Actieplan Laaggeletterdheid 2012-2015 "Geletterdheid in Nederland"³⁷, Taal voor het Leven en Kunst van Lezen. Deze programma's, zo blijkt uit onderzoek, hebben positieve effecten gehad op taalvaardigheden, leesvaardigheid en maatschappelijke participatie. Het Actieprogramma stelt concrete doelen voor de periode 2016 – 2018 in het verbeteren van taalbeheersing en maatschappelijke participatie van 45.000 Nederlanders en het bereik van in totaal 1 miljoen jonge kinderen tot en met de basisschoolleeftijd door leesbevorderingsactiviteiten aan te bieden. Het programma beoogt te werken in een netwerkstructuur waarin gemeenten een regierol hebben. Een van de doelen is Taalakkoorden te sluiten in alle arbeidsmarktregio's. Met een regionaal taalakkoord committeren gemeenten, bibliotheken, werkgevers, taalaanbieders, zorginstellingen en andere betrokken partijen zich om bij te dragen aan het voorkomen van taalachterstanden en het bestrijden van laaggeletterdheid. Een taalakkoord bevat bijvoorbeeld afspraken over concrete resultaten in het bereik van de verschillende doelgroepen en over het meten van effecten. Dit helpt gemeenten om samen met andere partijen – zowel curatief als preventief – het taalnetwerk duurzaam te maken. Het Actieprogramma stelt als doel om in 2018 in minimaal 30 regio's een Taalakkoord te hebben gesloten voor de periode 2019 – 2022. Om de lokale netwerkaanpak en het sluiten van taalakkoorden effectiever te maken, wordt jaarlijks een budget beschikbaar gesteld om extra praktijkgerichte taalscholing voor laaggeletterden aan te bieden. Dit zijn kortlopende trajecten op maat waarmee bijvoorbeeld laaggeletterde werknemers direct toepasbare taalvaardigheden kunnen aanleren.

Lokale keuzen

De bibliotheek ontwikkelt zich in Tilburg tot leercentrum waar men kan studeren en (samen)werken en eventueel educatieve cursussen kan volgen. In de Kennismakerij in Tilburg wordt een dergelijke combinatie van functies

³⁶ M. Bussemaker, L.F. Asscher, J. Klijnsma, M.J. van Rijn, Actieprogramma Tel mee met Taal, Brief aan de Tweede Kamer, 6 maart 2015 <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2015/03/06/actieprogramma-tel-mee-met-taal.html>

³⁷ J.M. Bijsterveld-Vliegthart, Meerjarenplan Alfabetisering, Brief van de minister van OCW aan de Tweede Kamer, 8 september 2011 <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-28760-22.html>

expliciet gezocht: in de Werkplaats van Kennis komen diverse activiteiten samen in de educatieve bibliotheek: kennis om te inspireren en te delen. De bibliotheek biedt producten en diensten aan die bijvoorbeeld bijdragen aan het meer 'baanvaardig' maken van laaggeletterden en digibeten. Deze producten variëren van themacollecties en taaltrainingen tot inloopspreekuur en trainingen digitale basisvaardigheden. In het werkgebied Midden-Brabant zijn naar schatting 24.000 laaggeletterden, waarvan 25% gebruik maakt van de bibliotheek.

7.2 Gewijzigde Wet educatie en beroepsonderwijs

In de gewijzigde Web is in artikel 2.3.1 opgenomen dat alle gemeenten verantwoordelijk zijn voor een educatieaanbod, waarbij alle doelgroepen voldoende aandacht krijgen.³⁸ Zij gaan daarvoor samenwerken in daarvoor aangewezen regio's, waarbij zij een gezamenlijk regionaal programma opstellen en één gemeente fungeert als contactgemeente met een coördinerende taak. De contactgemeente krijgt met ingang van 1 januari 2015 het educatiebudget van de gemeenten in de regio uitgekeerd; zij legt over de besteding van de gelden verantwoording af aan het Rijk. Bij de besteding van de middelen geldt dat in 2015 minimaal 75% moet worden ingezet bij het roc, in 2016 minimaal 50%, en in 2017 minimaal 25%. Overigens kan van deze percentages worden afgeweken als gemeenten en roc het daarover eens zijn.

In de toelichting op de wet worden voor de inzet van het educatiebudget de volgende *doelgroepen* genoemd: analfabeten, laaggeletterden en vrijwillige inburgeraars. Het moet daarbij gaan om inwoners uit de gemeente die 18 jaar of ouder zijn. De *opleidingen* waarvoor het educatiebudget vanaf 1 januari 2015 ingezet kan worden zijn zowel bij aanbieders die een erkend diploma afgeven (formeel aanbod) als bij aanbieders die geen diploma's afgeven, maar enkel onderwijs bieden (non-formeel aanbod). Het belangrijkste verschil tussen formeel en non-formeel aanbod betreft de mogelijkheid tot examinering en diplomering. Deze mogelijkheid bestaat alleen voor het aanbod dat wordt verzorgd door aanbieders met diploma-erkenning.

Betekenis Gemeenten kunnen het educatiebudget inzetten om de lokale bibliotheek cursussen te laten verzorgen gericht op analfabeten, laaggeletterden en vrijwillige inburgeraars boven de 18.

Het regionale samenwerkingsverband van gemeenten is van belang voor het afstemmen van het ondersteuningsaanbod van de bibliotheek.

De beschikbare middelen voor volwasseneneducatie (te weten laaggeletterdheid en NT2) bedragen € 54,3 miljoen.

7.3 Mediawijsheid

Een belangrijke taak voor de lokale bibliotheken is weggelegd in het wegwijs maken van mensen in de nieuwe media, de 'mediawijsheid'. De Raad voor Cultuur definieert dit begrip in 2005 als volgt: *Mediawijsheid duidt op het geheel van kennis, vaardigheden en mentaliteit waarmee burgers zich bewust, kritisch en actief kunnen bewegen in een complexe, veranderlijke en fundamenteel gemedialiseerde wereld.*³⁹ Het media-aanbod is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Echter, juist het interpreteren van informatiebronnen blijkt voor velen ingewikkeld, in het bijzonder voor jongeren maar ook voor ouders, grootouders, ouderen en maatschappelijk zwakkeren. Ook

³⁸ Samenvatting van VNG, De transitie van educatie naar het sociaal domein, 2014, p.14-15

³⁹ Raad voor Cultuur, Mediawijsheid. De ontwikkeling van nieuw burgerschap. Den Haag, 2005.

leerkrachten vormen een doelgroep: niet alle leerkrachten hebben affiniteit met mediawijsheid en ICT. Bibliotheken vullen hun rol op dit terrein divers in, van cursussen in het leren omgaan met computers en internet tot het ontsluiten van informatie. Bibliotheken richten zich bij media-educatie vooral op het primair onderwijs.

Hier volgt een selectie van landelijke programma's gericht op taalvaardigheid, digitale vaardigheden en leren door doen:

Thema	Programma	Doelgroep	Financiering
Taalvaardigheden	1 Makkelijk Lezen Plein	Kinderen	Provinciaal
	2 Taal voor het Leven	Volwassenen	Landelijk
	3 Taalhuizen en taalpunten	Volwassenen	Lokaal
Digitale vaardigheden	1 Klik & Tik	Volwassenen	Landelijk
	2 Bibliotheek voor Ondernemers	Volwassenen	Landelijk
	3 Werken met de e-overheid	Volwassenen	Landelijk
Leren door doen	Fab the Library!	Jongeren	Provinciaal

Taalvaardigheden

Voor kinderen, jongeren en volwassenen bestaan verschillende diensten van de bibliotheek om de taalvaardigheid te ontwikkelen. De programma's voor kinderen en jongeren zijn aanvullend op primair en voortgezet onderwijs.

1 Makkelijk Lezen Plein

Voor kinderen tot twaalf jaar die met moeite lezen hebben, heeft de provinciale serviceorganisatie ProBiblio het Makkelijk Lezen Plein ontworpen. Vanuit het Makkelijk Lezen Plein worden voor deze doelgroep activiteiten georganiseerd en wordt een aangepaste collectie gemaakt. ProBiblio adviseert bibliotheken op aanvraag over dit concept. In de gemeente Den Bosch is in de combinatie van de Bibliotheek *op school* met het Makkelijk Lezen Plein een succesvolle pilot Aangepast Lezen gerealiseerd (zie voorbeeld hierna).

Voorbeeld Makkelijk Lezen Plein: Makkelijk Lezen Plein in Den Bosch

In het verlengde van de Bibliotheek *op school* is in 2014 uitgevoerd de pilot. 'Aangepast Lezen en Makkelijk Lezen Plein in de Bibliotheek *op school*' uitgevoerd. De pilot laat zwakke lezers en dyslecten op twee basisscholen in Den Bosch plezier beleven aan boeken en lezen. Kinderen, leerkrachten en ouders reageren enthousiast op de leesbevorderende materialen, die hieraan ten grondslag liggen. Deze zijn toegankelijk en makkelijk te gebruiken. Leerkrachten zien dat de kinderen hierdoor meer zijn gaan lezen. De pilot is opgezet door het Sectorinstituut Openbare Bibliotheken (SIOB, nu onderdeel van de KB). 39 kinderen maakten kennis met de gesproken boeken van Stichting Aangepast Lezen. De pilot wijst uit dat starten met een luisterboek de overstap naar het fysieke boek stimuleert. Vooral het karaokelezen van Yoleo is populair, omdat daar een game-element aan gekoppeld is dat het lezen stimuleert. De pilot leert dat leesplezier onder kinderen toeneemt wanneer op deze manier met lezen en boeken omgegaan wordt.

2 Taal voor het leven

Het programma 'Taal voor het Leven' is onderdeel van het Actieprogramma Tel mee met taal. Dit programma van Stichting Lezen & Schrijven is gericht op volwassenen. Bedoeling is de komende periode om de pilots die in zes regio's in Nederland zijn uitgevoerd uit te breiden tot alle regio's. 'Taal voor het Leven' roept laaggeletterden op om zich aan te melden voor een cursus, leidt vrijwilligers op tot taalcoaches en stelt gratis lesmateriaal ter beschikking. Bibliotheken kunnen aan 'Taal voor het Leven' bijdragen door mensen naar dit aanbod door te verwijzen (zie 'Taalhuizen') of door bijvoorbeeld een ruimte voor de taalbegeleiding ter beschikking te stellen. Taal voor het Leven wil de komende periode 45.000 cursisten bereiken.

3 Taalhuizen en Taalpunten

Een Taalhuis is een laagdrempelige plek voor laaggeletterden en vrijwilligers, waar zij kunnen werken aan hun taalontwikkeling. De meeste Taalhuizen bevinden zich in bibliotheken. Taalhuizen bieden een overzicht van het aanbod rond taal in de buurt, mensen kunnen advies krijgen over een passende cursus en zich aanmelden als vrijwilliger. Sommige Taalhuizen richten zich ook op het versterken van digitale vaardigheden. Stichting Lezen & Schrijven ondersteunt de taalhuizen vanuit het programma Taal voor het Leven. Taalhuizen zijn samenwerkingsverbanden. Welke partners hierin deelnemen, verschilt per gemeente of regio. Gemeenten kunnen de samenwerking faciliteren van de bibliotheek, roc's, private taalaanbieders, lokale vrijwilligersorganisaties en welzijnsorganisaties. Zij kunnen een Taalhuis uit de Web-gelden financieren.⁴⁰ Een Taalpunt is een 'lichtere variant' van een Taalhuis. In 2014 waren er 60 Taalhuizen en Taalpunten en 16 Taalhuizen en Taalpunten in ontwikkeling.

Voorbeeld Taalpunt: Taalpunt in Hengelo

De gemeente Hengelo, de bibliotheek Hengelo, Carint Reggeland en SCALA hebben samen het Taalpunt Menthol opgericht. Het is een plek in de bibliotheek voor iedereen die de Nederlandse taal beter wil beheersen; voor anderstaligen én Nederlandstaligen. Meerdere malen per week geven vrijwilligers hier gratis informatie en advies. Zij weten precies wat de mogelijkheden zijn op het gebied van taal. Er is een collectie speciaal voor volwassenen die moeite hebben met taal, en laaggeletterden kunnen gekoppeld worden aan een eigen taalcoach. Samen kunnen zij oefenen met de Nederlandse taal spreken, lezen of schrijven. Iedere vrijdagmiddag wordt het Taalcafé georganiseerd, waar iedereen welkom is om samen te oefenen.

Digitale vaardigheden

'Het huidige kabinet streeft ernaar in 2017 alle overheidsdiensten digitaal aan te bieden.⁴¹ Veel mensen hebben echter beperkte (digitale) basisvaardigheden. Hierdoor kunnen zij moeilijk meekomen met de digitalisering van (overheids)diensten. Hun beperkte basisvaardigheden vormen een belemmering om hier optimaal gebruik van te kunnen maken. Onderzoek toont aan dat het hier gaat om 3 tot 4 miljoen Nederlanders.⁴²

De hierboven beschreven Taalhuizen en Taalpunten besteden in sommige gevallen ook aandacht aan het versterken van digitale vaardigheden. De volgende programma's zijn specifiek gericht op het ontwikkelen en versterken van digitale vaardigheden:

40 www.taalvoorhetleven.nl/over/bibliotheek

41 R.H.A. Plasterk, Visiebrief digitale overheid 2017, Brief van de minister van BZK aan de Tweede Kamer, 23 mei 2013 <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/05/23/visiebrief-digitale-overheid-2017.html>

42 Zie hiervoor <http://www.e-overheid.nl/digitaal-2017/inleiding>

<http://www.e-overheid.nl/digitaal-2017/verhoging-gebruik/digivaardigheid/ondersteuning>; Stichting Lezen en Schrijven

1 Klik & Tik

Klik & Tik is een online oefenprogramma van de Stichting Expertisecentrum ETV.nl gericht op het bevorderen van digitale vaardigheden bij volwassenen. Het programma bestaat uit drie onderdelen, waarin achtereenvolgens typen & e-mailen, zoeken op internet en (het gebruik van) sociale media behandeld worden. Het programma 'Klik & Tik' is in 2011 gestart. Inmiddels wordt het programma door het merendeel van de bibliotheken gebruikt.⁴³ Relevante samenwerkingspartners voor dit programma zijn onder andere vrijwilligersorganisaties en het UWV. Voor werkzoekende inwoners zijn digitale vaardigheden belangrijk voor het zoeken naar een baan. Met de Klik & Tik monitor kunnen bibliotheken de leereffecten meten. Uit de meting in 2013 blijkt dat de vaardigheden van de deelnemers toenemen en dat zij geactiveerd worden om het internet meer te gebruiken.

Voorbeeld Klik & Tik: Klik & Tik in Kerkrade

Bibliotheek Kerkrade biedt sinds juni 2013 Klik & Tik aan in samenwerking met UWV, gemeente Kerkrade en welzijnsorganisatie Impuls. Op dinsdag- en donderdagochtend begeleiden vrijwilligers de deelnemers bij het ontwikkelen van hun internetvaardigheden. Bibliotheekmedewerkers begeleiden de vrijwilligers.⁴⁴

2 Bibliotheek voor Ondernemers

Een aantal bibliotheken in Nederland organiseert activiteiten voor en met ondernemers. Zij worden daarbij ondersteund vanuit een landelijk programma dat in 2012 door SIOB (nu KB) en Cybersoek⁴⁵ gestart. Ondernemers worden geholpen met vragen op het gebied van ICT en mediawijsheid en er worden lezingen, workshops en netwerkborrels georganiseerd. De website Bibliotheek voor Ondernemers biedt advies aan bibliotheken (en ondernemers) over onderwerpen zoals social media, digitaal ondernemen, bedrijfsvoering, websites en toepassingen en 'lifehacking'. De lokale invulling verschilt per bibliotheek. De KB heeft een stimuleringsregeling om bibliotheken die starten met de Bibliotheek voor Ondernemers tegemoet te komen in de opstartkosten. Ten tijde van het schrijven van deze handreiking draait het programma in twintig bibliotheken. Voorbeelden zijn: het starterscentrum voor ondernemers (in Weert), de BusinessBIEB (in Assen) en de netwerkbijskomsten voor ondernemers (in de bibliotheek Weesp).

3 Werken met de e-overheid

De stichting Digisterker biedt de cursus 'Werken met de e-overheid' aan. Deze cursus ondersteunt volwassenen in het gebruiken van de elektronische dienstverlening van de overheid. Digisterker wordt gesteund door onder andere de Belastingdienst, UWV, VWS, de Koninklijke Bibliotheek en de Vereniging van Openbare Bibliotheken. De cursus wordt op dit moment in twintig bibliotheken aangeboden. Gemeenten, Bibliotheken en andere organisaties kunnen een abonnement bij Digisterker afsluiten voor toegang tot het cursusmateriaal (op maat ontwikkeld voor de gemeente) en ondersteuning vanuit de stichting.

Leren door doen

We staan aan het begin van een revolutionaire nieuwe manier van produceren. Volgens de "Makers Movement" zal productie op kleine schaal van doe-het-zelf-ontwerpen een belangrijke bron voor toekomstige economische groei zijn. Met de hulp van nieuwe middelen als 3D-printers kun je alles maken wat je bedenkt. Het concept van een 'Fabrication Laboratory' is bedacht door professor Neil Gershenfeld van het Massachusetts Institute of Technology (MIT). Een FabLab geeft iedereen een mogelijkheid hun ideeën om te zetten in een fysiek product en

⁴³ <http://www.siob.nl/thema/klik-tik/item1592>

⁴⁴ <http://digivaardig.bibliotheek.nl/content/dam/landelijk/digivaardig/bestanden/cubiss-factsheets-klik-en-tik.pdf>

⁴⁵ De stichting Cybersoek heeft als doelstelling om de digitale vaardigheden van mensen van alle leeftijden te versterken.

hun ontwerpen te delen. Bibliotheken kunnen aansluiting zoeken bij deze nieuwe manier van leren door doen (maken).

Fab the library!

Als eerste bibliotheekorganisatie in Europa ontwikkelde Bibliotheekservice Fryslân een FabLab, Bezoekers gebruiken het FabLab voor het maken van innovatieve prototypes, modellen, maquettes, kleine series, op maat gemaakte producten met o.a. 3D printers, een laser- en een vinylsnijder, laptops, soldeerstations en videoschermen en voor allerlei interessante experimenten. Het 'Frysklab' is ingericht in een voormalige bibliobus, waarmee rondgetrokken wordt in de provincie en daarbuiten. Om bibliotheekmedewerkers te scholen in de opzet en het gebruik van een FabLab is de leergang Fab the Library! Ontwikkeld. Doel daarvan is bibliotheekmedewerkers handvatten te geven om een FabLab in de bibliotheek op te nemen of op een andere wijze te kunnen integreren. Op basis van drie modules ontwikkelen deelnemers kennis en vaardigheden voor de integratie van Fablab principes en Fablab faciliteiten in de context van de bibliotheek.

8 Leesbevordering en ondersteuning van het onderwijs

In leesbevordering en ondersteuning van het onderwijs hebben lokale bibliotheken onverminderd een taak. De ondersteuning van het onderwijs is als activiteit wettelijk verankerd in art. 8 van Wsob. Hierna gaan we in op de bijdrage die bibliotheken kunnen leveren aan het onderwijsachterstandenbeleid. Vervolgens op het programma Kunst van Lezen. In het kader van dit programma zijn methoden ontwikkeld om de lokale bibliotheek structureel te verbinden aan de kinderopvang en het onderwijs.

8.1 Onderwijsachterstandenbeleid

In veel gemeenten is het voorkomen van taal- en leesachterstand een speerpunt van beleid. Zij bevorderen het lezen bij (jonge) kinderen en ouders, met als doel onderwijsachterstanden op te heffen die het gevolg zijn van sociale, culturele of economische omstandigheden van leerlingen. Gemeenten kunnen de bibliotheek de opdracht geven dit beleid uit te voeren in samenwerking met basisscholen, peuterspeelzalen, kinderdagverblijven en consultatiebureaus.

Van de kinderen die de basisschool verlaten heeft 25% een taalachterstand van 2,5 jaar. Om dit aantal te verminderen is vroegtijdige signalering van achterstanden bij jonge kinderen noodzakelijk. Het betrekken van ouders en inspelen op veranderend mediagebruik zijn daarmee samenhangende uitdagingen. De bibliotheek heeft uiteenlopende middelen om hieraan te werken, van de inzet van leescoördinatoren en -consulenten tot leesnetwerken met onderwijsteams, ouders en leerlingen. De dienstverlening varieert per gemeente.

De gemeente kan zelf bijdragen aan een effectieve inzet van de bibliotheek en partners, bijvoorbeeld door het ondersteunen van dergelijke netwerken zodat het tot samenwerking komt in een 'keten' (regierol). Gemeenten kunnen combinatiefunctionarissen inzetten die helpen met de uitvoering of de bibliotheek en de netwerkpartners steunen bij het zoeken naar middelen. De verankering van beleid kan gestalte krijgen door leesbevordering en de daarvoor benodigde ondersteuning een plek te geven op Lokale Educatieve Agenda. Dit vraagt om aandacht voor de rol van de bibliotheek in het onderwijsdomein en om samenwerking tussen de gemeentelijke afdelingen cultuur en onderwijs.

8.2 Kunst van lezen

Het landelijk Actieprogramma Tel mee met Taal heeft o.a. als doel om 1 miljoen jonge kinderen tot en met de basisschoolleeftijd te bereiken met leesbevorderingsactiviteiten. Eén van de onderdelen is het programma Kunst van Lezen, dat uitgevoerd wordt door Stichting Lezen en de Koninklijke Bibliotheek. Dit programma is opgezet om het lezen door kinderen en jongeren te bevorderen. Het programma loopt al sinds 2008 en heeft positieve effecten gehad blijkt uit evaluatieonderzoek.⁴⁶ Daarom wordt het als onderdeel van Tel mee met Taal gecontinueerd. Kunst van Lezen omvat de programma's BoekStart, BoekStart in de kinderopvang en de Bibliotheek *op school* voor basis en voortgezet onderwijs. Daarnaast gaat een derde programmalijn in op het belang van een strategische en structurele samenwerking op het gebied van leesbevordering om zo te zorgen

⁴⁶ Kwinkgroep/Rebel, Evaluatie programma Kunst van Lezen, OCW, 2015. <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2015/01/20/evaluatie-programma-kunst-van-lezen.html>

voor continuïteit in de uitvoering. Hierna lichten wij de verschillende onderdelen van Kunst van Lezen toe, de vormen van dienstverlening die de bibliotheken nu bieden. Op basis van hun beleid kiezen gemeenten in overleg met de bibliotheek en andere betrokken organisaties welke passend zijn.

Thema	Programma	Doelgroep
Leesbevordering	1. BoekStart voor baby's	Baby's
	2. BoekStart in kinderopvang	Peuters
	3. de Bibliotheek <i>op school</i> (PO)	Kinderen
	4. de Bibliotheek <i>op school</i> (VO)	Jongeren
Kennismaken literatuur	5. PABO Voorleeswedstrijden	Leerkrachten

1 BoekStart voor baby's

BoekStart wordt uitgevoerd door Stichting Lezen en de Koninklijke Bibliotheek en gefinancierd door het ministerie van OCW. BoekStart is een programma dat het lezen met heel jonge kinderen wil bevorderen én ouders met jonge kinderen wil laten genieten van boeken. BoekStart gaat uit van de gedachte dat kinderen die al op jonge leeftijd in aanraking komen met boeken een voorsprong (op school) ontwikkelen waar ze hun hele leven voordeel van hebben. Samen een boekje kijken, plaatjes aanwijzen en benoemen, versjes leren, verhaaltjes vertellen en ernaar luisteren, versterken bovendien de band tussen ouder en kind. De bibliotheek heeft een coördinerende rol in dit programma en stemt af met gemeenten en jeugdgezondheidszorginstellingen als het consultatiebureau om BoekStart bij alle ouders onder de aandacht te krijgen. Verder reikt de bibliotheek een BoekStartkoffertje met boekjes uit aan de ouders, maakt baby's lid van de Bibliotheek, richt een speciale BoekStarthoek in voor baby's in de vestiging en verzorgt ouderactiviteiten. Bibliotheken die deelnemen aan BoekStart ontvangen een startsubsidie uit het programma Kunst van Lezen en de BoekStartkoffertjes en investeren daarnaast zelf inhoudelijk en financieel in de collectie en het uitdragen hiervan.

Inmiddels doen alle bibliotheken mee aan BoekStart. In 2013 werden ongeveer 54.500 koffertjes meegegeven aan baby's. Dit betekent even zo veel nieuwe (baby)leden voor de Bibliotheek. Van de bibliotheken organiseert 75% ouderbijeenkomsten. Tussenresultaten van het onderzoek naar het effect van BoekStart laten onder andere zien dat er een verband is tussen een vroege start met voorlezen en de taalontwikkeling van jonge kinderen. Wanneer ouders deelnemen aan BoekStart, gaan hun kinderen vooruit in taal. Uit het promotieonderzoek 'BoekStart maakt baby's slimmer' blijkt onder andere dat de effecten van BoekStart groter zijn op de lange termijn en dat BoekStartouders de bibliotheek vaker bezoeken en bekender zijn met babyboekjes.⁴⁷

2 BoekStart in de kinderopvang

BoekStart in de kinderopvang is in 2011 gestart als uitbreiding van BoekStart voor baby's, met als doelstelling: kinderen in de leeftijd van 0-4, hun ouders en pedagogisch medewerkers via de kinderopvang intensief met boeken en het (voor)lezen daarvan in aanraking brengen en hen te binden aan de bibliotheek. Onder kinderopvang worden kinderdagverblijven, peuterspeelzalen en voorscholen verstaan. De nadruk ligt op deskundigheidsbevordering van pedagogisch medewerkers die tot voorleescoördinator worden opgeleid. Verder zijn een aantrekkelijke leesomgeving en strategische betrokkenheid van de directie/het MT van de kinderopvang om de borging te versnellen speerpunten van de aanpak. Via de bibliotheek ontvangen geselecteerde kinderopvanginstellingen een subsidiebedrag van Kunst van Lezen om doelstellingen op terreinen deskundigheidsbevordering, leesomgeving, collectie en borging te realiseren. Steeds meer gemeenten gaan op

⁴⁷ Heleen van den Berg & Adriana G. Bus, *BoekStart maakt baby's slimmer*, stichting Lezen, 2015.

basis van het succes van enkele proeflocaties over tot het zelf financieren van BoekStart op andere peuterspeelzalen/kinderdagverblijven in de gemeenten, bijvoorbeeld in Nijkerk en Hilversum. Inmiddels zijn er 800 kinderopvanglocaties door 100 bibliotheken voorzien van BoekStart in de kinderopvang, 200 daarvan zijn door gemeenten gefinancierd.

Stimulering BoekStart in de kinderopvang

Om de landelijk ontwikkelde aanpak BoekStart in de kinderopvang een impuls te geven is er al sinds drie jaar een stimuleringsregeling via Kunst van Lezen (uitgevoerd door de PSO's) beschikbaar waar jaarlijks (landelijk) 200 kinderopvanglocaties via de plaatselijke Bibliotheek van kunnen profiteren om een start te maken met structurele aandacht voor voorlezen in de kinderopvang in een gemeente. Het is de bedoeling dat de gemeente en kinderopvang gezamenlijk dit goede voorbeeld volgen en ook investeren in BoekStart in de kinderopvang. Meer informatie over de voorwaarden en aanmeldprocedure is op te vragen bij de PSO's. Via www.boekstartpro.nl is het document Randvoorwaarden deelname BoekStart in de kinderopvang beschikbaar.

3 de Bibliotheek op school (primair onderwijs)

'De Bibliotheek op school' (dBos) is het vervolg op BoekStart en wordt ontwikkeld door de Koninklijke Bibliotheek en Stichting Lezen en gefinancierd door het ministerie van OCW.⁴⁸ dBos is in 2012 gestart en stimuleert structurele samenwerking tussen bibliotheken en het basis- en voortgezet onderwijs rondom leesbevordering en digitale vaardigheden. Met dBos gaan school en bibliotheek een meerjarige samenwerking aan waarin jaarlijks de doelen worden bepaald op basis van gemonitorde resultaten en activiteiten en deze worden vastgelegd in een lees- en mediaplan. Scholen en bibliotheken die deelnemen aan dit programma zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor de collectie op school en voor het aanstellen of opleiden van een leesconsulent van de bibliotheek die de school ondersteunt en adviseert. Scholen en bibliotheken gebruiken hetzelfde digitaal portaal om onder andere boeken te registreren en de leeshistorie bij te houden.

De resultaten worden gemonitord via de Monitor de Bibliotheek op school waarbij leesmotivatie, leesvaardigheid en informatievaardigheden worden gevolgd. Aan de meting 2014-2015 deden 96.000 leerlingen (uit groep 5-8), 9.600 leerkrachten basisonderwijs en 1.000 leesconsulenten mee. Op dit moment wordt 36% van de leerlingen in het PO bereikt. Tussentijdse resultaten van het promotieonderzoek naar het effect van dBos laten een positief effect zien op de leesmotivatie en leesfrequentie van vooral meisjes.⁴⁹

Kosten en financiering de Bibliotheek op school

Aan dBos zijn eenmalige en structurele kosten verbonden die deels door Kunst van Lezen en deels door lokale partijen (bibliotheek, school, gemeente) worden opgebracht. Eenmalige investeringskosten bestaan onder andere uit opleidingskosten voor de leesconsulent en de leescoördinator (leerkracht), de collectie, ICT en personele uren in de beginfase. Daarnaast kent de exploitatie van dBos structurele kosten in de vorm van onder meer het collectiebudget voor vervanging en aanvulling, het uitvoeren van leesbevorderingsactiviteiten in de klas en uren inzet van de leesconsulent. Kunst van Lezen betaalt grotendeels de opleidingskosten, de monitor dBos en de stimuleringsregel (zie onder). In de financiering van de overige kosten hebben enerzijds de school en anderzijds

48 www.debibliotheekopschool.nl

49 Kwinkgroep/Rebel, Evaluatie programma Kunst van Lezen, OCW, 2015.

de gemeente en bibliotheek een aandeel te nemen. Op www.debibliotheekopschool.nl⁵⁰ is een toolkit beschikbaar. Deze bevat onder meer informatie over en instrumenten voor de financiering, te weten:

- Rekenmodel de Bibliotheek op school, voor één school en voor een groep scholen. Door het invullen van een beperkt aantal variabelen, o.a. collectie, meubilair en schoolbibliotheeksysteem, ontstaat een beeld van alle kosten.
- Financieringsmodellen en toelichting op btw. Deze notitie laat niet alleen zien welke verschillende mogelijkheden er zijn om de kosten tussen school en bibliotheek te verdelen, maar geeft ook enkele voorbeelden van subsidiemogelijkheden die er zijn voor de Bibliotheek op school.
- Advies leenrechtvergoeding. Deze notitie geeft inzicht in de vraag wanneer een uitlening wel of niet leenrechtplichtig is.

Om de landelijk ontwikkelde aanpak dBos een impuls te geven zijn er twee regelingen beschikbaar:

- Stimuleringsregeling PSO's (Kunst van Lezen). Deze regeling loopt via de PSO's van 2013-2015. Elk schooljaar kunnen zes scholen binnen het werkgebied van maximaal twee basisbibliotheken per provincie van deze regeling gebruikmaken. Meer informatie over de voorwaarden en aanmeldprocedure is op te vragen bij de PSO's. In de toolkit www.debibliotheekopschool.nl staat de informatiefolder over deze regeling.
- Vergoedingsregeling aanschaf schoolbibliotheeksysteem (BNL/KB). Deze regeling is per 1 september 2013 ingegaan en geldt voor drie schooljaren. De vergoeding is een tegemoetkoming in de door bibliotheken gemaakte kosten voor aanschaf van een licentie. De toolkit bevat de aanmeldformulieren en de informatiefolder over deze regeling met daarin de aanmeldprocedure. Meer informatie over de voorwaarden en aanmeldprocedure is op te vragen bij de PSO. In de toolkit staat de informatiefolder over deze regeling.

4 De Bibliotheek op school (voortgezet onderwijs)

Deze programmalijn bouwt voort op de ontwikkelde bouwstenen voor het primair onderwijs en richt zich op de ondersteuning van VO-instellingen bij collectievorming en aandacht geven aan vrij lezen en mediawijsheid. Binnen het voortgezet onderwijs bevindt 'De Bibliotheek op school' zich nog in de pilotfase, waarbij de focus op het VMBO ligt.⁵¹ Wel is er vanaf het voorjaar 2015 een vergelijkbare stimuleringsregeling als in het basisonderwijs beschikbaar. Meer informatie via www.debibliotheekopschool.nl.

5 PABO voorleeswedstrijd

Met de PABO voorleeswedstrijd wordt vanuit het programma Kunst van Lezen voorlezen onder de aandacht gebracht. Van aankomende leerkrachten wordt verwacht dat zij kennis opdoen van kinder- en jeugdliteratuur en leren hoe ze moeten voorlezen. Met deze wedstrijd wil Kunst van Lezen pabostudenten enthousiasmeren voor kinder- en jeugdboeken zodat zij dit op hun (stage)school kunnen overbrengen aan hun leerlingen.

In 2014/15 deden 38 van de 42 PABO's mee aan de voorleeswedstrijd.⁵²

50 Login is mogelijk via de PSO

51 Kwinkgroep/Rebel, Evaluatie programma Kunst van Lezen, OCW, 2015.

52 <http://www.voorleeswedstrijdpabo.nl/>

9 De bibliotheek als partner in het sociaal domein

In dit hoofdstuk gaan we in op de rol van de bibliotheek in het sociaal domein. Eerst worden de drie decentralisaties in het sociaal domein en de nieuwe uitgangspunten voor het beleid geschetst en vervolgens ingegaan op de mogelijke bijdrage van de bibliotheek aan deze uitgangspunten.

Drie decentralisaties

Met ingang van 1 januari 2015 zijn de gemeenten verantwoordelijk voor de jeugdzorg, werk en inkomen en zorg aan langdurig zieken en ouderen. Een deel van deze taken had de gemeenten al, een deel is overgenomen van het Rijk. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van de Participatiewet, de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo 2015) en de Jeugdwet. Ter toelichting op de drie wetten, het volgende:

- De *Participatiewet* vervangt de Wet sociale werkvoorziening (Wsw), de Wet werk en bijstand (Wwb) en een deel van de Wajong. Het doel van de Participatiewet is dat zoveel mogelijk werknemers met een beperking aan het werk kunnen. Er worden verschillende maatregelen genomen om de participatie van arbeidsbeperkten te bevorderen.
- De *WMO 2015* heeft tot doel het mogelijk maken voor mensen om langer thuis te kunnen blijven wonen en te participeren. Met de nieuwe Wmo hebben gemeenten meer verantwoordelijkheden gekregen voor het organiseren van passende ondersteuning aan huis voor mensen die niet op eigen kracht kunnen deelnemen aan de samenleving. De functie extramuraal begeleiding is van de AWBZ naar de Wmo overgegaan. De decentralisatie van extramuraal begeleiding geldt ook voor het vervoer en voor de groep licht verstandelijk gehandicapte jongeren en voor kinderen met Jeugd-GGZ zorg.
- De *Jeugdwet*: gemeenten hebben de verantwoordelijkheid om integraal jeugdbeleid te voeren en maatwerk te bieden, afgestemd op de lokale situatie en uitgaand van de behoeften van de individuele jeugdigen en ouders en het eigen probleemoplossend vermogen van de jeugdige, zijn ouders en zijn sociale omgeving. In het nieuwe jeugdstelsel heeft de gemeente de verantwoordelijkheid voor alle vormen van jeugdhulp en de uitvoering van kindbeschermingsmaatregelen en jeugdreclassering.

Nieuwe uitgangspunten in het sociaal domein

De Nederlandse verzorgingsstaat is de afgelopen decennia steeds verder uitgebreid en is in tijden van financiële crisis en vergrijzing onhoudbaar geworden. Bovendien sluit de zorg niet meer aan bij de veranderende verwachtingen en wensen van veel mensen over zorg. Zij willen zelf keuzes maken, hun eigen leven inrichten, thuis verzorgd worden en voor elkaar kunnen zorgen. In het sociaal domein spelen burgers en de buurt als sociaal netwerk een grote rol en werken professionals nauw met elkaar en burgers samen. Het voorkomen van problemen krijgt een groter accent. Het dicht bij de mensen organiseren van zorg en sociale voorzieningen sluit aan bij deze ontwikkelingen.

Samengevat gelden de volgende uitgangspunten in het sociaal domein:

- preventief en integraal;
- zelfredzaamheid: de eigen kracht en het netwerk van inwoners zijn leidend;
- participatie: iedereen doet mee in de maatschappij;
- buurt en wijk zijn het optimale schaalniveau.

In het navolgende gaan we na wat bibliotheken op het gebied van deze uitgangspunten doen en wat zij in de toekomst vanuit de vijf functies zouden kunnen betekenen.

Visie gemeente Tilburg

In de visie van de gemeente Tilburg is de Bibliotheek Midden Brabant (BMB) onderdeel van het sociaal domein. De gemeente verwijst in het beleidskader naar het WMO-kader, de ondersteuningsstructuur in het sociaal domein (eigen kracht van burger en professional) en de kadernota Vangnet en Begeleiding. Bibliotheekwerk moet burgers helpen om op eigen kracht deel te kunnen nemen aan de samenleving. Volgens Marijn Gevers, beleidsmedewerker afdeling Sociaal, gemeente Tilburg is 'de bibliotheek onderdeel van het sociaal domein en richt zich daarbij zowel op mensen die zelfstandig hun weg kunnen vinden als op diegenen die daarbij een 'zetje' nodig hebben.' De bibliotheek is er niet voor specialistische hulpverlening, maar werkt wel samen met instellingen die daarin actief zijn. 'Niet iedereen heeft de digitale vaardigheden om alle technische vernieuwingen snel te volgen en meteen te benutten. De snelle, relatief kleine groep voorlopers bepaalt wel de koers, maar niet het tempo voor de mensen die meer tijd nodig hebben. De bibliotheek is toegerust om burgers in hun eigen tempo en binnen ieders individuele wensen en mogelijkheden toegang te verschaffen tot informatie en hen te ondersteunen bij het vinden en interpreteren van die informatie', aldus Gevers.⁵³

Preventief en integraal

Vanuit het huidige maatschappelijk bereik dat bibliotheken hebben, kunnen zij een rol spelen op het terrein van preventie.

Bibliotheken bereiken ook kwetsbare inwoners, kunnen hun wensen signaleren en deze mensen met passende programma's ondersteunen of in contact brengen met een andere partij, zoals een wijkteam of een Centrum voor Jeugd en Gezin. Bibliotheken kunnen zo deel uitmaken van een integrale aanpak. Vanuit een aantal programma's dat bibliotheken in het kader van hun wettelijke functies uitvoeren, hebben zij al contact met zorginstellingen of vrijwilligersorganisaties. Zo wordt het leesbevorderingsprogramma BoekStart in samenwerking met consultatiebureaus uitgevoerd en zijn voor het programma Klik & Tik vrijwilligersorganisaties en UWV logische samenwerkingspartners. Bibliotheken kunnen door activiteiten als workshops en training werken aan het 'meer baanvaardig' maken van laaggeletterden en digibeten. Daarnaast kunnen bibliotheken een rol spelen in het voorkomen van schooluitval, door kinderen en jongeren die moeite hebben met lezen met een speciale collectie te ondersteunen. Dit gebeurt op dit moment vanuit het programma 'Makkelijk Lezen Plein' (zie hoofdstuk 7).

53 Interview met Marijn Gevers, beleidsmedewerker afdeling Sociaal gemeente Tilburg, 2015.

Zelfredzaamheid

De bibliotheek organiseert voorlichting en activiteiten gericht op zelfredzaamheid. Om zelfredzaam te zijn hebben burgers basisvaardigheden nodig. Gemeenten kunnen de bibliotheek in het bijzonder inzetten op het bevorderen van lezen en schrijven en op digitale vaardigheden. Beide vaardigheden bepalen voor een groot deel de mate waarin een persoon zelfredzaam is. In de dienstverlening kan de bibliotheek samenwerken met organisaties voor welzijn en zorg, de GGD, het roc, volksuniversiteiten en scholen.

Hiernaast kunnen bibliotheken de zelfredzaamheid van inwoners vergroten door hen te informeren over instellingen, activiteiten en veranderingen in de gemeente. Bibliotheken kunnen inwoners bijvoorbeeld voorlichten over de veranderingen in het sociaal domein of (culturele) activiteiten die op de planning staan. Een kwart van de Nederlandse gemeenten gebruikt de digitale sociale en culturele kaarten van 'G!DS' om deze informatie met inwoners te delen.⁵⁴ De bibliotheek kan in samenwerking met de gemeente bepalen hoe en waarvoor zij G!DS wil gebruiken. De gemeente kan bijvoorbeeld een website ontwikkelen die de bibliotheek vervolgens, in afstemming met lokale organisaties, met gegevens vult. Zo gebruikt Leeuwarden G!DS als bronbestand voor alle informatie over het sociaal domein. Naast het digitaal verzamelen en aanbieden van informatie, kan de vestiging van de bibliotheek ook voor het informeren van inwoners worden benut. Een voorbeeld hiervan is de bibliotheek in Deventer waarin onder andere het gemeentelijk informatiecentrum en Wijkwinkels gevestigd zijn. Bij de Wijkwinkel kunnen inwoners uit Deventer terecht met al hun vragen over wonen, welzijn en zorg.⁵⁵

Participatie

Er zijn gemeenten die de bibliotheek expliciet een rol geven als laagdrempelig trefpunt voor sociale en culturele activiteiten. De cases van Veghel en Tilburg in deze handreiking zijn voorbeelden van gemeenten die vinden dat de bibliotheek een interactief programma moet bieden – de geprogrammeerde bibliotheek – die uitdaagt tot participatie.

De bibliotheek kan hieraan op verschillende wijzen een bijdrage leveren. Zelfredzame burgers zullen eerder participeren. Met digitale vaardigheden en taalvaardigheden kunnen inwoners zich beter op de hoogte stellen van (maatschappelijk) nieuws en activiteiten. De bibliotheek kan daarnaast in samenwerking met andere (lokale) partijen activiteiten organiseren die specifiek op participatie zijn gericht. Voorbeelden hiervan zijn debatten, lezingen en netwerkbijeenkomsten. Zo organiseert de bibliotheek in Almere regelmatig het DebatCafé en wil de bibliotheek in Tilburg een ontmoetingsplek voor onder andere

ZZP'ers zijn.

Ook kunnen bibliotheken een rol spelen in inburgeringstrajecten waarin, naast het verwerven van

54 <http://www.gidsvoornederland.nl/index.php>

55 www.wijkwinkeldeventer.nl/

taalvaardigheden, andere vaardigheden aan bod komen. De bibliotheken in Veghel⁵⁶ en Westland⁵⁷ hebben een met dat doel samengestelde collectie en bieden informatie over inburgeringscursussen.

Buurt en wijk

In het sociaal domein organiseren veel partijen zich op buurt- en wijkniveau, onder andere vanuit de gedachte dat op dit niveau preventief gewerkt kan worden. Professionals krijgen vroegtijdig signalen als het niet goed gaat met een inwoner. Mensen uit een buurt of wijk kunnen iets voor elkaar betekenen. Bibliotheken ondersteunen buurt- en wijknetwerken door ruimte, collectie en faciliteiten ter beschikking te stellen voor buurtinitiatieven, doelgroepgerichte activiteiten en inloopsprekuren. In veel gemeenten worden sociale wijkteams en of jeugdteams ingericht die ondersteuning in informatie en kennis (digitaal en fysiek) goed kunnen gebruiken. In de gemeenten Den Helder en Kerkrade houden de sociale wijkteams een inloopsprekuren in de bibliotheek. Daarnaast kunnen bibliotheken een rol spelen in het werven, trainen en begeleiden van vrijwilligers. De provincie Overijssel heeft bijvoorbeeld subsidie beschikbaar gesteld om de bibliotheken in haar gebied te ondersteunen bij de implementatie van vrijwilligersbeleid.⁵⁸

Tot slot kunnen sommige bibliotheken de coördinatie van lokale of regionale samenwerkingsverbanden op zich nemen. Afhankelijk van de locatie van de bibliotheek en het aantal partijen dat deze locatie gebruikt, kan de bibliotheek de aangewezen partij voor de coördinatie van samenwerking zijn. In het programma BoekStart hebben bibliotheken al een coördinerende rol; de bibliotheek is verantwoordelijk voor implementatie, inbedding en financiering van het ontwikkelde model en maakt afspraken met de kinderopvanginstellingen.⁵⁹

Mogelijke rollen en samenwerkingspartners

In de onderstaande tabel zijn de mogelijke verbindingen tussen de bibliotheek en lokale partners in het sociaal domein in kaart gebracht.

Uitgangspunt	Rol bibliotheek	Samenwerkingspartners
Preventie	1. Signaleren	Consultatiebureaus, wijkteams, scholen, vrijwilligersorganisaties, UWV
	2. Voorkomen van schooluitval	Scholen
Zelfredzaamheid	1. Aanbieden activiteiten op gebied van leesbevordering, laaggeletterdheid, digitale vaardigheden en mediawijsheid	ROC, Digisterker, Stichting Lezen en Schrijven, KB, gemeente, UWV
	2. Informeren over vernieuwingen binnen sociaal domein en gemeentelijke voorzieningen	Zorg- en welzijnsinstellingen, UWV, gemeente
Participatie	1. Aanbieden van scholingsactiviteiten voor mensen met afstand tot de arbeidsmarkt	UWV, de sociale werkvoorziening
	2. Faciliteren van netwerken & netwerkbijeenkomsten	
	3. Begeleiden inburgeringstrajecten	Gemeente
Buurt en wijk	1. Ruimte, collectie en faciliteiten ter beschikking stellen voor buurtinitiatieven, doelgroepgerichte activiteiten en inloopsprekuren	Gemeente, vrijwilligersorganisaties, wijkteams, buurtinitiatieven
	2. Werven, trainen en begeleiden van vrijwilligers	Gemeente, vrijwilligersorganisaties, buurtinitiatieven

56 <http://www.nobb.nl/veghe/speciaal-voor/inburgering>

57 <http://www.bibliotheekwestland.nl/collectie/makkelijk-lezen/inburgeren-in-de-bibliotheek.html>

58 <http://www.rijnbrinkgroep.nl/rijnbrinkcampus/organisatie-en-management/workshop-nieuwe-vrijwilliger>

59 <http://www.siobarchief.nl/upload/documenten/brochure-boekstart-een-strategisch-verhaal.pdf>

3. Ketenregisseur: coördinatie en regievoering van lokale of regionale samenwerkingsverbanden

10 Vrijwilligers en de bibliotheek

De verzorgingsstaat ontwikkelt zich naar een participatiemaatschappij waarin burgers zelf een actieve rol hebben, onder meer als vrijwilligers. Bij het bibliotheekwerk is een toenemend aantal vrijwilligers betrokken. De gemeente kan de bibliotheek vragen hierop een actief beleid te voeren. Eén van de certificeringseisen is dat de vrijwilligersfunctie is ingebed in het beleid, inclusief noodzakelijke scholing (zie Certificeringnorm). In dit hoofdstuk gaan we in op de wijze waarop vrijwilligers worden ingezet en de beperkingen die de cao Openbare Bibliotheken aan de inzet vrijwilligers stelt. Vervolgens staan we stil bij het tamelijk nieuw fenomeen van de vrijwilligersbibliotheek.

Cao Openbare Bibliotheken en vrijwilligerswerk

Artikel 48 van de Cao Openbare Bibliotheken stelt dat het verrichten van reguliere werkzaamheden die onderdeel uitmaken van de in Salarisregeling opgenomen functies door beroepskrachten moeten worden verricht.

De Cao Openbare Bibliotheken bepaalt dat in de Salarisregeling van de Cao geregeerde functies (die door beroepskrachten worden uitgevoerd) niet aan vrijwilligers mogen worden overgedragen. Die bepaling is minder duidelijk dan het lijkt, want er is voor gekozen om in de salarisregeling geen functies meer te benoemen. In de eerstkomende Cao wordt bepaald dat op het niveau van de individuele bibliotheekorganisatie de bibliotheekorganisatie en de ondernemingsraden per onderscheiden bibliotheekdienst (bijvoorbeeld het vervullen van gastheerschap/gastvrouwschap of bepaalde administratieve taken) afspraken worden gemaakt over welke taken wel en welke taken niet door vrijwilligers worden verricht. Daarbij gelden twee voorwaarden: er wordt gewerkt vanuit een professionele basis en de bibliotheek moet een adequaat en formeel vastgesteld vrijwilligersbeleid voeren. Vrijwillige inzet bij bibliotheken is derhalve toegestaan, tenzij professionele arbeid hierdoor wordt verdrongen.

Inzet vrijwilligers

Uit een in 2014 door Stichting Bibliotheekwerk gehouden enquête onder bibliotheken⁶⁰ blijkt dat vrijwel alle bibliotheken (92%) werkt met vrijwilligers. 40% van de bibliotheken telt 1 tot 30 vrijwilligers. 83% van de vrijwilligers werkt hooguit een halve dag per week.

Reden inzet vrijwilligers (meerdere antwoorden mogelijk)	Percentage
Om dienstverlening te kunnen uitbreiden	66,7
Om maatschappelijk draagvlak voor de bibliotheek te vergroten	58,8
Om al bibliotheek een maatschappelijke rol te kunnen vervullen	56,1
Om dienstverlening op peil te houden	56,1
Om medewerkers met arbeidsovereenkomst te kunnen ondersteunen	50,9
Economische noodzaak	48,3
Om flexibele activiteiten in te kunnen vullen	43,0
Ervaringsdeskundigheid van vrijwilligers	34,2
Weet niet/geen antwoord	1,8

60 Stichting Bibliotheekwerk, Vrijwilligers in de bibliotheek. Een inventarisatie van de inzet van vrijwilligers in de bibliotheekbranche, Den Haag, 2014.

Het onderzoek naar vrijwilligers maakt duidelijk dat ondersteunden taken de belangrijkste werkzaamheden van vrijwilligers vormen.

Taken vrijwilligers

Bezorging materialen aan huis	59,6%
Gastheer/gastvrouw	42,1%
Ondersteuning bij uitvoering publieks- en promotieactiviteiten	35,1%
Opruimwerkzaamheden in bedrijfsruimten bibliotheek	24,6%

Vrijwilligersbibliotheek

De vrijwilligersbibliotheek is een tamelijk nieuw fenomeen. Vrijwilligers springen in het gat en gaan zelf een bibliotheekvestiging exploiteren. Daarbij zijn drie modellen te onderscheiden:

- 1 Voorzieningen die opereren onder de paraplu van een professionele bibliotheekorganisatie. Het betreft vestigingen van openbare bibliotheekorganisaties waar uitsluitend vrijwilligers werken.
- 2 Initiatieven die formeel zelfstandig zijn, maar wel samenwerken met een professionele bibliotheek.
- 3 Faciliteiten die geheel op zichzelf staan.

Voorbeelden vrijwilligersbibliotheek onder de vlag van een professionele bibliotheekorganisatie

Vrijwilligersbibliotheeken van BiblioPlus in Grave, Gennep, Mill, Bergen en Sint Anthonis. Bezoekers worden ontvangen door vrijwillige gastheren/gastvrouwen die worden aangestuurd door een beroepskracht van BiblioPlus, die zo'n tien uur per week aanwezig is op een vestiging. Iedereen werkt minstens vier uur per week, zodat het aantal openingsuren ongeveer gelijk is gebleven aan de oude situatie.' De vrijwilligers ontvangen klanten, zorgen dat de ruimte schoon en opgeruimd is, helpen bij het reserveren en bij inname en uitleen van boeken en beantwoorden eenvoudige vragen. Lastige inhoudelijke of bibliotheektechnische vragen worden beantwoord door de 'achtervang' in de professionele vestigingen Cuijk en Boxmeer.

CODA Bibliotheek Apeldoorn moest door bezuinigingen vier vestigingen sluiten. Ter vervanging zijn er vier Jeugd- en Buurtbibliotheeken opgericht die zijn ondergebracht in basisscholen en wijkcentra. Ze beschikken elk over een collectie van ongeveer vierduizend banden en zijn verbonden met het landelijke digitale netwerk. Deze bibliotheken maken gebruik van selfserviceapparatuur voor inname en uitleen, openingsuren zijn ongeveer gelijk gebleven. Voor taken als openen, sluiten, schoonmaak en bedrijfshulpverlening is de school/het buurthuis verantwoordelijk. 'De bibliotheekvrijwilligers treden op als gastvrouw/gastheer. Zij helpen de klanten zoveel mogelijk zelf. Lukt dat niet, dan kunnen ze gebruikmaken van een telefoon met voorgeprogrammeerde nummers om bibliothecarissen van CODA te bellen.

Voorbeeld vrijwilligersbibliotheeken die samenwerken met een professionele bibliotheek

Bibliobek in Vierlingsbeek is ontstaan vanuit een initiatiefgroep die ontstond toen de lokale bibliotheekvestiging gesloten zou worden. Het aantal uitleningen bleef stabiel, het aantal leden steeg zelfs ten opzichte van 2011. 'Ook is de bibliotheek vaker open dan vroeger. Bibliobek heeft aansluiting op het fysieke en digitale bibliotheeknetwerk en BiblioPlus zorgt voor de collectievernieuwing. De samenwerkingsafspraken behelst dat er honderd nieuwe boeken per jaar voor de volwassenen en 170 jeugdboeken worden geleverd. De overige kosten komen voor rekening van de Stichting Bibliobek: huur van het pand, gas, licht, water. Dorpsbewoners voelen zich met de bibliotheek verbonden: zo'n duizend adressen schenken jaarlijks tien euro. Dit komt voor bibliotheekleden boven op het lidmaatschapsgeld dat naar BiblioPlus gaat. Ook lokale ondernemers doen een duit in het zakje.

Voorbeelden van vrijwilligersbibliotheken die geheel op eigen benen staan

Stichting Leencafé Assen als alternatief voor twee gesloten bibliotheekvestigingen heeft boekenkasten en een deel van de collectie kunnen overnemen van Bibliotheek Assen. De twee Leencafés beschikken samen over een collectie van ongeveer vierduizend boeken. Die zijn deels afkomstig van bewoners. Twee van vrijwilligers, die vroeger een bibliotheekopleiding hebben gedaan, coördineerden de selectie en registratie van de boeken. Ook is er software aangeschaft om de uitleningen bij te houden. Er zijn niet meer dan zestig leden. Waarschijnlijk gaan veel wijkbewoners naar de bibliotheek in het centrum van Assen.

Leeszaal Rotterdam West. In Rotterdam West openden particulieren een leeszaal-nieuwe-stijl, nadat het wijkfiliaal van de bibliotheek Rotterdam de deuren definitief sloot. De Leeszaal wordt gedreven door circa 55 vrijwilligers. De collectie omvat zo'n 3.500 boeken, allemaal krijgertjes. Een uitleensysteem is er niet: bezoekers – zo'n veertig per dag – mogen een boek naar keuze meenemen en houden. Alleen de boeken uit de basiscollectie, zo'n tweehonderd bijzondere werken, ziet de Leeszaal graag terug. Bezoekers kunnen ook bij de Leeszaal terecht om kranten te lezen of om te werken aan een computer (en met wifi). Verder organiseert de Leeszaal evenementen, zoals literaire maaltijden, debatten, zzp-ontbijten en kinderactiviteiten.

Vrijwilligersbibliotheken kennen grote onderlinge verschillen, maar hebben ook enkele overeenkomsten:

- Ze richten zich vooral op het uitlenen van boeken en organiseren daarnaast activiteiten, vaak in samenwerking met het lokale verenigingsleven.
- Andere bibliotheektaken – rondom leesbevordering, mediawijsheid of het bestrijden van taalachterstanden – worden niet structureel opgepakt.
- Kartrekkers van de vrijwilligersbibliotheken zijn meestal betrokken burgers, die veel tijd en kennis in het project hebben gestoken en beschikken over een behoorlijk netwerk, dat ze goed weten te mobiliseren. Bovendien weten ze hoe ze geldbronnen bij stichtingen en fondsen kunnen aanboren.
- De initiatiefnemers brengen vaak behoorlijk wat professionele expertise in.
- De meeste vrijwilligersbibliotheken hebben of ambiëren een vorm van samenwerking met een professionele bibliotheek.

Enkele aandachtspunten bij vrijwilligersbibliotheken zijn de volgende:

- Om deel te nemen aan het bibliotheekstelsel moet de vrijwilligersbibliotheek opereren onder paraplu van een bibliotheekorganisatie. Het is buitengewoon moeilijk voor een stand-alone bibliotheekvoorziening om aan alle vereisten die de Wsob stelt aan deelname aan het netwerk te voldoen. Dat geldt ook voor het lidmaatschap van de VOB.
- Bij uitlening van boeken bestaat altijd de plicht tot betaling van een leenrechtenvergoeding, ook als dat door vrijwilligersbibliotheken gebeurt. Stand-alone vrijwilligersbibliotheken dienen daartoe een overeenkomst af te sluiten met de stichting Leenrecht.

11 De bibliotheek als knooppunt voor kennis, cultuur en ontmoeting

De bibliotheek van de toekomst moet volgens het rapport Cohen een knooppunt voor kennis, contact en cultuur worden. Gemeenten kennen uiteenlopende waarden toe aan de functies cultuur en ontmoeting en debat: het gaat om lokale keuzen. Aan de hand van enkele voorbeelden uit de praktijk laten we hierna zien hoe deze uiteen kunnen lopen, afhankelijk van beleid en de lokale context. Gemeenten kunnen ontmoeting, debat en cultuur bijvoorbeeld verbinden aan thema's als erfgoed en toerisme, maar ook aan het sociaal domein.

Keuzen gemeenten cultuur en ontmoeting

Eigentijdse bibliotheken kiezen steeds meer een positie in het hart van de gemeenschap: uitnodigend, inspirerend en stimulerend voor mensen van alle leeftijden en achtergronden. Om een actieve rol te vervullen in de samenleving moeten bibliotheken zichtbaar zijn, er op uit gaan en samen met de mensen activiteiten ontplooiën. In deze handreiking komt deze actieve opstelling naar voren, onder meer in Tilburg en Veghel. De gemeente Tilburg hanteert het motto 'van consumeren naar co-creëren, van lenen naar delen en van passief naar actief'. Beide gemeenten plaatsen de bibliotheek in het centrum van de stedelijke ontwikkeling, als publiekstrekker en 'place maker' voor inwoners en bezoekers. De bibliotheken in beide gemeenten combineren horeca, leestafel, tentoonstellingsruimten en andere functies, zoals in het geval van Veghel een Uitpunt en een trouwzaal. De gemeente Veghel stimuleert de bibliotheek om samen met anderen laagdrempelige activiteiten te organiseren: dit past in de visie van de gemeente dat de bibliotheek een ontmoetingsplek met zijn. 'Doel is de openbare bibliotheek overal, in al haar facetten, zichtbaar te maken voor de gemeenschap'.⁶¹

In regio's als Rivierenland is de bibliotheek vrijwel overal gevestigd in multifunctionele accommodaties waarin wordt samengewoond met organisaties op het gebied van cultuur, educatie, welzijn en zorg. Dat is een bewuste keuze van gemeenten in een regio met veel kleine kernen waar voorzieningen wegvallen. De multifunctionele accommodaties met daarin de bibliotheek vervullen een functie in de sfeer van ontmoeting en vrijetijdsbesteding en cursorische activiteiten. Activiteiten worden aangeboden door de bibliotheek, het ROC, de Volksuniversiteit en vrijwilligersinitiatieven. In andere regio's, zoals de Oosterschelde regio, is de betekenis die men toekent aan ontmoeting en culturele activiteiten beperkt en zijn de activiteiten dat ook. In de regio Noord-Fryslân kiest men er voor om de centrumbibliotheken hier een rol te geven. Kleine vestigingen zijn gesloten en in de plaats daarvan komen de Bibliotheek *op school* en een bezorgdienst voor de niet-mobielen. Mobiele volwassen lezers moeten voor cultuur en ontmoeting en debat soms reizen over de gemeentegrens heen naar een centrumbibliotheek.

Ontmoeting en cultuur: relatie met andere functies

De functies van cultuur, ontmoeting en debat worden niet door een specifiek landelijk programma ondersteund. De bibliotheken doen over het algemeen mee aan landelijke campagnes als de Boekenweek en de Week van de Mediawijsheid, die bijdragen aan een aantrekkelijk programma. De provinciale serviceorganisaties bieden de bibliotheken soms ook ondersteuning in het programmeren.

Enkele eerder genoemde programma's helpen de bibliotheek als ontmoetingsplek te versterken. Een speciale hoek voor het BoekStart programma en een Makkelijk Lezen Plein, maken de bibliotheek aantrekkelijker voor bepaalde doelgroepen en vergroten zo de mogelijkheden voor ontmoeten. Dat geldt ook voor een cursusaanbod voor volwassenen, bijvoorbeeld in combinatie met de Volksuniversiteit. Sommige bibliotheken hebben het

⁶¹ Interview Erik Tausch, beleidsmedewerker gemeente Veghel

voornemen om een podium voor standpunten en meningen van burgers te vormen en zo bij te dragen aan het versterken van de sociale cohesie en leefbaarheid.⁶² In de gemeente Tilburg is mede op initiatief van de gemeente een 'speakers corner' gerealiseerd op de nieuwe locatie aan de Spoorzone. Andere bibliotheken informeren de inwoners over verkiezingen en organiseren debatten, lezingen en Ipad-café's.⁶³

Ter inspiratie volgt hier een aantal lokale voorbeelden van wijzen waarop lokale bibliotheken ontmoeting en cultuur invullen:

DebatCafé & KennisCafé (De nieuwe bibliotheek, Almere)

De nieuwe bibliotheek in Almere organiseert iedere tweede woensdagavond van de maand het 'DebatCafé'. De onderwerpen van de debatten lopen uiteen van de 'Zwartepietendiscussie' tot 'Veranderingen in de zorg'. De debatten zijn gratis toegankelijk.

Het KennisCafé vindt maandelijks plaats. Het KennisCafé Almere is bedoeld voor onderzoekers, studenten en geïnteresseerde burgers. Sprekers uit de wetenschap, het bedrijfsleven en van maatschappelijke organisaties vertellen over hun onderzoeken, de resultaten en hun drijfveren. 'Niet in een collegezaal, geen monoloog, maar sprekers die praten over hun werk, hun passies, en de betekenis voor de samenleving.'⁶⁴ Iedereen kan suggesties voor onderwerpen en sprekers inbrengen, de redactieraad maakt vervolgens een selectie.

De Kennismakerij (Tilburg)

De bibliotheek Midden-Brabant heeft een nieuwe vestiging geopend. In een pand in de Spoorzone staat nu de Kennismakerij. Dat is een bibliotheek zonder boeken maar bedoeld als ontmoetingsplek.

'Nu al komt de helft van de bezoekers van de bibliotheek voor veel meer dan alleen het lenen van een roman. Volgens directeur Henriëtte de Kok lezen bezoekers de krant of een tijdschrift, maar bekijken ze ook een tentoonstelling of werken ze met gebruik van de gratis internetverbinding. De Kok wil daarop voortborduren zodat de bibliotheek ook in de toekomst in trek blijft. 'We willen jonge mensen aantrekken, maar ook ZZP'ers. Dat zijn mensen die op zoek zijn naar een werkplek waar ze ervaringen en tips kunnen delen. En we zijn op zoek naar mensen die kennis willen delen.' Ze denkt dan aan bijvoorbeeld mensen die een workshop willen geven of een tentoonstelling willen inrichten.'⁶⁵

Bibliotheek in Rotterdam

In de bibliotheek van Rotterdam kunnen inwoners dagelijks terecht voor debatten, colleges, workshops, film en theater. Voor de agenda zie: <http://www.bibliotheek.rotterdam.nl/actueel/agenda.html>

Zoals we hiervoor reeds stelden, krijgen lezen, leren en informeren meer substantie en een grotere publiekswaarde als deze worden uitgeoefend in combinatie met de culturele activiteiten en ontmoeting en debat⁶⁶. Hieronder volgt een aantal voorbeelden van bibliotheken die functies combineren:

62 *Beleidsplan 2011-2014 FlevoMeer (p.8)*

63 *Jaarplan 2014 Stichting de Bibliotheek Utrecht (p.5)*

64 <http://www.plusbibliotheekflevoland.nl/kenniscafe>

65 <http://www.omroepbrabant.nl/?news/216925982/Bibliotheek+Midden-Brabant+opent+in+Spoorzone+een+bieb+zonder+boeken,+bedoeld+voor+ontmoeting.aspx>

66 http://www.debibliotheken.nl/fileadmin/documenten/2014_bibliotheekwet_wetsvoorstel-wet-stelsel-openbare-bibliotheekvoorzieningen.pdf

Thema	Programma	Doelgroep	Financiering
Kunst	1. Kunst in de bieb	Alle inwoners	Provinciaal
Cultuur	2. Erfgoed in de bibliotheek	Alle inwoners	Provinciaal
	3. UITpunten	Volwassenen	Landelijk

1 Kunst in de bieb

De pilot 'Kunst in de bieb' vindt plaats in vijf Drentse bibliotheken. Kunstwerken zijn voor een klein bedrag per maand te leen. De klant kan via een interactief presentatiescherm in de bibliotheek een keuze maken uit het aanbod. Het kunstwerk kan na een week bij de bibliotheek worden afgehaald. Kunst in de bieb is een samenwerkingsproject tussen Stichting Bibliotheek.nl, Centrum Beeldende Kunst Drenthe en Biblionet Drenthe, de provinciale serviceorganisatie voor bibliotheken.⁶⁷

2 Erfgoedpunten in de bibliotheek

Een Erfgoedpunt is een plek in de bibliotheek waar de plaatselijke geschiedenis centraal staat. De Erfgoedpunten zijn een initiatief van het Drents Archief en Biblionet Drenthe, samen met de plaatselijk bibliotheek en lokale historische vereniging. Ze zijn bedoeld om het lokale en regionale erfgoed dichterbij de mensen te brengen. Op dit moment zijn er erfgoedpunten in Coevorden, Westerbork, Diever, Nijeveen, Zuidlaren en Assen. Het is de bedoeling dat in elke Drentse gemeente een erfgoedpunt wordt gerealiseerd.⁶⁸

3 UITpunten

Noord-Brabant telt dertien UITpunten. Via deze UITpunten promoten bibliotheken, samen met UitinBrabant.nl het aanbod aan Brabantse kunst en cultuur. Via websites, balies en folderrekken in bibliotheken brengen ze alle cultuurinformatie uit de stad of regio aan de man. De lokale UITpunten promoten kunst, cultuur en uitgaan in hun gemeente, professioneel én amateur. Vanuit de Brabantse netwerkbibliotheek (BNB) ondersteunt serviceorganisatie Cubiss de UITpunten. In 2012 zijn voor deze netwerkvorming financiële middelen ter beschikking gesteld uit het BNB-budget voor de digitale sociale en culturele kaart.⁶⁹

Lokaal voorbeeld: Bibliotheek als filmhuisfunctie

De Kleine Keizerin is een mini-bioscoop met beamer, achttien bioscoopstoelen en een groot scherm. Indien nodig kunnen bankjes worden bijgeschoven. Het maximale aantal bezoekers is twintig. Met deze huiskamerbioscoop wil de bibliotheek in Deventer leden en nog-niet-leden de gelegenheid bieden om samen naar een film naar keuze te kijken. De film kan worden gekozen uit de catalogus van de bibliotheek. Ook in Almere kan film gekeken worden in de bibliotheek. Het Nieuwe Filmhuis vertoont sinds 2013 wekelijks films op dinsdagavond, woensdagochtend en vrijdagavond in de nieuwe zaal van de bibliotheek Almere.⁷⁰

Lokaal voorbeeld: De geprogrammeerde bibliotheek

De bibliotheek Maastrand organiseert lezingen, tentoonstellingen en presentaties rondom maatschappelijke (controversiële) thema's. Het programma startte in 2004 met zo'n zes lezingen per jaar en evolueerde in 2008-2009 tot een compleet programma in alle vestigingen van de bibliotheek onder de titel 'De geprogrammeerde

67 <http://www.bibliothekendrenthe.nl/nieuwsbrief-letter/910-september-2013/3050-kunst-in-de-bieb>

68 <http://www.erfgoedpunt.nl>

69 <http://www.bnbbibliotheek.nl/themas/cultuur/uitpunten>

70 <http://www.obdeventer.nl/in-de-bibliotheek/huiskamerbioscoop-de-kleine-keizerin> en <http://www.denieuwebibliotheek.nl/hetnieuwewefilmhuis>

bibliotheek'. Bij bibliotheek Maasland concludeert men dat de bibliotheek bezig zou moeten zijn met 'verhalen vertellen' en 'lokale verankering': een bepaald onderwerp van verschillende zijden belichten (bijvoorbeeld duurzaamheid, kwaliteit, burgerschap etc.) en dat onderwerp, als het enigszins mogelijk is, relateren aan lokale ontwikkelingen, geschiedenis, personen of organisaties. Jaarlijks kiest men een maatschappelijk actueel jaarthema dat als uitgangspunt dient voor het programma en dat kan worden benut voor alle leden van de bibliotheek van jong tot oud.⁷¹

Lokaal voorbeeld: Fusie culturele instellingen

In Etten-Leur zijn sinds 1 januari 2010 vijf culturele instellingen en een afdeling van de gemeente (Centrum voor de Kunsten Sint Frans) opgegaan in het Cultureel Centrum 'Nieuwe Nobelaer'. Het vernieuwde Centrum heeft nu een bibliotheek met zelfbediening en verruimde openingstijden, een leescafé met lunchfaciliteiten en plaats voor de Speel-o-theek in de bibliotheek. Daarnaast zijn er nieuwe ruimten voor drama, keramiek, beeldhouwen, tekenen en schilderen en een galeriefunctie voor de Kunstuitleen. De Nieuwe Nobelaer krijgt een jaarlijkse subsidie van € 3 miljoen van gemeente Etten-Leur. In februari 2014 heeft de gemeenteraad ingestemd met de bouw.⁷²

71 <http://www.bnbibliotheek.nl/themas/cultuur/cultuurparticipatie/de-geprogrammeerde-bibliotheek-bibliotheek-maasland>

72 <http://www.cubiss.nl/nieuws/strategisch-partnership-met-cultureel-centrum-nieuwe-nobelaer-0>

12 Cultureel ondernemerschap

Ondernemende maatschappelijke en culturele organisaties zijn van belang voor de vitaliteit en leefbaarheid van gemeenten. De gemeente kiest maatschappelijke opgaven en geeft richting aan de invulling van functies. Daarover gaat men in gesprek met onder meer de bibliotheek. Bibliotheken die de handschoen van het maatschappelijk ondernemerschap oppakken handelen vanuit een richtinggevende culturele en maatschappelijke visie. Zij gaan actief om met initiatieven uit de bevolking en sluiten allianties. In hun werk maken zij gebruik van landelijke programma's en impuls gelden en vertalen deze in lokaal werkende vormen van dienstverlening. Zij worden hierbij waar mogelijk gefaciliteerd door provinciale serviceorganisaties.

Het eigen inkomstenpercentage van bibliotheken is laag (17%) in vergelijking met andere culturele instellingen als musea (37%), centra voor kunsteducatie (36%), theaters/concertzalen (58%) en poppodia (71%).

Bibliotheken moeten vertrouwd raken met ondernemerschap, businessmodellen en nieuwe vormen van publiek-private samenwerking. Ook gemeenten dienen op dit terrein kennis en vaardigheden te ontwikkelen, zodat zij een stimulerend beleid kunnen voeren en onbedoelde belemmeringen voor cultureel ondernemerschap kunnen wegnemen. Hierna gaan wij eerst in op de pijlers van cultureel ondernemerschap en daarna op de rol en mogelijkheden van de gemeente. Uit recent onderzoek blijkt dat de praktijk van het ondernemerschap in de bibliotheeksector nog weerbarstig is.

Pijlers cultureel ondernemerschap bibliotheek

In de recente VNG/Cultuur-Ondernemen publicatie Cultureel Ondernemen⁷³ onderscheidt men vier pijlers van cultureel ondernemerschap: artistiek onderscheidend vermogen, maatschappelijk draagvlak, verdienmodellen en bestuur en bedrijfsvoering. Vertaald naar de bibliotheek:

- 1 Onderscheidend vermogen: Wat is het bestaansrecht van de bibliotheek? Wat zijn de kernactiviteiten die dat laten zien? Voor wie zijn die relevant?
- 2 Maatschappelijk draagvlak: Slaagt de bibliotheek erin banden te smeden met het publiek? Te ondernemen in netwerken? Vrijwilligers aan zich te binden?
- 3 Een ander verdienmodel: Streeft de bibliotheek naar een meer gemengde financiering, naast subsidie ook private bijdragen en meer projectgebonden financiering?
- 4 Bestuur en bedrijfsvoering: Is de kwaliteit van bestuur en bedrijfsvoering van de bibliotheek op orde? Is de bibliotheekorganisatie in staat om ook marketing en relatiemanagement in te zetten?

Mogelijk stimuleringsbeleid gemeenten

Gemeenten hebben verschillende mogelijkheden om ondernemerschap te stimuleren, vanuit hun onderscheiden rollen: die van beleidsmaker/subsidiegever, (in)formateur van clustering en samenwerking in het culturele veld, eigenaar van vastgoed, stimulator van nieuwe ontwikkeling en verbinding, regisseur van maatschappelijke functies, handhaver van veiligheid en regelgeving en planner van ruimtelijke ordening. Concrete mogelijkheden voor een stimulerend beleid van gemeenten zijn:

- publiek-private fondsen opzetten
- garanties bij geldleningen verstrekken
- locaties openstellen of beschikbaar stellen
- een makelaar richting bedrijfsleven aanstellen
- een sector overstijgende aanpak en algemene cultuurpromotie⁷⁴

73 VNG / Cultureel ondernemen, Cultureel Ondernemen, nieuw rendement voor gemeenten en instellingen, 2014.
https://www.vng.nl/files/vng/brieven/2014/attachments/20141217_boekje-cultureel-ondernemen.pdf

In de handreiking Cultureel Ondernemen van de VNG is een overzicht opgenomen van het rijksbeleid rond cultureel ondernemerschap en informatie over de bevordering en belemmeringen die gemeenten in deze kunnen ondervinden..

Ondernemerschap van de bibliotheek in de praktijk

Recent is onderzocht in welke mate de bibliotheken ondernemend zijn en wat daarin de bepalende factoren zijn.⁷⁵ De onderzoekers verbinden ondernemerschap met innovatie (nieuwe producten en ideeën), pro-activiteit (eigen initiatief, zoeken naar kansen, anticiperen op toekomstige situaties) en risicobereidheid.

Het onderzoek wijst uit dat het ondernemerschap van bibliotheken sterk samenhangt met de schaal van de organisatie - grotere bibliotheken zijn ondernemender - en de eerdere ervaring van de directie. Wanneer de directie ervaring heeft opgedaan in de commerciële sector of bij andere culturele organisaties, dan is het ondernemerschap vaak groter. Ondernemerschap omvat

- de vergroting van het publiek;
- een sterkere markt oriëntatie door introductie van nieuwe producten;
- de toevoeging van sociaal culturele waarden.

De middelen die nu benut worden door bibliotheken zijn: verhuur van ruimten, crowdfunding, fondswerving, commerciële exploitatie van gebouw en café en samenwerken in een netwerk. Er zijn bibliotheken die werken met verschillende vormen van lidmaatschap (steunlidmaatschap, toplidmaatschap). Een hindernis in het ondernemerschap is volgens de onderzoekers 'de taaie organisatiecultuur' van de bibliotheken, die marktgericht werken in de weg staat.⁷⁶

Succesfactoren voor de ondernemende bibliotheek zijn: zelfstandigheid (los van de gemeente), ruimte krijgen in het subsidieregime, externe gerichtheid van de *gehele* organisatie, bedrijfseconomisch inzicht en professionalisering.

De bibliotheek kan in de versteviging van haar marktpositie een strategie volgen die uit zes sporen bestaat:

- Allianties verstevigen met groepen of organisaties van vrijwilligers, maatschappelijke en commerciële partners (publieksinformatie & dienstverlening, culturele programmering, welzijn en zorg, scholen en cursuscentra, binding met gebruikersgroepen, donateurs en vriendenverenigingen)
- Commerciële activiteiten organiseren voor bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties.
- Nieuwe diensten ontwikkelen voor nieuwe klanten.
- De uitleenbibliotheek (ook voor spijtoptanten, 'luie leners' en 'not yet visitors') voortzetten en uitbouwen.
- Kosten reduceren en inkomsten verhogen (tarieven, aanbieden betaalde dienstverlening aan leden).
- Profileren en inzet op maatschappelijke waarden: vanuit visie en vertrouwen, met aandacht voor marketing, gerichte inzet en scholing van personeel, gezamenlijke huisvesting.⁷⁷

Cultureel ondernemerschap	Mogelijke inzet gemeente	Mogelijke inzet bibliotheek
1. Onderscheidend vermogen		Ontwikkelen van nieuwe diensten
2. Maatschappelijk draagvlak	Openstellen van locaties	Voortzetten en uitbouwen uitleenbibliotheek

74 VNG / Cultureel ondernemen, Cultureel Ondernemen, nieuw rendement voor gemeenten en instellingen, 2014, p. 7

75 Ondernemendheid in de culturele sector, Panteia / Universiteit van Amsterdam, februari 2014

76 Bontje, D. & Studulski, F., Beter leren door informatievaardigheden. Den Haag: Sectorinstituut voor Openbare Bibliotheken, 2013.

77 Van der Horst, A et al, De ondernemende bibliotheek, van chaos naar visie en durf, DSP – groep, 2012.

	Sector overstijgende aanpak & cultuurpromotie	Verstevigen allianties
3. Een ander verdienmodel	Opzetten publieke- private fondsen	Organiseren van verdienactiviteiten voor bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties Vriendenkringen
4. Bestuur en bedrijfsvoering	Verstrekken garanties bij geldlening	Reduceren van kosten en verhogen van inkomsten Vrijwilligers inzetten
	Aanstellen van makelaar richting bedrijfsleven	

13 Nieuwe toetreders

Gemeenten hebben wettelijk en beleidsmatig de ruimte om een andere partij dan de traditionele bibliotheekorganisatie de opdracht te verlenen om het bibliotheekwerk uit te voeren, waaronder (pseudo) commerciële bibliotheekorganisaties zoals Karmac Bibliotheek Services (KBS) en Questum⁷⁸ (zie hoofdstuk 2). Dergelijke aanbieders worden soms aantrekkelijk gevonden omdat ze flexibeler en goedkoper in de uitvoering zijn. In het navolgende wordt ingegaan op de positie van nieuwe toetreders in het bibliotheekstelsel. Daarnaast wordt stilgestaan bij certificering en kwaliteit en het lidmaatschap van de VOB. Tot slot wordt op de casus KBS in de gemeente Waterland ingegaan.

Nieuwe toetreders en deelname in het netwerk

Om aan het bibliotheekstelsel deel te nemen moeten nieuwe toetreders openbare bibliotheekvoorzieningen zijn, invulling aan de vijf functies van de bibliotheek en de zes activiteiten in het netwerk. Het combineren van een openbare bibliotheekvoorziening met een commerciële doelstelling hoeft, zoals voorbeelden van media als kranten en televisie aantonen, niet noodzakelijk een principiële probleem op te leveren. Zolang de bibliotheek voor eenieder toegankelijk is en betrouwbare, authentieke en pluriforme informatie biedt wordt aan de publieke waarden invulling gegeven.

De andere voorwaarden bieden meer uitdaging. Nieuwe toetreders zijn vaak bereid om een beperkte opdracht van de gemeenten uit te voeren, terwijl de bestaande bibliotheek meestal meer weerstand heeft tegen het maken van een dergelijke keuze. Zij geven dan niet aan alle vijf functies een invulling. Daardoor kan ten onrechte de indruk ontstaan dat er een tekort bij de bibliotheekorganisatie ligt. Wat het voldoen aan de voorwaarde van de vijf functies betreft heeft echter de gemeente de sleutel in handen. Is de opdracht te beperkt, dan bestaat het risico dat de bibliotheek niet aan het stelsel kan deelnemen, welke partij (publiek of privaat) er ook wordt gekozen voor de uitvoering.

Als het gaat om de zes activiteiten om deel te nemen in het netwerk, vormt de werkwijze van nieuwe toetreders wél vaker een belemmering voor de uitvoering van enkele van de verplichtingen. Nieuwe toetreders hebben bijvoorbeeld eigen oplossingen voor het leveren van gevraagde boeken en materialen en nemen daarom niet aan interbibliotheecair leenverkeer deel. Zij hanteren ook vaak een eigen bibliotheekcatalogus en collectiebeleid en hebben een eigen, herkenbare website. Omdat de deelname aan het netwerk het businessmodel zal kunnen veranderen, zal het voldoen aan deze eisen waarschijnlijk voor hen niet aantrekkelijk zijn. Ook kan voor commerciële organisaties het aanleveren van concurrentiegevoelige informatie aan de KB een probleem vormen.

De gevolgen van het niet deelnemen aan het bibliotheeknetwerk zijn vooral gelegen in het niet kunnen aansluiten op de digitale infrastructuur en mogelijk het niet kunnen profiteren van de ondersteuning door de landelijke en provinciale instellingen. Voor inwoners zal dat betekenen dat via de lokale bibliotheek(pas) geen toegang is tot de digitale bibliotheek. Als men e-books wil lenen kan dat door direct lid te worden van de KB.

De nieuwe toetreders zal verder mogelijk niet kunnen deelnemen aan alle innovatieve programma's van de KB, de PSO's en andere landelijke instellingen. OCW stelt zich op het standpunt dat instellingen zoals de Stichting Lezen zelf hierop beleid mogen voeren binnen de opdracht die aan hen is verleend voor de uitvoering van programma's. De instellingen stellen in hun beleid voorwaarden aan lokale bibliotheken die ondersteuning ontvangen, waaraan nieuwe toetreders mogelijk niet voldoen. Kiest de gemeente voor een (pseudo)commerciële nieuwe toetreders dan zal ze dus deze nadelen voor lief moeten nemen.

⁷⁸ Questum is actief als adviesbureau. Ten tijde van het verschijnen van deze handreiking waren er nog geen bibliotheken die door Questum werden gerund.

Kwaliteit en certificering

Vanwege de verwevenheid van de Wsob en de Certificeringsnorm van de Stichting Certificering Openbare Bibliotheken zullen (pseudo)commerciële nieuwe toetreders ook moeite hebben om te voldoen aan alle certificeringseisen. Het is niet mogelijk om een certificaat te halen als maar gedeeltelijk aan de certificeringseisen wordt voldaan. Als het gaat om een kwaliteitsborg zal de gemeente desgewenst daarover separate afspraken met de aanbieder moeten maken. Bijvoorbeeld over het voldoen aan een van ISO 9001 afgeleide norm.

Lidmaatschap VOB

Hoewel de VOB (pseudo)commerciële nieuwe toetreders niet principieel uitsluit, zullen dergelijke bibliotheekorganisaties vanwege de koppeling van het lidmaatschap van de VOB aan de certificeringsnorm niet makkelijk lid kunnen worden, als dat zij al zouden wensen. Dit betekent dat nieuwe toetreders zelf afspraken over afdracht van leenrechtvergoedingen moeten maken met de stichting Leenrecht. De VOB ziet scherp erop toe dat door dergelijke partijen aan de bijdrage voor onder andere collectieve propagandacampagnes wordt voldaan (zie kader).

De VOB en nieuwe toetreders

De VOB ziet als belangenbehartiger toe op een 'level playing field' voor de bij haar aangesloten bibliotheekorganisaties en zogenaamde commerciële aanbieders/nieuwe toetreders. Het gaat erom de activiteiten te kunnen aanbieden op basis van gelijke condities. Een level playing field betreft volgens de VOB in elk geval:

- de arbeidsvoorwaarden (de Cao openbare bibliotheken en de fondsen-cao Stichting BibliotheekWerk zijn algemeen verbindend verklaard);
- het naleven van de auteurswet voor wat betreft het leenrecht en dus het afdragen van leenrechtvergoedingen;
- deelnemen aan de certificering van openbare bibliotheken (en voldoen aan de certificeringsnorm);
- deelname aan de centrale catalogus (NBC);
- deelname aan het stelsel van openbare bibliotheken (IBL, landelijk collectieplan, gebruik digitale bibliotheek).

De VOB is eigenaar van exclusieve rechten, formules, producten en diensten die samen met de openbare bibliotheken ontwikkeld zijn. De VOB beschermt deze tegen vrijelijk gebruik of deelname door externe toetreders die geen lid van de branchevereniging zijn en niet gecertificeerd zijn. De VOB bevordert dat gebruik van de resultaten van met rijks geld gerealiseerde innovaties/producten alleen open staan voor openbare bibliotheekvoorzieningen die voldoen aan de criteria van de Wsob, zoals de digitale bibliotheek, het programma Kunst van Lezen (de Bibliotheek *op school*, Boekstart), Literatuurplein en G!ds. Bovendien heeft de VOB de CPNB verzocht om deelname aan de collectieve propagandacampagnes van de CPNB voor niet-leden van de bij de CPNB aangesloten verenigingen, alleen mogelijk te maken onder minimaal dezelfde (financiële) voorwaarden als die gelden voor de VOB-leden. Het gebruik van het merkbeeld van de openbare bibliotheken is voorbehouden aan de leden van de VOB.

Karmac Bibliotheek Services in Waterland

De gemeente Waterland moest in 2013 structureel bezuinigen en dat had gevolgen voor het budget van niet-wettelijke taken zoals de bibliotheek. De gemeente heeft overleg gevoerd met de andere betrokken gemeenten en Bibliotheek Waterland om te kijken op welke wijze de bezuinigingen bij de bibliotheek tot stand gebracht zouden kunnen worden. Dit leidde niet tot het gewenste resultaat en de gemeente zag zich genooddaakt om de subsidierelatie met Bibliotheek Waterland te beëindigen. Vervolgens is de gemeente op zoek gegaan naar een andere partner die het bibliotheekwerk vanaf 2014 zou kunnen uitvoeren. Uiteindelijk is men uitgekomen bij

Karmac Bibliotheek Services (KBS), die in die tijd vooral bekend was als aanbieder van bibliobusvoorzieningen aan lokale bibliotheken en een enkele gemeente.⁷⁹ De gemeente Waterland heeft vervolgens een overeenkomst afgesloten met KBS om met ingang van 2014 het openbaar bibliotheekwerk te verzorgen. De overeenkomst is aangegaan voor een periode van tenminste vijf jaar. Daarbij moet ook BTW worden afgedragen. De gemeente maakt gebruik van het BTW – compensatiefonds.

De gemeente Waterland hechtte in haar opdracht eraan de uitleen van boeken in stand te houden. Daarnaast was belangrijk het openhouden van de vier bestaande bibliotheekvestigingen, om de exploitatie van de dorpshuizen, waarin een aantal van hen gevestigd is, niet in gevaar te brengen en de leefbaarheid in de kernen te dienen. Voor de beschikbaar gestelde subsidie verricht KBS basisdiensten waaronder::

- Het beschikbaar stellen van vier vestigingsruimten.
- De collectie die vooral gericht is op jeugd en senioren maar ook titels omvat voor jongeren en volwassenen beschikbaar stellen. De collectie bestaat uit boeken, groteletterboeken en luisterboeken. Leden kunnen voor titels die niet in de collectie zitten een verzoek tot aanschaf indienen.
- Maandelijkse aanvulling van de collectie met nieuwe aanwinsten.
- Het gebruik van de Online PublieksCatalogus. Via deze website kunnen abonnees de collectie raadplegen, boeken verlengen en reserveren.

Met additionele budgetten kunnen 'plusdiensten' worden afgenomen. Zo verzorgt KBS in Waterland ook BoekStart en de lokale ronde van de Nationale Voorleeswedstrijd. Met hulp van vrijwilligers biedt KBS, zonder extra kosten in rekening te brengen, ook voorleesuurtsjes, themapresentaties, bibliotheekdienst-aan-huis, e.d. aan. Scholen kunnen gebruik maken van de KBS-collectie en worden aangemoedigd via klassenbezoeken hun leerlingen kennis te laten maken met de bibliotheek c.q. te stimuleren om ook buiten schoolverband leeskilometers te maken. De bibliotheek haakt in op landelijke campagnes als de (Kinder-) Boekenweek, de Nederlandse Kinderjury en de Maand van het Spannende Boek.

Het ledental van KBS in Waterland zit nu op 40% van wat het in 2013 was, het aantal uitleningen op 50%. Het aantal leden neemt toe en daarmee groeit ook het aantal uitleningen geleidelijk toe naar het niveau dat de Bibliotheek Waterland had.

⁷⁹ Karmac Bibliotheek Services is onderdeel van een breder concern met in totaal vier bedrijven dat is gevestigd in Lelystad. De groep verleent diensten op het terrein van onderwijs, advies, marketing en informatie-logistiek (www.kmmgroep.nl) en hanteert een eigen cao.

14 Organisatorische efficiëntie en samenwerking

Het bibliotheekwerk staat door bezuinigingsnoodzaak in vele gemeenten onder druk. In dit hoofdstuk gaan we in op mogelijke efficiency maatregelen. De projectgroep Spreiding en bereik en de provinciale serviceorganisatie ProBiblio hebben op een rijtje gezet welke besparingsmogelijkheden in kleinere vestigingen mogelijk zijn en tevens zijn gerealiseerd. Daarnaast biedt versterking van de samenwerking met andere culturele instellingen een mogelijkheid om kosten te besparen.

14.1 Efficiencymaatregelen kleine vestigingen in dorpen en wijken

De projectgroep Spreiding en bereik, met vertegenwoordigers van een aantal Noord- en Zuid-Hollandse bibliotheken en ProBiblio, onderzocht de mogelijkheden om tegen lagere kosten kwalitatief goede en tegelijk vernieuwende bibliotheekvoorzieningen in dorpen en stadswijken te exploiteren.⁸⁰ De projectgroep heeft daartoe bestaande oplossingen in Nederland in beeld gebracht.

Besparingsmogelijkheden

- 1 *Inwonen.* Het onderbrengen van een bibliotheekvoorziening in een andere c.q. bredere voorziening (dorpshuis, wijkcentrum, school, zorginstelling) beperkt in algemene zin de huisvestingslasten. Bovendien is het met gebruikmaking van toezicht door derden – en de inzet van zelfbedieningsapparatuur – mogelijk om ruime openstelling te bieden.
- 2 *Verkleinen van huisvesting.* Een kleinere bibliotheek is niet vanzelf ook een minder goede bibliotheek. Een kleinere bibliotheek met lagere huisvestingslasten kan met een efficiënte indeling en een goed collectiebeleid voldoende kwaliteit hebben voor een gelijkblijvend aantal leden en bezoekers.
- 3 *Inzet van niet-betaalde medewerkers.* Kiezen voor de inzet van niet-betaalde of goedkope medewerkers voor het beheer: vrijwilligers, medebewoners, personeel van de organisatie waar de bibliotheek inwoont, kinderen, gehandicapten of gesubsidieerde arbeidsplaatsen. Dit levert besparing van personeelskosten op.
- 4 *Inzet van zelfbediening.* In bepaalde situaties is zelfbediening met (deels) onbemenste openingsuren een optie. Hiermee wordt bespaard op personele lasten en kan tegelijkertijd een ruime openstelling worden geboden.
- 5 *Inzet van kleine, regelmatig wisselende collecties.* De keuze voor doelgroepen en hun specifieke behoeften vormt de basis voor de collectie. Een minimale omvang van de collectie is belangrijk, maar voldoende titelvariatie door regelmatig te wisselen is belangrijker, met name voor volwassenen. BicatWise (geautomatiseerde catalogus) biedt de mogelijkheid om het wisselen van collecties binnen een netwerk van een aantal filialen te managen.
Het wisselen van collecties is wel zoveel arbeidsintensiever, dat personele meerkosten de eventuele kostenbesparingen op collectieaanschaf teniet kunnen doen. Het wisselen is hiermee meer een aanbeveling voor kwaliteitsverhoging dan voor kostenverlaging.
- 6 *Inrichting.* Op inrichtingskosten besparen door het inzetten en eventueel opknappen van meubilair van de gesloten vestiging of door aanschaf van goedkoper meubilair. Let wel: het opknappen van meubilair is niet altijd goedkoper dan nieuw materiaal aanschaffen. En goedkoper meubilair beschadigt meestal sneller en gaat minder langer mee.

⁸⁰ ProBiblio, De bibliotheek dichtbij: innovatie in kleinschalig bibliotheekwerk, 2012.

- 7 *Automatisering.* In kleinschalige bibliotheekvoorzieningen niet met een volledig automatiseringssysteem werken, maar bijvoorbeeld alleen met een laptop met toegang tot het automatiseringssysteem of met een geïntegreerde zelfbedienings-pc met touchscreen. Ook interessant is: zelfbedieningsapparatuur vervangen door tablets.

Voorbeelden van kostenefficiënte kleine bibliotheekvestigingen

Plug-in bibliotheek Gouda. De Plug-in en de Kinderbibliotheken in de wijken Goverwelle en Oost vervangen de in 2011 gesloten wijkvestiging in Goverwelle. De Plug-in bibliotheek was een bezuinigingsmaatregel en paste in de filosofie van Gouda, met een centrale vestiging en een fijnmazig netwerk van kleine voorzieningen in de wijken dicht bij de klant.

Kenmerken:

- Onbemenst.
- Collectie: 1.500 banden.
- Collectie bestaat uit voornamelijk actuele romans die veel gelezen worden, populaire genres. Er is een zeer kleine collectie informatieve boeken, vooral populaire onderwerpen.
- De Plug-in is gevestigd in een zorgcentrum.
- Afstand tot een volwaardige bibliotheek: 1,5 km.
- Er is samenwerking met het zorgcentrum en wijkteam Goverwelle.
- De bibliotheek is 51 uur per week open.
- Is er alleen voor volwassenen vanaf 18 jaar.
- De collectie is veel kleiner, maar wisselt met regelmaat.
- Kranten en tijdschriften liggen niet in de Plug-inbibliotheek, maar in het grand café van het zorgcentrum.

Bibliotheek in zorgcentrum Landgraaf

De bibliotheek in het verzorgingshuis is een vervanging voor een eigenstandig filiaal. Als vervanging heeft de bibliotheek nu 70 m² in het wijkzorgcentrum Calshof.

Kenmerken:

- Bemenst.
- 17 uur per week open.
- Inwonend in een wijkzorgcentrum.
- Verzorgingsgebied 9.000, minus jeugd 4-12 jaar.
- Veel 'mobielen' maken nu gebruik van de bibliotheek Nieuwenhagen.
- Collectie: 5.710 (4.800 banden voor volwassenen, 400 peuterboeken, 410 groteletterboeken, 100 gesproken boeken).
- Ook mobiele volwassenen uit de wijk komen langs voor kranten en tijdschriften. Hetzelfde geldt voor draadloze internetverbinding.
- Alle kernfuncties zijn van toepassing.
- Afstand tot volwaardige bibliotheek: 3,3 km.
- Er zijn ook activiteiten als lezingen en workshops.
- Het is de bedoeling om de openingsuren aanzienlijk uit te breiden door inzet van zelfbediening en vrijwilligers, het liefst 7 dagen in de week 12 uur per dag, dus 84 uur.

14.2 Bibliotheken als onderdeel van een brede (culturele) organisatie

Van oudsher zijn bibliotheken stand-alone organisaties die uitsluitend bibliotheekwerk aanbieden. Een opmerkelijke ontwikkeling is dat steeds meer bibliotheken onderdeel worden van een breder cultureel geheel. Het kan gaan om een organisatie/rechtspersoon die uiteenlopende culturele voorzieningen exploiteert, maar ook om diverse culturele organisaties die een gezamenlijke huisvesting hebben en vandaar uit in meerdere of mindere mate samenwerken.

De aanleiding voor samengaan (in één organisatie en/of in één gebouw) kan negatief zijn, zoals een bezuiniging vanuit de aanname dat samenwerking/samengaan leidt tot efficiencywinsten zodat de bezuiniging zo min mogelijk de uitvoerende activiteit aantast, of positief, bewust meerdere culturele voorzieningen bijeen brengen in één gebouw om inhoudelijke/programmatische synergie te bewerkstelligen.

Overigens geldt dat indien een bibliotheek wordt gevestigd in een multifunctionele organisatie de medegebruikers niet steeds alleen maar tot de cultuursector behoren. We zien hier ook welzijns- en educatieve organisaties als medebewoners.

Samengaan van de bibliotheek met andere culturele voorzieningen in één organisatie biedt de volgende kansen:

- Meer samenwerking omdat vanuit een centrale visie en strategie wordt gehandeld, waardoor samenwerking veel makkelijker tot stand komt dan in een situatie waarin uiteenlopende instellingsbelangen een rol spelen.
- Delen van de overhead, wat ten goede komt aan efficiency, kwaliteit en continuïteit.
- Je kunt klanten van een segment van de brede cultuurorganisatie eenvoudig toeleiden naar of warm maken voor andere activiteiten die de organisatie biedt.

Een samengaan van culturele voorzieningen moet wel gedragen worden door de betrokken voorzieningen. Een opgelegde fusie levert weinig energie op. Partijen zullen dan eerder hun eigenheid en gebrek aan raakvlakken met anderen benadrukken.

Welke Cao geldt als een bibliotheek onderdeel is van een bredere (culturele) organisatie?

Bibliotheken werken in meerdere mate samen met andere (culturele) organisaties. Die samenwerking kan vergaande vormen aannemen, bijvoorbeeld als de bibliotheek fuseert met andere (culturele) organisaties. Fusie-instellingen in de cultuursector hebben vaak met meerdere Cao's te maken, die al dan niet periodiek verbindend worden verklaard door de minister van SZW. (In dat laatste geval geldt de Cao overigens vaak wel als een voorwaarde voor het lidmaatschap van de desbetreffende landelijke branchevereniging.) De gefuseerde organisatie moet dan in beginsel tegelijkertijd meerdere cao's uitvoeren. Dat kan lastig zijn. Tot nu toe hebben overigens gefuseerde organisaties daar wel voor gekozen. Recentelijk is hier een nieuwe ontwikkeling gaande. Er is een situatie waarin een gefuseerde organisatie een andere Cao wil toepassen dan de Cao Openbare bibliotheken.

In dat geval is in de eerste plaats van belang hoe groot de bibliotheekfunctie in de fusie-organisatie relatief is. De vigerende Cao Openbare bibliotheken is volgens artikel 3 van toepassing op:

- a De in Nederland gevestigde rechtspersoonlijkheid bezittende privaatrechtelijke instellingen die een of meer voorzieningen van openbaar bibliotheekwerk als bedoeld in de wet in stand houden.
- b De in Nederland gevestigde rechtspersoonlijkheid bezittende privaatrechtelijke instellingen die werkzaamheden verrichten die naar hun aard dezelfde zijn als de werkzaamheden, die verricht worden door de instellingen als genoemd onder a van dit artikel.

c De in Nederland gevestigde rechtspersoonlijkheid bezittende privaatrechtelijke instellingen die geheel of nagenoeg geheel werkzaamheden verrichten ten behoeve van instellingen als onder sub a en/of sub b.

Is de Cao openbare bibliotheken van toepassing, dan kan alleen daarvan afgeweken worden als er dispensatie wordt verleend. De Cao Openbare Bibliotheken is thans algemeen verbindend tot 14 juni 2015. Ten tijde van de ter visie legging van een nieuw avv-verzoek kan een fusie-instelling gedurende drie weken een dispensatie bij de minister van SZW aanvragen. Het gaat dan om alles wel of alles niet toepassen uit de Cao. Bij minder ingrijpende aanvragen in geval van Cao's met een Avv of bij aanvragen in geval van Cao's zonder Avv moet er een aanvraag voor ontheffing naar de Cao-partijen: elke Cao kent bepalingen daarvoor. Een belangrijk aandachtspunt bij dit alles is ook de pensioenregeling, omdat het vaak kostbaar is om naar een ander pensioenfonds over te stappen.

De cao OB partijen hanteren daarbij het volgende beleid. De Cao openbare bibliotheken is een minimum-Cao. Dat wil zeggen: een individuele werkgever kan ten gunste van de werknemers van de Cao afwijken. Indien ervoor gekozen wordt een andere Cao te hanteren, dan zal in zijn algemeenheid de rechtspositie van de bibliotheekmedewerkers er niet op achteruit mogen gaan. Het is op zich toegestaan dat op bepaalde punten bibliotheekmedewerkers er op achteruitgaan, maar wel onder de strikte voorwaarde dat ze dan op andere punten er op vooruitgaan, zodat per saldo de rechtspositie minimaal op hetzelfde niveau blijft.

Het is wat de cao OB partijen betreft niet de bedoeling dat bibliotheekorganisaties of multifunctionele organisaties een eigen cao gaan afsluiten die afwijkt van de cao OB. Sociale partners hebben in hun overleg besloten in de volgende cao OB een ontheffingsregeling op te nemen. Daarbij wordt zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij het toetsingskader voor dispensatie voor AVV. Op enkele punten is de regeling wat scherper geformuleerd en meer toegespitst op de bibliotheekbranche. Er zal na invoering van de regeling geen ontheffing meer worden verleend aan een organisatie met een ondernemings-cao.

Voorbeelden van organisaties waar de bibliotheek onderdeel is van een bredere culturele organisatie:

- **BplusC Leiden.** Is sinds 2008 een combinatie van bibliotheek, Leidse Volksuniversiteit K&O, het Leidse Volkshuis, Muziekschool Leiden en Omstreken. De organisatie trekt jaarlijks meer dan 1 miljoen bezoeken, heeft 30.000 bibliotheekleden en ruim 7.000 leerlingen en cursisten en werkt samen met vrijwel alle scholen en het amateurveld. Is als bibliotheek werkzaam in Leiden en Leiderdorp en heeft ook leslocaties in Oegstgeest, Leiderdorp, Voorschoten en Wassenaar.
- **De DoMIJNen Sittard-Geleen.** Per 1 januari 2015 is cultuurbedrijf de DoMIJNen in Sittard-Geleen operationeel; een combinatie van de bibliotheek, museum Domein, Artamuse muziekonderwijs, de stadsschouwburg en Euregionaal Historisch Centrum Sittard-Geleen. Door de totstandkoming van het cultuurbedrijf moet een bezuiniging van bijna zes ton worden gerealiseerd. Het samengaan van voorzieningen in de DoMIJNen biedt volgens het ondernemingsplan 2015-2018 bij uitstek de mogelijkheid om deskundigheid en organisatiekracht te bundelen en een breed programma van activiteiten te ontwikkelen met een cross-cultureel en regio-overstijgend karakter. De DoMIJNen wil het potentieel van de organisatie vergroten door oude scheidslijnen te doorbreken en nieuwe mogelijkheden te onderzoeken om cultuur dichterbij mensen te brengen. De pijler daarvoor blijft de ondersteuning van de amateurkunsten en de professionele kunsten. De DoMIJNen richt zich op verschillende groepen klanten: overheden, maatschappelijke organisaties (o.a. amateurkunstverenigingen en historische verenigingen), grote en kleine bedrijven, culturele ondernemingen, maar ook de individuele burger die actief of receptief deelneemt aan de activiteiten.
- **Nieuwe Nobelaer Etten-Leur** Is in 2010 voortgekomen uit een fusie en is een combinatie van bibliotheek, kunstuitleen, theater, UITpunt/VVV, poppodium, speeltheek, organisatie voor congres en evenementen.

- **CODA (Cultuur Onder DAK)** is de fusie tussen het gemeentearchief, de openbare bibliotheek, het Van Reekum Museum en het Historisch Museum Apeldoorn. Uit nood geboren vanwege huisvestingsproblemen.

Directeur Carin Reinders over de opbrengsten van de integratie⁸¹: 'Ook al is de integratie nog niet perfect, feit is dat bezoekers van het archief of de bibliotheek veel gemakkelijker het museum binnenlopen. De CODA Card geeft leden toegang tot alle drie de voorzieningen. Natuurlijk willen we nog verder, met straks één nieuwe ingang voor alle functies in plaats van de gescheiden ingangen nu, en een grand café dat ook echt een publieke ontmoetingsplaats wordt. Het personeel van CODA wordt waar mogelijk flexibel ingezet. Natuurlijk blijven er specialismen, maar marketing en communicatie, boekhouding en ondersteunende taken werken voor alle onderdelen. Dat is zeer kostenbesparend. Het gebouw is te duur en dus leven we in een villa op bijstandsniveau, een euvel dat veel musea kennen.'

- **Cultura Ede** is een bundeling van een bibliotheek, theater, kunstencentrum, archief, filmhuis, expositieruimte.

Uit het Strategisch Beleidsplan 2014-2017 Cultura

Wijs de weg naar kunst en cultuur – onze missie

Cultura wil informeren, inspireren, prikkelen en verleiden. Wat wij de burgers van Ede en omgeving laten zien is de waarde en schoonheid van Kunst en Cultuur, om op deze manier iets bij te dragen aan welzijn en geluk. Cultura wil een verbindend element te zijn in de samenleving, en daarmee invulling geven aan een maatschappelijke kernfunctie. De verankering van kunst en cultuur in de regio.

Huis dat informeert en verbindt – onze visie

Cultura kan het beste worden gezien als een Huis. Een onderkomen, maar vooral ook een 'uitvalsbasis' voor kunst, cultuur en informatie in Ede en omgeving. Cultura wil vergezichten bieden, nieuwe perspectieven. Wij stellen ons ten doel om ontdekkingsreizigers te maken van de bezoekers. Maar wij willen ook een centrum zijn dat mensen samenbrengt, verbindt en verenigt.

- **Stadkamer Zwolle** is per 1 januari 2015 de bundeling van de bibliotheek, kunstencentrum De Muzerie en Kunst&Zo (een servicepunt voor kunst en cultuur waar de actieve kunstbeoefenaar terecht kan met vragen over kunstbeoefening en alles wat daarbij komt kijken.)

Een fysiek samengaan waarbij de bibliotheek met andere voorzieningen in een centrale huisvesting (multifunctionele accommodatie) biedt ook voordelen:

- Een gezamenlijke receptie en - ruime - openstelling.
- Samenwoning bevordert samenwerking.
- Het is eenvoudig om een breed cultureel aanbod in de etalage te zetten: mensen komen voor één voorziening maar komen ook in contact met andere culturele uitingsvormen.
- De brede bibliotheek/bibliotheek in het sociale domein krijgt meer kansen in een omgeving waarin ook welzijnswerk en/of educatie zijn gevestigd.

Voorbeelden van multifunctionele accommodaties waar onder meer een bibliotheek is gevestigd:

- **Rozet Arnhem:** bibliotheek, volksuniversiteit (gefuseerd met de bibliotheek), erfgoedcentrum (historisch museum) en kunstbedrijf (centrum voor de kunsten).

⁸¹ Geciteerd uit Musea voor Mensen.

- **De Cultuurfabriek Veenendaal:** gemeenschappelijke huisvesting van bibliotheek, kunstuitleen, historisch informatiepunt en museum.
- **Cultuurhuis Doorn/gemeente Utrechtse Heuvelrug:** enkele gemeentelijke afdelingen, bibliotheek, welzijnsstichting, Cultuurkamer, VVV en openbare ontmoetingsruimten.
- **Cultuurcampus Vleuterweide Utrecht:** welzijnswerk, bibliotheek, kunstuitleen, centrum voor de kunsten, sporthal, theater, kerkelijk centrum.
- **Kulturhuzen in Gelderland en Overijssel,** zoals het **Kulturhus Borne** met bibliotheek, filmhuis, theater, muziekschool, historisch informatiepunt, welzijnswerk, basiseducatie en Taalcentrum ROC Twente, lokale omroep.
- **Idea Soest:** bibliotheek, theater, kunstuitleen, kunstencentrum, cultuurpunt.
- **Schunck* Heerlen:** een combinatie van de bibliotheek met beeldende kunst, muziek, film, dans, architectuur en educatie.